

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BÖNDÖR PÁL VERSCIKLUSA
NÉMETH ISTVÁN ÉS DUDÁS KÁROLY NOVELLÁJA
RÉSZLET HOLTI MÁRIA REGÉNYÉBŐL
BOŠKO PETROVIĆ ELBESZÉLÉSE
HÓDI SÁNDOR: A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA KIHÍVÁSA
VAJDA GÁBOR: NOVELLA ÉS ÉRTÉKTUDAT
A NEOLITIKUM VAJDASÁGBAN —
SZEKERES LÁSZLÓ ÍRÁSA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1980
Április

HÍD

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIV. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Böndör Pál</i> verse	413
<i>Németh István:</i> Incidens (novella)	426
<i>Dudás Károly:</i> Kinn a tanyán (novella)	431
<i>Rába György</i> versei	437
<i>Szombathy Bálint:</i> Másmilyen élet (1976), vers)	440
<i>Holti Mária:</i> Halványuló nyomok (regényrészlet)	443
<i>Boško Petrović:</i> Az énekmondó (elbeszélés)	450

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bori Imre:</i> Móricz Zsigmond (VII., tanulmány)	458
<i>Hódi Sándor:</i> A szociálpszichológia kihívása (tanulmány)	471
<i>Vajda Gábor:</i> Novella és értéktudat (I., tanulmány)	484

HAGYOMÁNY

<i>Szekeres László:</i> A neolitikum Vajdaságban	508
--	-----

BÖNDÖR PÁL VERSE

O. ELŐ

A költői szükségszerűség első ellensége a vers
szükségessége.

Gellu Naum

Írtam egy wakát:
Tükörképed lám (hullámzik, de nem folyik)
el a vízzel, jaj! (Homlokod mögött a hal)
agyvelődbe harap, jaj!

Szóval, tetszett benne a hal, nem a tükörkép és a jaj.
Akkor mondtam magamnak: Ez már így lesz ezentúl?
Kedden nem alszom,
szerdán meg
mintha valaki egész éjszaka az arcom figyelné,
az izmok rándulásáról akarná leolvasni álmaim
és ehhez aludnám én a szerepem
koffertáskában őrzött mintadarab?

Szabadság és szerelem.

Zúg, a gép, zúgok én.
Én is Bováryné vagyok,
tíz perccel öt előtt kelek.
Zúg a gép, zúgok én, zúg a tenger is például.
Uzsonnaszünetben átlapozom az újságot.
Tizennégy harminckor sietek haza
gyúrni a tésztát keverni a habot,
legyen tortám, vágjam fejetekhez?

Vagy szeleteljem?

Ablaküveghez ragadt orral szagolod a tájat, kiskomám.
 Hittem egy időben,
 egy napon majd fölnyalom a hideg kőről vérem,
 és öblös hangon
 tolvajt, mindenféle csirkefogót távol tartva a háztól
 ugatok végre!

Ugatok és nyarvogok
 erőlködés nélkül, mint anyanyelvén beszél az ember.
 Mint néha anyanyelvén beszél az ember.

Eszembe jut olykor — mi nem jut az eszembe? —,
 olyasmi képtelenség vagy nem: miért
 hogy nem törnek rám, kapnak el, fognak vallatóra,
 mikor éppen tökéletes az alibim
 és nagy vonalakban már megfogalmazva a védőbeszédem,
 melyet a körülmények szerencsés közrejátszása folytán
 úgy adhatnak elő, mintha én lennék az,
 aki itt felelősségre von valakit.
 Erőlködés nélkül, mint néha anyanyelvén beszél az ember.

Se vége, se hossza.

Anyagi e délután: ezt a fejem tépik
 s amilyeket majd fogják: egy, kettő, három,
 egy, kettő, három,
 ha mese lenne ez és nem valóság,
 maradna még négy fejem.
 Harmincegy szótag. Hétegészhetvenöt század fejenként.
 Ha nem is remekmű,
 elemezhető, osztályozható, rendszerezhető.
 akár egy újra-újjonnan felfedezett rovar.

Nahát
 — vakát.
 Taní-
 tani.

Rorschach-folt a világ, én vagyok a növény- és állatvilág.
Mint mondtam már: anyagi e délután,
egyszer poros, másszor sáros.
Mint azt a nehézkedés törvénye megköveteli,
megbillen és eldől!
akit a golyó megtalál.

Saját bőrömön érzem a közhelyeket.
De nem vagyok hős, vagy énekes,
élénk színű trikókra nyomtatnák az arcképemet.
Egyelőre nem ért sugárzás,
szülnék szörnyszülött gyermeket, hogy lefényképezzenek.
Hímnemű vagyok,
egyáltalán nem is szülhetek gyermeket, Bováryné vagyok,
szórom a magom,
téglaporos a kalapom.

Eposzi, még hozzá vigat — hogy nem jutott előbb az eszembe?

Nem értettem: ki vagy hát? Én Péntek vagyok — mondja,
bár telefonozik, nem láthatja hát azt,
akihez szavait intézi
illő helyen, kedveskedő mondatnál
arcán szabvány mosoly-grimasza.
Nem értettem: ki vagyok hát én, dobjam vagy szeleteljem?

Kik vagyok?

Hóval permetezett bundám szükségét végzi az erdőszélen.

Kik? Mik?

Vesd magad a földre, aprópénz, csilingeljél.

Eposzt, még hozzá vigat — hogy nem jutott előbb az eszembe?
Értiúróról szólj nékem, ó DZSIRAMARI, ki sokfele bolygott

Legyen enyém a baktertojás!

1. INICIÁLÉ

Tetteimet felajánlom a feledésnek és az én szerelmemet

A Sivatang ivadékainak s a tök termésének.

T. S. Eliot

Belülről is
 Kívülről is
 Nyirkos tenyerű kamasz
 Komor falak
 Régi-Új szavak
 Vágyott
 Képzeletben tapintott
 Formák
 Felpattanó vörös kupak
 Sistereg
 Az agy
 Pattanásos istenek
 A hetedik napon is
 Próbálják
 Buzogányukat behálózzák
 Az ujjnyi vastag erek
 Célozzák az asszonyállatokat
 Azok csak szállidosnak
 A hetedik napon
 Röpködnek kihívóan
 Ficákolnak
 Az istenek feje felett
 Az angyalok
 Az istenek
 Hetedik nap
 Szétszórt magjuk mellett
 Semmibe szórt magjuk mellett
 Petyhüdt fegyverzettel
 Elszívják első cigarettájukat
 Köhögnek istentelenül
 Az istenek
 És beszélnek
 És beszélnek
 Hetedik bé

És felcsillanó szemekkel
 Ismét
 Buzogányukat igazgatják
 Buzogányukat behálózzák
 Az újjnyi vastag erek
 Onanizálnak az istenek

— — — — — — — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — — — — — — — —

Tíz nap
 Vagy
 Annyi sem
 Múlik el
 Megteremtik
 Ádámot és Évát
 Rutin munka
 Majd gint isznak
 Az istenek
 Elszívznak néhány cigarettát
 Megteremtik
 Arisztotelészt
 Az orléans-i szüzet
 És valahányadik Henriket
 Whyskit isznak
 Párosodnak
 Mindenfélét csinálnak
 Ami illik
 Az istenekhez
 Falatoznak
 Bort isznak
 Tanácskoznak és hadakoznak
 Tülkölnek és átrendeznek
 Kémlenek és költözködnek
 Pornófüzetekkel felizgatják magukat
 Megteremtik még Kafkát
 És a beatnikeket is
 Egy sörző mögötti
 Kis parkban
 Fejenként
 Hat-hét kriglivel

A hasukban
 Hat-hét kriglivel
 Az agyukban
 Az istenek
 És már másnap
 Ezt a jelenetet a freskókon is
 Látni lehet
 Elűrhajóznak
 Ismeretlen irányban
 Csak beszédjük visszhangzik
 Időtlen
 A fülünkben
 Valami nagy részegségről
 Meg kijózanodásról
 Meg mit tudom én
 Miféle szent dolgokról még

— — — — —
 — — — — —

Csöpp csecsemő, nosza hát, ismerd fel anyád mosolyoddal.

Vergilius

A borotva után
 Te húzd végig a kezed
 Mint másnapos szakáll
 Szivaccsal törlik
 A vért
 Itt szeretttél
 Hét öltés helye
 Fáj

Gyere közelebb
 Én nyúljak hozzád
 Ideiramlik
 A vér
 Így szeretttél
 Kiáltottam

Vedd el
 Most vedd el a kezed

Kérlek
 Én is elengedlek
 Megindult a tej

Megindult
 Az ideglabirintusban
 Bonyolult emlék
 Ékszert készít
 Fülön súlyos karika
 Makkon átszúrt túske

Szerelem
 Szerelem

— — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —

Gagyogunk almaszagúan
 Ózonillatúan büfizünk
 A hetedik emeleten
 A kocsmaküszöbön
 Betlire licitálok

2. SZILVESZTER: ELSŐ MONDAT

olykor fölragyog, máskor elsötétül a nagy-film és
 a híradó között;

Enzensberger

Sötét van, először a napfényt
 kell elképzelnem.
 Aztán az árnyékát,
 ahol az imént állt vagy állni fog.
 Sem a homlok
 sem az áll, sem az orr
 nem ugrik merészebben előre,
 jellemezhetnénk bár ilyenén: gügyén.
 Olyan, mint
 Robinson, süket volt egy évig, vak kettő
 esztendő, sánta, olykor hónapokig
 szíve nem mutatta a pontos időt, persze: mehr licht!

a sötétséget kell elképzelnem,
 melyben elbújhatna — mégis: baloldalt
 a választéka
 olyan, mint
 Gulliver, látott embert süketet és vakot,
 törpét és óriást éppen eleget stb. stb.,
 ütőerét szorította a kötés,
 goromba óraszíj, nyúltak a percek
 ..ott mén, a!
 Hogy is híjják?

Kockás is lehetne szőlőszemben a Nap, ő
 érik és rohad,
 mindenképpen civilizált, visszatartja vizeletét
 a főtérhez majdnem hozzáragadt parkon, míg átvág,
 park? — néhány fa, B. Szilveszter
 holdcsikó naplóíró naplopó, bocsánat,
 valaki egészen más, s nem inkognitó
 vagy állandóan inkognitó, tök alsó
 — adut rá, koma! —,
 gyűrött, nedves rongydarabot, most levetett gatyád, bugyid,
 valamit, mi nem
 keménykalap
 s nemét viselője nélkül is
 büszkén fitogatná... ott mén, a!

Ott, ott
 több vagy kevesebb a foga, mint kellene,
 csöppet mosolyog, csöppet hunyorog,
 ruha fedi testét s néhány réteg kötőfék,
 rézgaras a nyelvén
 — meddig bírja ki levegő nélkül,
 ha önmagába bukik,
 s merre billen a mérleg nyelve,
 mikor másra másként rátekint?

Ott, ott
 az autóbuszállomás felé vette útját,
 hiába mosolyog — eltakarja önmagát
 e fene zsúfolt csoportképen.

Reggel óta borús — levendulaolaj-illatú
helyszíni közvetítések — kikapcsolhatnánk
a masinát, elég nekünk a cseballó
és a hajszárító.

Hogy is híjják?

Macskaköves út a szeme,
patává női össze öt lábujja: kip-kop,
lósarszagú fél tizenegykor
a bulvár, akár az alvilág
és 22° C — a legkellemesebb.
Nézzük csak: emberek közt halad,
egyiknek biccent, másiknak nem.
Aki köhög,
Így tesz, szája elé kapja kezét.
Nem, ez már másvalaki — olyan egyformák!
Ott, ott
szervezetének elsősorban vízre van szüksége,
növényi és állati eredetű táplálékra
a földből, a földről, a légből és vízből,
ott megy át az utca túloldalára;
Ott, ott
itt, itt, itt: Szilveszter — első mondat, először.
B. Szilveszter a 11-es peron mögötti kioszkban
megveszi az autóbuszjegyet,
a visszajáró aprópénzt
számolatlanul zsebre vágja.

3. 22 KM AUTÓBUSZON

Egy busz, parázs-vörös, a British Múzeumnak
Állkapcsán csüngve állt. Egy vak tüdő üreg
Mélyéről jöttem épp...

Rousselot

Hangos zene, kellemetlen
szürke felhőkbe rejtett
rossz hangszórók
rikácsolnak,

nem hallom azt, akit,
 bár míg a helyzet nem rendkívüli,
 jól ismerek — önmagam,
 nem sikerül rá figyelnem, az ötös számú peronon
 a tömeg elsodorja mellőlem.
 Nem hallom a cseppkőbarlang
 ritka cseppjeit.
 Pár száz lábon távolodik tőlem,
 de még mindig egy csődület, egy dulakodás része vagyunk,
 bár ezt már csak tudom: nem hallom, nem látom,
 nem érzem őt magam mellett, levegőért kapkodok,
 legyen a tüdőmben valamennyi felesleg,
 ha egymás mellé kerülnénk ismét
 és véletlenül tudnám, mit kell mondanom,
 ne a levegőn múljék,
 ezért a tüdőmben egy mondatnyi levegőt tartalékolok,
 egy hangos mondatra valót,
 ezt a rikácsolást túl tudjam kiáltani,
 ha arra kerülne sor.

Itt van valahol ebben az autóbuszban Szilveszter is,
 ebben a buszban, mely útján
 elüt majd két macskát
 és egy rókát, mely valószínűleg veszett,
 hogy így az útra kimerészkedett
 illetve ki fog merészkedni.

Ez az út, ez a 22 km egy történet
 Szilveszternek és a veszettgyanús rókának?
 Helyi járat, ismerősök szép számban.
 Meddig érek e nyüzsgésnek?

Ugrik, ugrok
 ebben az autóbuszban ellenkező irányban
 a hepehupákon,
 akár az ugróiskola azon pontján,
 mikor felugorva száznyolcvan fokban meg kell fordulnod
 indulni vissza — hibáznod most sem szabad,
 ugyanazt végigsántikálni vonalra nem lépve,

az ugrás-fordulástól szédülve még,
 ötpercenként zsebre nyúlva,
 megvan-e még az autóbuszjegy,
 végül az autóbusz lépcsőiről
 is leugorva . . .
 Az alvégen,
 a végállomáson.
 Nem mondhatok semmi többet,
 olyan jelképes lenne, attól félek.

4. APERITIF

Boldog, akit pálinka butít,
 boldog, kit a szépség
 kápráztat, boldog mind, aki,
 csak részleteket lát.

Szabó Lőrinc

— Hé, Szilveszter!
 Hol tűnt el, már megint?
 — Gyerünk be, Szilveszter, a sarki kocsmába.
 — Csak egyre.
 — Ebéd előtt jólesik egy pohár tömény.
 — Csak egy.
 — Le sem ülünk. Állva megiszunk egyet.
 — Szerbusz.
 — Szevasz.
 — Hogy vagy, komám?
 — No gyere, megiszunk még egyet.
 — Jó, de ez az utolsó.
 — Szevasz.
 — Mi történt ma?
 — Mi történt ma?
 Hazaérve az iskolából
 mit válaszol
 erre a kérdésre a kisiskolás? — Semmi.
 Lehetne valami más a válasz?
 Aligha, hiszen annyi minden történt.

— Isten színe elé érve, mit mondunk majd?
Megérti vajon habozásunk,
hallgatásunk?

— Úgysem hallgatunk sokáig,
— részegek leszünk, azt gyanítom,
nem tudom zokogunk,-e vagy röhögünk majd,
de alighanem hol halkán, hol hangosan
szidjuk színe előtt a világmindenséget.

— És azt is el tudom képzelni,
ahogy elnézően mosolyog rajtunk,
míg nyúl az üvegért
s szesszel kínál bennünket ő is.

-- Hé, Szilveszter! Bocsánat, összetévesztettem valakivel.

-- Az én nevem is Szilveszter, azért álltam meg.

— De nem B.

— De B.

— Igen, de Szilveszter magas, százkilencven centiméter is meg-
van.

— Engem alacsonyabbnak talál?

— Nem, de Szilveszter fekete.

— És én?

— Látom, és szakálla is van, a szeme mint a macskáé.

Ha a szavakon állna, az a Szilveszter is lehetne, akinek nézteni
S mivel őt egy pohárkára akartam hívni, azt mondom,
igyunk meg egyet.

— Nem bánom, de csak egyet.

— Megérti vajon habozásunk
hallgatásunk?

Semmi — nyögjük ki végre,
és azt sem tudjuk, mit jelent az.

Senki sem szólított fel bennünket — folytatjuk hirtelen, hátha

erre gondol —, senki sem szólított.
Talán csak nem mondja majd ő is, amit ilyenkor szoktak,
hogy miért nem jelentkeztünk?

— Nem, inkább el tudom képzelni,
ahogy elnézően mosolyog rajtunk,
míg nyúl az üvegért
s szesszel kínál bennünket ő is.

INCIDENS

NÉMETH ISTVÁN

Aznap este fölszolgálás előtt a pincérek idegesek voltak. Mintha hirtelen megváltozott volna a légnyomás, pattanásig feszült idegekkel futkároztak a kihívóan fehér asztalok közt, a vakító kivilágított teremben. Az volt talán a baj, hogy egy kicsit elkéstek, illetve a magas rangú vendégek érkezését túl későn jelentették be, vagyis az igazgató már megint elaludt, s most minden felelősség a konyhára meg a pincérekre hárul. Valójában senki se tudta pontosan, miért ez a dühödt sietség, de szerettek volna egymás torkának ugrani. Talán mégis a légnyomás... Vagy az igazgató szokatlan ingerültsége ragadt rájuk. „Aki ma este megbotlik, vagy leejt egy villát, az holnap reggel akár be se jöjjön! Megértettem?” Talán az a szokatlanul nyers hang nyomta föl a pincérekben a cukrot? Hogyan engedhet meg valaki magának ilyen hangot? Utóvégre nem ég a szálloda. És mi az, hogy megbotlik? Mikor botlott meg itt valaki is a pincérek közül? Ma, úgy látszik, nagyon baszogatós kedvében van a góré. Úgy látszik, hogy valaki nagyon a tyúkszemére lépett.

Egyedül a teremfőnök őrizte meg nyugalalmát. Amikor sápadt homlokkal kivonultak az igazgatótól, mintha mi sem történt volna, könnyedén csak ennyit mondott: „Ti csak nyugodtan, úgy mint mindig.” Mégse ment a munka úgy, mint máskor. „Ez a te szakaszod?” — markolta meg vörös, szeplős kezével Rudi bácsi az új fiú karját. „Légy szíves — mondta mélységes megvetéssel —, tedd a helyére azt a kés?” Az új fiú meglódult az asztalok felé, anélkül, hogy tudta volna, melyik késen kell igazítani. Rudi bácsi undok egy alak, szélcsendben is visszafogott hangon beszél, jobban mondva sziszeg, féregnek tart minden kezdőt, különösen a lányokat, akik, szerinte, minden méltóságtól meg fogják fosztani ezt a szakmát.

Az új fiú a rend kedvéért igazított néhány evőeszközön, aztán,

kelletlenül ugyan, visszatért Rudi bácsi mellé. Az öreg, mint egy vérig sértett méltóság, állt a szürke márványoszlop mellett. „Ott is — mondta, de csak a szemének egy mozdulatával mutatta. — Akár a cirkuszi késdobálók.” Az új fiú karba fonta a kezét, karba fonta, hogy beszorítsa benne a remegést. Már több mint két hónapja itt dolgozott, de csak most vette észre a konyha ajtaja mellett egy kis asztalkán a telefonkészüléket. Fel kellene hívni Annit. De most, ebben az ideges hangulatban szó sem lehet róla. „Valami szörnyű nagy górék érkeznek, valószínűleg később szabadulok, várj tízig, nagyon fontosat szeretnék mondani.”

Így fogalmazta meg ezt magában, de tudta, ha csakugyan módjában állna telefonálni, csak dadogna a kagylóba. Ha együtt vannak, akkor se beszélgetnek sokat. Anni, amikor már megunja a túl hosszúra nyúlt hallgatást, megszólal: „Mesélj valamit.” „Mit meséljek, ma nem történt bent semmi különös” — szokta válaszolni Sanyi, és ilyenkor mindig csak röstelkedik magában, hogy nem tudja kellőképpen szórakoztatni Annit. De Anni se olyan, mint a többi lány. Ő is mindig csak hallgat. És így, mélyen hallgatva, át-sétálgatnak egy egész délutánt. Jó ideje már kéz a kézben.

„Nagyon fontosat szeretnék mondani...” Ez bizonyára szíven ütné Annit, és fölébresztené kíváncsiságát. „Mit?” — kérdezné valószínűleg. „Ha tízig vársz, mogmondom.” „Várlak!” — sóhajtáná hálás hangon Anni.

A tíz óra még messze van. A teremfőnök elegánsan, mindent szemmel tartó pózban állt a helyén, a bejárati ajtóban, nyugodtan, mint mindig, nyugodtan, mintha ehhez az egészhez, ehhez a lázas készülődéshez neki semmi köze se volna. Voltaképpen megszokta már ezt a munkát, nem tudta lázba hozni a legelőkelőbb vendég se, tudta, mennyiszor látta és tapasztalta, hogy a legelőkelőbb vendég is milyen elemi hibákat követ el az asztalnál, hogy milyen kevesen ismerik az étkezés művészetét, hogy a megterített asztalnál is éppúgy levizsgálhat az ember, mint bárhol másutt. Ezekkel a dolgokkal a teremfőnök már régóta tisztában volt; most egyedül arra ügyelt, hogy a személyzet kifogástalan munkát nyújtson, ebben pedig, a személyzet munkájában, teljesen megbízott. Főlényes nyugalmának mindig ez volt az alapja, most is, pedig tudta, hogy az igazgató gorombáskodása fölborzolja a pincérek idegzetét. És úgy is történt, ahogy gondolta, különösen az öreg, a Rudi bácsi füstölög, de a többiek is idegesek, sértődöttek. Pedig ilyen sértődött,

ennyire sértődött ábrázattal vendéget kiszolgálni nem lehet, de a teremfőnök azt is tudta, hogy mire azok megérkeznek, a pincérek le fognak csillapodni, meg fognak nyugodni, vagy ha addig nem is, de abban a pillanatban biztosan.

És valóban! A vendégek — egy riadt, egzotikus külsejű, apró termetű embernyáj — egy csapásra lecsillapították a pincéreket, azonnal talpra szökött bennünk a pincérgőg: ezek, ezek miatt volt annyira begerjedve a góré?! Itt némelyiket kanállal kell majd meg-etetni, mint a kisbabákat. Sanyi, szokásától eltérően, ki is rohant rögtön, a konyhába: „Lesz elegendő tejbegríz? Harminc szopós-baba érkezett!” Rudi bácsi, a vérig sértett méltóság, lenéző megvetéssel studérozta a vendégeket, laposakat pislogva figyelte őket, ahogy egymásba botolva lassan és körülményesen helyet foglalnak az asztaloknál. Ebben a pillanatban a válla felett, mint valami haragos angyal, megszólalt az igazgató: „Hol vannak a zászlók?” Rudi bácsi megfordult: „Miféle zászlók?” „Hogyhogy miféle zászlók? Hát a zászlók!” „Zászlókról szó se volt” — jelentette ki Rudi bácsi. „Azonnal előkeríteni a zászlókat!” — sziszegte az igazgató, s már rohant is tovább. Rudi bácsi szemének egyetlen mozdulatával magához parancsolta az új fiút: „Zászlókat az asztalra!” Mára, úgy látszik, az új fiút szúrta ki magának Rudi bácsi. „Ma megtaposlak!”, mondta magában, jóllehet nem őt, ezt a kissé valóban malé, tunya, semmirekellő fiút szerette volna megtaposni, hanem a világot, a világot, amely őt ilyen megalázó helyzetbe hozta. Igenis, megalázó helyzetbe. Nem tudta volna saját magának se megmagyarázni, honnan ez az érzése. Egyszerűen van. Itt áll vele egy sorban ez a langaléta, tedd ki, hadd hűljön gyerek, akit messzebbre lehet taszítani, mint küldeni, mégis ugyanolyan fehér kabátot visel, mint ő, s a tájékozatlan, jóhiszemű vendég esetleg még pincérnek is vélheti. Ki lehetett a tanítómestere annak az együgyűnek, aki még járni se tud rendesen, ha pedig megáll, úgy áll mindig, mint akinek abban a pillanatban szaladt tele a nadrágja. Éppilyen lehetett ennek a tanítómestere is, vagy még ilyenebb. „Ma megtaposlak!”

Persze Rudi bácsi nem gondolta ezt komolyan, illetve semmi konkrét elképzelése nem volt a megtaposásról. A felszolgálás simán és zavartalanul folyt. Még a zászlók miatt se származott zavar a vendégek közt, sőt amikor sebtében odarakták őket elébük az asztalokra, felzúgott a spontán taps.

Ha a jó előbb még a visszafojtott indulat feszült levegője töltötte be a termet, most, felszolgálás közben ennek már nyoma se látszott. Minden pincér végezte a dolgát, a tökéletességig begyakorolt mozdulatokkal surrantak az asztalok között, a teremfőnök elégedetten, megnyugtatóan mosolygott, s ez az egészen diszkrét mosoly egyformán sugárzott a vendégek és személyzet felé, mármár betöltötte az egész termet, s a vendégeknek, jóllehet észre se vették, a teremfőnököt, az volt az érzése, hogy nem egy távoli ország idegen éttermében ülnek, hanem otthon, odahaza, fesztelen, mindig meghitt családi körben.

Már Rudi bácsi világgýűlölő szíve is engesztelődni kezdett, mint ahogy mindig kiengesztelődik ez az öreg pincérszív, ha egy valóban szép, összehangolt munka részese lehet. Annyira azért mégsem, hogy ne kísérté volna állandóan sanda és becsmérő pillantásokkal az új fiú, Sanyi munkáját. Mert a gyerekek ma még el kell követnie valami szörnyű baklövést, valamit, ami mégiscsak őt, Rudi bácsi csálhatatlanságát fogja igazolni.

S ebben a pillanatban szívet megállító csörrenés verte fel az étterem lágy, családias zsongását. Egy éles pisztolylövés nem rázza fel annyira az éjszaka csendjét, mint egy visszhangos étterem márványpadlójára zuhanó, étkészlettel megrakott nikkeltálca. A vendégek szájában megállt a falat, mindenki a hang irányába fordult. A teremfőnök arca egy pillanatra megmerevedett. A pincérek, ugyancsak egy pillanatra, megtorpantak. Rudi bácsi a lángoló s elsüllyedni készülő, langaléta új fiúhoz ugrott. Valójában most látszott csak, mekkora nagy mamlasz. Két tehetetlen karja a térdéig lógott. Riadt borjúsze me segítségért könyörgött.

„Összeszedni!” — sziszegte Rudi bácsi. Sanyi, látszott rajta, még mindig nem fogta föl teljesen, mit követett el, lassú mozdulattal leguggolt, s álmatagon bámult maga elé, a hatalmas tányér- és ételroncsra, a beszenyezett, szürke márványkockára. Mintha víz alá merült volna, mélyen a víz alá, erős nyomást érzett a dobhártyáján. „Összeszedni!” — hallotta újra Rudi bácsi sziszegő hangját, mire ő lassan rakni kezdte a porceláncserepeket a nagy nikkeltálcára. Rudi bácsi nem mozdult mellőle. Rudi bácsi széles, nagy cipőjét látta s élesre vasalt fekete pantallóját. Ebben a fekete pantallóban most mintha láb, lábszár helyett kifeszített, remegő acélkötés lett volna. „Gyorsabban!” — dobbantott a fekete láb, „gyorsabban!” — sziszegte újra Rudi bácsi, és Sanyi feljajdult magában:

az öreg pincér a keze fejére taposott, s cipője talpával, amelyre egész testsúlyával ránehezedett, olyan mozdulatot tett, amilyennel undorító férget, kövér hernyót tipor le az ember. Az egész csak egy pillanatig tartott, mint egy alattomos késszúrás.

Sanyi lassan fölegyenesedett. Rudi bácsi, a kis gömbölyű, pukkadásig gömbölyű Rudi bácsi ott sziszegett előtte, háttal a már újra javában vacsorázó, gondtalanul zsongó vendégseregnek. „A maradékot azonnal eltüntetni!” Sanyi a tele tálca porceláncseréppel kioldalgott a konyhába. Körülötte a konyhában mindenki meg volt merevedve, az igazgató nekiesett, majd kizárta a szép fehér pincérkabátból, a fekete csokornyakkendőjét egyetlen mozdulattal letépte róla, letépte, mint valami rangjelzést, s úgy, tálcástól együtt meglódtotta a konyha belseje felé. Sanyi a tálca tartalmát belefördította a szemeteskannába, fogta a vödröt és feltörölőrongyot, lángoló képpel az incidens helyére kullogott, feltörölte a márványpadlót, visszavitte a vödröt a konyhába, bemenekült a mosdóba, a tükörbe nézett, az arca nem volt az övé, megeresztette a vízcsapot, s ahogy lassan mosni kezdte a kezét, Annit látta maga előtt, Annit, akinek az imént történeteket sohase fogja elmondani, akivel ma este nem is tudna találkozni.

KINN A TANYÁN

DUDÁS KÁROLY

Már majdnem a tanyaára értek, amikor a gyerek hirtelen megállt, s beleszimatolt a ködporos levegőbe. „Mintha égne valami”, mondta. „Füstszagot érzek.” A férfi lelassította lépteit, s a gyerek mellé érve ő is megállt. „Nincs már ott, ami égjen”, mondta. Elnézett a tanyaépület felé, amely beszakadt nádtetejével, összerezpedezett falaival olyan volt, mint egy útszélre hajtott gyűrt kartondoboz, tenyerét végighúzta ránkabarzdás, nedves nyakán, töredezett karimájú kalapját föltolta a homlokából, s állt így egy darabig. A gyerek lopva figyelte az apját, lefegő, agyonfoltozott kabátját, meggömbült hátát, a katonaképen milyen egyenes a tartása, gondolta, hogy kihúzza magát a vasderes paripán, nyakán még sehohol a ráncok, aztán a dűlőutat lezáró nyárfasort kezdte vizsgálgatni. A fákon már erősen megritkult a sárgaszürke lombsátor, könnyen ellátott az ismerős épületig. Eszébe jutott, hogy másfél hónappal ezelőtt még itt laktak, s ettől valami bágyasztó kedvetlenség áradt szét benne; nem sok hiányzott hozzá, hogy elkezdjen sírni. A szoba földjén azóta biztosan kinőtt a porcfű meg a tarack, gondolta, a tarack, az bizonyosan. Lopva megint az apjára nézett: még mindig ott állt mozdulatlanul. Meg akarta kérdezni tőle, mire várnak, miért nem mennek tovább, de aztán eszébe jutott, hogy ő állt meg először, így hát nem szólt semmit. Pedig jó volna már a tanyán lenni, gondolta.

A férfi most megmozdult, lenézett a gyerekekre. Mint aki messzi útról érkezett vissza. „Gyerünk, mert ránk esteledik”, mondta. „Sötétben meg semmit se látsz.”

Elindultak, a férfi ment elől, legyűrt szárú, ormótlan gumicsizmája csattogott a keményre taposott úton, a gyerek néhány méterrel lemaradt mögötte, óvatosan rakta egymás elé a lábait, vigyá-

zott, nehogy a mélyedésekben fölgülemlett víz befolyjon kidőlt oldalú bakancsába.

A férfi egy pillanatra megállt, körülkémlt, aztán letért a dülő-útról, megnyújtott léptekkel nekivágott a szántásnak. „Erre jóval közelebb”, szólt hátra a gyerekeknek. „Itt sincs nagyobb sár, mint a dülőúton.” A szántás süppedős volt, bokáig jártak benne, gyorsan kifáradtak, de nem lettek sárosak: a szél majdnem porhanyósra szikkasztotta a szalonnás földet. A tanya már egészen közel volt, előttük a tágas és néptelen udvar, a deszkakávás kút, kitöredezett küllőjű kerekével, végleg megszabadulva láncától, odébb a rogadozó falak, repedezett fehér bőrük alól kibújt a sárgaföld, csupán az ablakokat takarta még el a két vastag törzsű meggyfa. Jó lenne éjszakára is ittmaradni, gondolta a gyerek, erre a legeslegutolsó éjszakára. Igaz, az ágyakat már hetekkel előbb kocsira rakta az apja, behurcolta a nagynénjéhez a faluba, ott pókhálósodnak valahol a padlás feketeségében, de szalma még biztosan van az istálló-sarokban, azon is elalhatnának. Persze, jobb hallgatni, az apja úgysem egyezne bele, mert neki már hajnalban talpon kell lennie, segédkezni a nénjének a jószág körül, világosodás után pedig mindjárt fölülnek a vonatra, s beutaznak a városba, amely ezután az otthonuk lesz; ezért kel még nyolc óra előtt visszaérkezni a faluba, hogy idejekorán lefekhessenek.

A szántás kifogyott a lábuk alól, benn jártak már a tanyaudvaron. Most, hogy csak karnyújtásnyira voltak az öreg meggyfáktól, elképedve látták, milyen nagyon megritkult a lombjuk, milyen siralmasan agyoncibált lett. „Pedig még csak október eleje van”, mondta a férfi. „Máskor októberben nem bírtunk kilátni rajtuk. Megbújtak közöttük a seregélyek.” A gyerek a korhadt kútvázat nézte, s amikor felfedezte, hogy kiteglázott környékét teljesen belepte a gaz, sehol a simára koptatott téglalapok, újból elerőtlenedett. Titokban arra várt, hogy suta ugrásaival elébük szalad sánta lábú öreg kutyájuk, a költözködés zűrzavarában világgá ment Bogár, szűkülve a lábukhoz dörgölődzik, de semmi nem mozdult.

A férfi átvágott az udvaron, a gyerek szóltanul baktatott utána. Az udvar közepén a férfi váratlanul megtorpant, hátracsapott fejével beleszagolt a levegőbe. „Csakugyan, mintha égne valami”, mondta. „Nézzé, a kémény is füstöl”, mondta a gyerek. „Van bent valaki.” A férfi vállat vont, s elindult a tanyaépület felé. A gyerek elszántan követte, közben a fölhorzsolt bőrű falakat figyelte, a kitöredezett

üvegű ablakokat. Másfél hónap alatt mennyire tönkrement, gondolta, nem hittem volna, hogy másfél hónap alatt ennyire tönkre-
menjen. Persze, több mint egy hétig szakadt az eső, eláztatta a ná-
dat, a falakat. Ha nem vágják ki az akácokat a tanya körül, most
nem volna ennyire sivár az udvar. Ezt még akkor meg akarta
mondani az apjának, de inkább hallgatott, mert amióta meghalt az
anyja, s magukra maradtak, az apja nagyon megváltozott, mogorva
lett és kevés szavú, úgysis csak a fejét ingatta volna szótlantul.

A férfi csak ment előre, még az ajtó nélkül árválkodó bejáratnál
sem állt meg, még annyira sem, hogy megnézzé, lépést tud-e tartani
vele a gyerek. Most, hogy benn voltak az épületben, s keresztülvág-
tak a keskeny gangon, egyre jobban érezték a füstszagot. Bent meg-
lehetősen sötét volt, a gyerek hiába meresztgette a szemét, kezdet-
ben semmit sem látott. Amikor szeme megszokta a félhomályt, las-
san fölismerte a szobát, amelyben eddigi rövidke életét leélte. A szo-
ba szűkös volt, döngölt földpadlóján szakadozott gyékény, tenyér-
nyi résein átvert a kemény szárú tarack. Tudtam, gondolta a gyerek
diadalmasan, s újra sírhatnékja támadt, tudtam, hogy nekem lesz
igazam: mire kijövünk, mindent benő a porcfű meg a tarack. Pil-
lantása sorra tapogatta a leszakadozott mennyezetet, a fehérén vi-
lágító gerendákat, a salétromfoltos pingált falakat, az üres szöghe-
lyeket a falban. Ekkor meglátta az öregembert is, aki ott állt a
sarokban, a füstölgő vaskályha mellett, és várta, hogy közelebb
menjenek hozzá. Vékony, szinte törékeny termet, jó fejjel alacson-
nyabb az apjánál, fehér hajú, finom arcbőrű öregember. Végigmérte
őket tetőtől talpig, kicsit ijedten, kicsit tolakodóan, aztán csak
annyit mondott: „Behúzódtam ide a szél elől. Azt hittem, már nem
lakja senki.”

A férfi figyelmesen megnézte az öregot, aztán vállat vont. „Mi
laktunk itt, de most már senki”, mondta. „Behurcolkodtunk a vá-
rosba. Nyugodtan itt maradhat.” „Egész héten pörkölt a szél”,
mondta az öregember, „eső is esett. Behúzódtam ide. Összeszedtem
ezt a kevés gallyat, száriziket, begyújtottam a kályhába. Azt hit-
tem, nem lakik itt senki.” A férfi türelmetlenül vállat vont. „Mond-
tam már, itt maradhat. Mi úgysis behurcolkodtunk a városba.” A
gyerek mondani akart valamit, de aztán az apjára pillantott, és
csendben maradt. A szobát nézte. A billegős, csupasz tetejű asztalt
és a két fényesre koptatott ülőkéjű széket a sarokban, egyiknek
hiányzott a támlája, a vaskályhát, amelyet azért hagyott itt az

apja, mert a városban úgysem tudnák hasznát venni; az ajtófélfákat meg az ablakkereteket is ugyanebből az okból nem szaggatták ki a sorsukra hagyott falakból. A földbe süppedt, kidőlt oldalú vaskályhán, a törött lábú asztalon és a két nyegde széken kívül csak az öregember meg az apja volt a szobában, ő mégis úgy érezte, tele van hatalmas, idegen emberekkel. Akiknek semmi, de senimi keresnivalójuk az ő tanyájukon.

„Otthagytam a lányomat meg a vejemet”, mondta az öregember. „Be szándékoztam menni a faluba, a húgomhoz. Megláttam ezt a tanyát, idehúzódtam a szél elől. Öregnek legjobb már egyedül. Azt hittem, nem lakik itt senki.” A férfi kinyitotta a száját, mondani akart valamit, de kint füttyülve föltámadt a szél, arra figyelt. „Nézz szét, aztán indulunk vissza a faluba”, mondta a gyerekeknek. „Még majd ittfog bennünket az eső, beleragadunk a sárba. Nézz szét még egyszer, aztán indulunk vissza. Lassan már sötétedik.”

A gyerek szó nélkül megkerülte az öregembert, odahajolt a vaskályhához, lyukas oldalán keresztül arcába csapott a meleg és a füst, néhány másodpercig így maradt, kissé meggörnyedve a lánkokba meredve, aztán átment a másik szobába. Amíg a tanyán laktak, ez volt a tisztaszoba, gyékény helyett itt tarka rongypokrócok voltak leterigetve, ezeket költözködéskor fölszedték, helyükön, a bemázolt kemény földön kinőtt a porcfű. Ide csak kivételes alkalmakkor nyithatott be a rézkilincses ajtón, karácsonyestén, hogy a földízített akácág alól összekapkodja a neki szánt ajándékokat, a kukoricaszárból készített játéklóvakat és teheneket, mit kezd most ezekkel a városi lakásban?, aztán már futott is kifelé, mert az ágy alatt ugrásra készen ott lapult a Korpaember, a legfélelmetesebb Krampusz. Az ágyakkal együtt bizonyára kocsira rakták a Korpaembert is, végleg elszállították, most teljesen üres a szoba. Ha kiáltana, hangját, mint meszeléskor, visszavernék a csupasz falak. Egy pillanatra behunyta a szemét, s a tátongó ürességet a két ablakmélyedés között máris elfedte az aranykeretes szentkép, Jézus az Olajfák hegyén, egyes-egyedül és a földre borulva, jobbról a jóságos arcú Jézus, így tanította az anyja, a mellén, a ruhaerdőkön kívül a tövisszoros szív, amelynek lándzsautötte sebéből nagy cseppekben hullik a vér, valahova az aranyozott képkéret mögé, baloldalt az apja katonaképe, peckes tartású ifjú huszár a vasderes paripán, oldalt a kinagyított esküvői fénykép, a fátyol alatt anyja arca egyre jobban elmosódik. „Otthagytam a lányomat meg a ve-

jemet”, mondta az öregember a másik szobában. A hangja erőtlen volt és sipító. „A lányom azt mondta, ne nyulkáljon az ételbe, mert a szutykos kezére verek. A vejem meg azt: ezentúl majd a kiskonyhában adunk magának enni. Erre én elindultam a húgomhoz a faluba. Aztán behúzódtam ide a szél elől. Szóltam volna a húgomnak, néha hozzon ki egy kis ennivalót. Így mégis kénytelen leszek bemenni a faluba.” „Mondtam már, hogy itt maradhat”, az apja hangja türelmetlen volt, ingerült. „Ez a tanya már nem a miénk, ez már senkié. Addig maradhat, ameddig kedve tartja. Ameddig össze nem dűl a tanya.” A gyerek nyelni akart, de valami nagy erővel szorította a torkát. Oda akart szaladni az apjához, fuldokolva mondani valamit, de csak ment szóltanul végig az ajtó nélküli szobákon. A törött üvegű ablakon kinézett a tanya mögé: a szántások fölött ritka köd lebegett, esti szürkület, itt a szobában egészen besötétedett. Visszament oda, ahol az apja meg az öregember beszélgettek. „Hogy meghalt a feleségem, egyedül maradtunk a gyerekekkel”, mondta az apja. „Találtam magamnak muakát a városban, istenes lakást is, odaköltözünk. Jövőre iskolába megy, neki is jobb lesz a városban, többet megtanul. Még egyszer látni akarta a tanyát, mielőtt végleg elmegyünk. Most már láttad, indulhatunk vissza. Egészen besötétedett.”

A gyerek inkább érezte, mintsem látta, hogy az apja elindult a kijárat felé. Egyszerre hogy megjött a hangja, gondolta, mennyit beszél. Cszoszogós lépteivel az öreg is kibotorkált utána. „Akkor én itt maradnék”, mondta odakinn. A hangja rekedt volt és alázatos. „Mégiscsak legjobb nekem egyedül”. „Úgy látszik, elült a szél”, mondta az apja.

A gyerek ott állt mozdulatlanul a sötétben, alakját pillanatokra világította csak meg a vaskályhában pattogó tűz erőtlen lobogása. Még mindig nehezen kapott levegőt, nem értette, mi történik vele. Kezét a mellére szorította, állt moccanástalan. Aztán egyszerre elmúlt minden: a légszomj, a szorongás, a kedvtelenség, megnyugodott. Odament a kályhához, kinyitotta az ajtaját. A nyíláson kiömlött fény szétáradt a szobában, imbolygó táncba kezdett, a sötét háttérből előrehozta a törött lábú asztalt, a támlátlan széket, a fölperdült szélű gyékénysávokat, a sarokból a horpadt szalmarakást, amit az öregember ágyának használhatott. Holnap már ott alszok abban a vadidegen házban, gondolta, a nyolcadik emeleten. Fölmarkolt egy csomó szalmát, sietség nélkül csóvává sodorta. Milyen

száraz, gondolta, milyen nagyon száraz. Persze, itt volt a kályha közvetlen közelében, megszáradhatott. Még jó, hogy nem esett ki rá parázs, nyomban tüzet fogott volna.

A keményre sodort szalmacsóvát odatartotta a kályhanyíláshoz, várta, hogy a lángok belekapjanak. „Gyere, mert én indulok”, mondta az apja odakinn. A hangja ingerült volt. „Megyek, rögtön megyek”, mondta a gyerek. A lángoló csóvát odatartotta a szalmarakáshoz; amikor sütni kezdte az ujjait, a gyékényre hajtotta, s figyelte, hogy kezd el égni az is. Néhány pillanatig előregöbülő felsőtesttel állt, nézte a lába előtt szerteutó lángokat, s ezt gondolta: most majd elég a porcfű meg a tarack, az utolsó szálig elég.

Aztán kirohant a tanyaépületből, ez lesz a legutolsó kirohanása, el az apja és az öregember mellett, bele a füstszagú sötétségbe. Hallotta maga mögött az öregember sipító kiáltozását: „A tanya! Ég a tanya!”

Keresztülvágott az udvaron. Szinte semmit sem látott, mégis tökéletesen tájékozódott: mint a tenyerét, úgy ismerte a környéket. Elfutott a kút mellett, amelynek poshadt vizében nem hunyorognak többé a csillagok, zúgott a feje, a torkán újból a szorítás; egyszer csak rajta volt a szántáson: bokáig süppedt a laza földbe. Mögötte föltámadt a szél, biborszín-vibrálás kapaszkodott az égre, s ő csak futott a távoli fényel megvilágított nyárfasor irányába.

Amikor a dűlőútra ért, egy pillanatra megállt, de nem fordult hátra. Hoinap már ott alszok abban a vadidegen városban, gondolta, a nyolcadik emeleten. És futott tovább.

RÁBA GYÖRGY VERSEI

A SZÉTSZÓRATÁS

Lehettem s voltam is
de tán köveknek szónokoltam
szavam virágporáról nem tudom
termékenyített vagy bőséget más fuvallt
ó te aki félig én voltál
s most mi vagyunk
nincs páratlan ki részünket elosztaná
mert ő is én vagyok és te leszel
ha színre lépnek ők
a név küszöbe előtt szunnyadók

SZEMTANÚ

Falakat tapint
Én látom az eget
Tar fa nem sejti még
soros évszakát

Alvajáró míg él
Gyökér egyházait
térden kússza be és
hunyt pillája alatt
ébredszik

Üres kabát
Kitömní vatta mind
a test a mások képzete

s lógjon bár fogason
 legyen szólítható
 neve szűk alkalom

DORONGHÍD

Ahogy hús csont alig
 a föld fölött de már
 távoli bolt alatt
 nehézkedik

A föntben magasút
 nem is érintheti
 a születő haló
 rét bő hímzéseit

Egy szál doronghíd ez
 pisztrángbőrt vakaró
 kékhideg üveget
 hadar lent egy folyó

Látni itt lenni is
 zsebbe varrt szédület
 se esztelen tenyészve
 nyújtózni nem lehet
 s amit az önfeledt sodor
 kockán kiró
 el se érheted

Neszek és morajok
 csupa többes köröttem
 nyelvögörcs révület
 egy tusvonásnyi lét
 zsúfolt helyrajzokon
 Ha majd kopogtatok
 ennyi a révdíj tenyeremben

BELSŐ HÓESÉS

Felhőárnyékok a szél lapozgat
háromszázhatvanötből egy nyomát
mélyítve a cséplő nap körbejár
s mind töményebb szakadatlan
belső hóesés
színefutott lepel emlékek redő-életére
ziháló jelbeszéd
köröttem már hófalak
végül jégcsákány lapátok
míg távol egyre távolabb
buzgó csivogás
ezután hókunyhóból hallgatom
minden szól szól
a hóhatár alól

MÁSMILYEN ÉLET (1976)

SZOMBATHY BÁLINT

1.

Két szűz,
aki még minden előtt van;
két asszony,
aki már minden után.
Két unatkozó feleség.

2.

Ők ketten
most odabenn.
Ha madár- és állatkereskedők,
jövedelmükről merengenek.

3.

Csendes mélabú lengi be az arcokat,
megint nincs egyetlen szempár,
magányos, szomorú, becsületes szem.

4.

Csendesen halt meg.
Testét hervadó babérág fonta be,
szürke fénylő homlokát méla közöny fényezte ráncatlanra.

5.

Kheirón, Zeusz, Iaszón, Akhilleusz, Askhépios, Héphaisztosz.
Lényegükben változatlanul, csupán a képzelet által,
csak éppen más néven — ilyenformán.

6.

Csak a maga belső apróságaival bíbelődő álomszerű világ.

7.

És a közös múlt emlékei.
Amikor már úgyszólván ő is benne van
az élet nyarában,
és mindannak elmúlta után,
valamikor, hetvenhatban.
Sápadtabban és hidegebben —
sápadtabban és barbárabban.

8.

„Tehát te azt hiszed,
hogy csak úgy ide lehet jönni.
És csak úgy neki lehet menni.”
„Na, de végül is.
Itt nem érhet semmi bántódás.
De odakinn, odakinn!”

9.

Először, az első rész elején,
pontosabban ő figyel fel rá.
„Azt mondta, a fa előtt”,
miközben „szemügyre veszi a fát”.
Alig néhány lépésre,
ám gyorsan ráunnak a várakozásra,
s folytatják a beszélgetést.
Nem sokkal ezután;
ekkor még talán, hogy együtt sem,
egymás nélkül sem.
S hogy valóban lehet még remény,
nemhiába zöld a fa, no nagyon szerény.
Ebben is egyszerűsége mennek.

10.

Ez a fiú semmit sem tud az előbbiről,
s ami az ő számára esetleg természetes,
hogy ígéretet hoz, hogy majd holnap,
mint első alkalommal.

S bár menni szeretnének,
az ekkor felhangzó kérdés,
jobban mondva a valóság,
A csiga, A bárány, A mókus, A róka.
Így válik az álom valóra.

11.

Kettéválik a tudat, az eszmélet,
mások a vágyak, a remények, mint világos nappal.

HALVÁNYULÓ NYOMOK

— *Regényrészlet* —

HOLTI MÁRIA

Az átszédelt délután mintegy kapóra jött, rendezgetni bizonyos számadásokat, múltat és jövődőt illetően; vagy még jobban összekeverni azokat, hogy az árulók megjátszott könnyedségével sétáljak vissza jóval éjjél után a szállásunkra, számítva arra, hogy fiatal mama már javában horkol, és így megúszom a kései óra magyarázgatását. Másnap úgyszólván elkerülhetetlenül, Miro lesz a téma.

Hogy tévedtem, ezt csak akkor tudtam meg, mikor a macskák mellett elhaladva óvatosan lenyomtam a kilincset. A villany ég, fiatal mama és Miro az ágy szélén kuporog, és nagyon halkán, nagyon szaporán beszélget. Pont akkor nyitottam be, amikor Miro a szentségelesnél tartott:

— A szentségit, ezt nézd meg, még el nem felejttem.

Zakója belső zsebében kotorászik; mivel így elsőre nem találta meg, amit keresett, módszeresen kirámolta zsebeit az ágyra, kettejük közé. Elképesztő mennyiségű kacat került elő, többrendbeli bicskák, gyűrött, mutogatásban elhasznált fényképek, nagy halom igazolvány.

— Ezeket meg minek hurcolod magaddal? — veti oda fiatal mama, de Miro szemmel láthatóan nem hallja, rám emeli gyűrött tekintetét, kezében egy nyolckrét hajtott újságlap:

— Hát te?

— Nem is tudtam, hogy ilyen késő van — hebegtem ügyetlenül.

— Gyerekem — emeli tekintetét egyre följebb —, nem fontos föllentgetni, az ember legyen mindig határozott — és néz, olyan áthatóan, mint aki tudja, hogy örök érvényű dolgokra célzott, és legfőbb ideje, hogy kézbe vegyen, a maga módján. Ez a maga módján pedig az egyetlen lehetséges módozatot jelenti valamennyi meg-

levő módozat közül. — Azt hiszem, az a fajta vagy, akire ráférne már egy erős kéz. Kötődni kéne valahová.

— Jól monddod — kottyant közbe fiatal mama —, én is ezt mondtam mindig. De az falra hányt borsó! Egy erős kéz, hogy ne lödörögjön már annyit a világban. Olyan ez, mint az ördögseker...

— ... az! A lába meg az esze? — horkan Miro, és látom, végre olyan hangokat pendítettek meg, melyek látszólag semleges területen rezonálnak ugyan, de példa a mellébeszélésre.

— Milyen jól monddod! — törleszkedik fiatal mama, míg gondolatban végigfut bennem a képsor, mint gyenge áram esetén a felülről lefelé folyó tévéképek: megint a fenti légypiszkos szoba, amikor a legyeket figyeltem bebugyolált feje mögött, a szenteltvíztartó szélén, míg ferdén besütött a szeptemberi nap, szanaszét gyógyszerek. Az ajtót támasztva figyelem és hallgatom a fejleményeket. Hajnali kettő; a kuruzsló egyszerre százdrangú témánál is százdrangúbbá vedlett számomra, akárcsak a rokonok áskálódása vagy nagybátyám feleségének pökhendisége.

— Tudod — sóhajt Miro —, mintha Ilija volna, csak éppen más csomagolásban. — A tenyerét vizsgálgatja. — Az volt ilyen érthetetlen meg értetlen. Azt hitte, mindenki úgy táncol, ahogy ő furulyál. Az aztán nem átalotta leköpni, azt, akinek egy félórával azelőtt a lelkét is odaadta volna. Stefka, én mondom neked, az ilyenek — és felém biccent —, az ilyenek csak a maguk életét kerérik meg.

— Mintha nem ugyanezt mondtam volna én is! — rezgi a reférent fiatal mama —, de azért eltehetnénk magunkat holnapra. Te, Miro, majd megalszol a másik ágyon, mi meg itt — int felém — meghúzzuk magunkat. Hogy szavad ne felejtsem, Iliját említetted. Csak nem láttad?

— Hát látni, azt láttam. Nem is olyan régen, az állomáson szaladtunk össze. Édes Miróm így, édes Miróm úgy, a nyakamba ugrott, mindjárt le is telepedtünk a talponálló fűtőtestére. Éktelenül vágta a bordák, hosszan fészkelődöttünk, mire Ilija fölrántott, végigterítette a kabátját. A külső zsebében kezd kotorászni, és úgy intézi, hogy egy alig pár hónapos gyerek fényképe akadjon a kezébe. Nézi ezt a képet az én Ilijám, nézi azt a kicsi képet, odatolja az orrom alá, akkor pont olyan rendesnek látszott, mint bárki más, te vagy én, de inkább én, szóval egészen normálisnak látszott, és

azt mondja: — Nézd meg, komám, egy Miróm. láttál te már ilyet? -- Már hogyan láttam volna — mondom. — Dehogyan láttál, komám, édes egy Miróm — így Ilija —, micsoda egy gyerek ez, folyton sír meg nevet, mást nem is tud, csak sírni meg nevetni, hallottál már ilyet? — Később meg ezt kérdezi: — Azt tudod-e, mi lesz ilyen folyton síró vagy nevető gyerekből? — Mondom, már honnan is tudnám, nincs az a kép hátára géppel odaírva, hogy mi lesz az ilyenekből, akik csak sírni meg nevetni tudnak, de nem akartam nagyon belemenni a találgatásba, tudod, milyen érzékeny Ilija. Az ilyenekre csak rá kell hagyni az indulatot, különben megette a fene. Ilyen szépen elrendeztem magamban, de Ilija csak köti az ebet, nem hagyja abba, kerülgeti a kását, magyaráz, már a csaposok meg a cigányok is odanézték: — Nagy franc, ha nem tudnád. Ez lesz az, aki majd a véce zsinórján mászkál le-föl, mint a majom, és aki majd éppen akkor dugja el a kártyát, amikor a legjobb lapok járnak, képzeld, komám, eldugja a zsupát, te meg majd térden állva könyöröghetsz, de nem használ se fenyegetés, se ígéretetés, se le nem kenyezheted, így múlik majd el az este, akár az éjjel is, de csak nem adja elő a kártyát, hogy kitoljon velünk. — Erre már aztán én se mondhattam mást, mint hogy én is ugyanezt látom ezen a képen, hajszála ugyanezt, meg még azzal is megtoldottam, hogy amikor Ilija majd a legjobb kedvében lesz, akkor ez a gyerek kihívja a temetkezőt, hogy mértéket vegyen róla, mert bizony ilyen természete lesz.

Ez, a toldalék, mintha tetszett volna Ilijának.

Néztem fiatal mamát, ahogy a tenyerébe bóbiskolt, ahogy időnkint felrebbent és illedelmesen hümmögött, akár a gyárrakat éjjel körbejáró örök, akik bizonyos helyeken meg-megnyomnak egy csengőt, jelezve, hogy talpon vannak, nem alszanak. Magáról beszéltem volna Mirót, de ő egyre csak másokról beszélt, és úgy dicsekedett a mások eredményeivel, akár a magáéival, mert neki is megvolt az a szokása, hogy vagy nevetett vagy sírt, de erről nem volt tudomása, egyedül neki nem; vagy nevetett vagy sírt, csak éppen közömbös nem tudott lenni egy másodperc töredékéig sem; arra született, hogy a legfőbb jó szolgálatában angazsálja magát, fenntartva az időnkénti becsapottság jogát is. Az egész meséből csak az nem derült ki, hogy kié az a gyerek, mindegy; Miro az

ilyen és hasonló részletkérdésekre nem szokott sokat adni, mert Miro mindig országos méretekben gondolkodik, ezért olvas annyi újságot is, és néha az volt az érzésem, hogy egy-egy mondata beillett volna bármelyik elhúzóddó nemzetközi tárgyalás több hónapos summázatának. Ami nála mindössze egy szabatos vagy nagyon pongyola tőmondat.

Hajnalfelé Miro, mikor a tárgyak már a pisle villanygő ellenére is határozottabb körvonalakat kezdtek öltetni, hajnalfelé azokról a társairól beszélt, akik jobb fizetés reményében hagyták ott a bányát, és nyugatra szédelegtek. Nagylelkű volt; menjenek isten hírével, ellesznek ők nélkülük is, a gyerekek nőnek, azok majd másképpen látják a dolgokat, más színben, más megvilágításban, hiszen az itteni szénpor is fekete. Akárcsak másutt.

Tessék, megint a témánál voltunk, hogy hívták őt vezető posztra is, csak hogy akkor a termelés látra volna a kárát, ezenkívül le kellett volna mondania az időnkénti pofázás lehetőségéről, mert aki szerinte ebben az országban nem eléggé szénporos, olajos vagy malteros, az ne nagyon pofázzon, és ha jól meggondoljuk, nincs is sok oka a pofázásra. Ezt a jogot feladni pedig annyit jelent — szerinte —, mint felkötni magunkat egy diófára. Megtámadhatatlan érvek, melyek súlya alatt lett Miro egyre éberebb, és lovalta bele magát az óriás takarítás legapróbb részleteibe, is, aztán külön, részletesen kitért a bányászházasságok poklára, de az asszonyokat is meg kellene hallgatni, esetleg megérteni, csak hogy azokat a macska se kérdezi, megkapják a virágjukat március elején, aztán elég, ha kirakják nekik a szénporos rongyaikat mosásra.

Nagyon érződött, hogy az utolsó futamnál Miro eléggé hazabeszélt.

Hazabeszélt akkor is, már reggel volt, amikor Szead esetét mondta el, aki szintén otthagya a bányát, aztán nem sokkal utána, idegenben, meghalt. A temetésre Miro a maga részéről óriás csokor fehér szegfűt rendelt, a szalagra meg ráíratta, mivel a pénzéért azt írat az ember a szalagra, amit csak akar, ráíratta: ÉN EZT NEM TETTEM VOLNA, utána pedig a neve kezdőbetűit és a pontos lakáscímét, a postai irányítószámmal együtt. A mondat kapcsán gondoljon Szead arra, amire akar hiszen az örök szénporban semmi sincs kizárva.

Fiatal mama úgy-ahogy kialudta magát hallgató pózában. Mirót nem kérdezgettem, se nem tettem olyan megjegyzéseket, melyek további elmélkedésre indították volna. A búcsúzkodásra legalkalmasabb pillanatban megkértem Mirót, intézkedne fiatal mama hazaszállítása ügyében. Ennél nagyobb sértést nem is mondhattam volna Mirónak, de azért látható fegyelemmel viselte el a megjegyzést. Sikerült a háziaktól is elbúcsúznom, egy kis rézüsttel ajándékoztak meg és azzal a szóbeli ajánlással, hogy őrizném meg őket jó emlékezetemben. Mondtam, efelől nem kell tartaniuk, ezt üstök nélkül is garantálhatom, aztán felszálltam a 2-es feliratú villamosra, és minden kétséget kizáróan ismét feladtam a reményt, hogy Ilijával ebben az életben még találkozom.

Harminc órába telt, amíg hazavergődtem, és mivel a szomszédok jóvoltából a macsákákat jó egészségben találtam, azon kezdtem gondolkodni, melyik úton is menjek tovább anélkül, hogy azután száznyolcvan fokos fordulatot kellene tennem. Ennek a kérdésnek a megválaszolása több napomba telt, igaz, közben meg-megszakítottak, hol a telefon, hol pedig az átellenben lakók, egy virágültetés ügyében, amiben csak úgy általában nyilatkoztam, hiszen ez messze meghaladta emlékezőtehetségem határait.

Ezen a tájon a forróságnak külön lélektana van; egyik napról a másikra megmarad annak ellenére, hogy éjszaka csontrepeszítő a hideg, és ezért a legyek is lehetőleg úgy intézik, hogy alkonyattal fedél alatt legyenek. Az a fedél biztos menedéket jelent, mert az ajtók, ablakok ekkorra már légmentesen lezáródtak, és nincs az a halaszthatatlanul sürgős dolog, amiért bármelyikük is kirepülne. Pontosabban: ki sem engedik őket, holott éppen miattuk zárkóztak be. Olyan szemkiverős röpködésbe kezdenek, nekikeseredett élet-halálharcba, és amikor a legkevésbé se várod, szúrnak.

Fáradt, ernyedt voltam, és ez az ernyedség éppen elégséges kábítószernek bizonyult ahhoz, hogy ne nehezítsem az amúgy sem egyszerű életet, hogy minél kevesebbet kérdezzek és minél nagyobb önfegyelmet tanúsítsak az egyébként nyugtalanító események tanulmányozásában.

Megtudtam például, hogy Miro fenn maradt nálunk, hogy fiatal mama száját egyetlen nyögés vagy panaszszó el nem hagyja, sőt, gyanúsán fürge lett, és, hacsak teheti, ő szolgálja ki Mirót, olyannyira, hogy még a gyógyszeres üvegeket, üvegecskéket is összeszed-

te, és gondosan látkörön kívüli helyezte. Nagyobb biztonság okából.

A város mintha álomból ébredt volna, forrni, forrongani kezdett a levegő, nemcsak a hőmérő higanyszála. Hataimas építkezésekbe fogtak. Furcsa, hogy a meleg ellenére kapott szárnyra a nagy igyekezet; a futballcsapat is mintha magába szállt volna, a játékosok — többek szerint — a Két Pálmában abbahagyták a primadonnászkodást, és szabályos beszélgetésekre is kaphatók voltak egymás közt, mi több, egyikük-másikuk munkaviszonyba is lépett. Magamban már titokban Miro lábnymait vagy keze munkáját sejdítettem itt-ott, amikor megrendezték a lovasjátékokat. A lovasjátékok pedig mindig elterelik a figyelmet a legégetőbb kérdésekről.

A lovasjátékokra az is hazamegy, aki elvből különben a saját temetésére se ment el. Afféle vásárral egybekötött parádé ez, amolyan számadás, hogy ki mire vitte időközben, ha nem több, egy új öltöny, kocsí végigmutogatása. Tekintve, hogy annyi ideig halogattam a visszatérést, kötelességemnek éreztem, hogy magam is kivonuljak; ott sétálgattam a parton, és bólintgattam, és sandán visszavigyorogtam azokra, akik ismerni vélték, vagy köszönésem módjából igyekeztek anyagi és egyéb helyzetemre következtetni. Nem lehetett nehéz dolguk, hiszen anyagi helyzettel soha nem rendelkeztem, egyébbel sem túlságosan; nem tagadom, az a gonddolat is átsuhant a fejemben, hogy talán Ilija is ott lesz, esetleg ő is beöltözik, valamikor a lovasjátékok oszlopos tagja volt, és boldogan fényképeztette magát lóháton, kócsagtollas kalppal a fején, amit akkor sebtében kért kölcsön. Hogy az a kócsagtoll honnan került a Két Pálma közelébe, soha nem sikerült kinyomoznom. Ilija imádtatta a rendezvényeket; ő volt az, aki a neve napját is fehér asztal mellett ülte meg, mindegy volt, mit, csak ünnepelhessen, emelhesse valakire, valamire a poharát, és ott sűrűghessen akár idegenek rostélya körül is, kedvére locsolgatva az olívaolajat, és kenve a fokhagymát.

Mindebből semmi nem lett. Az elektródgyártól csalódottan visszakanyarodtam a partra, egy idegent Ilijának néztem. Semmi kedvem nem volt hazamenni, aztán bejártam az emlékműveket, bizarr ötlet, majd a lehető legszenvtelenebbül leírtam nagy vonalakban a délután történetét.

Az éjszaka folyamán táskámat rendezgettem, figyeltem a kinti zajokat, dulakodás a szomszédban, erőteljes férfihang: „Mindenkinek ezt mondod?!”, női zokogás, a nők mindig zokognak, ágynyi-

korgás, csapkodják a liftajtót, és végül, egyéb zajok híján, köhögni kezd a vízvezeték. Utoljára az utcai zajok maradnak, a tengeréi, ez a sirokkó, a kilométereikről egymásnak átkiabáló halászok hangját mind odasodorta a szél, őseberi, érthetetlen makogás, itt-ott lámpák villantak a távolban, pislogó világítótornyok, pislogásra berendezve. Éjfél után az utca kihalt, időnként el-elstétál egy unatkozó, ügyeletes rendőr, tilosban járkáló taxi suhan lent, esetleg Hudek úr, a kocsi színe kivehetetlen, és a fékpofák állására sem lehet következtetni. Folyamatosan irigyeltem fiatal mama muskátlis boldogságát, aztán a zuhany: nem kellene mindig a kikötőből már kikanyarodott vízi járművek után futkosni, mint akinek a jelen idő is egy kicsit mindig befejezett, ahelyett, hogy folyamatos jövőben ragoznánk a vonatkozó igéket.

Másnap T.-éket kerestem, ellentmondásos család; a lovasjátékok aznapi felvonása már nem érdekelt. Az állomás előtt még tanúja voltam, ahogy két kötözködő alak közül az egyik szabóollóval hadonászik, amit a kabátja belső zsebéből rántott elő, majd elvezették őket. Megdöbbenett a stílusérzéknek ez a hiánya. Jól öltözött gyerekek serege hullámozott el mellettem a szürkületnek abban a mindenre kész révületében. Bátorítóan mosolyogtam, jelezve, hogy akár velük is tarthatok, részemről semmi veszély nem fenyegeti őket, fondorlataikat, ha akarják, előre is jóváírom, kössünk barátságot; pillantások ritmikus játéka csak az egész, még csak nem is szóbeli, megfoghatatlan jelenség, amit vagy megért valaki, vagy nem; nem fontos mindenről papírt gyártani. Megíratlan dolgok is tartozhatnak a létező világ fogalomkörébe.

AZ ÉNEKMONDÓ*

BOŠKO PETROVIĆ

A kolostori padon. Péterváradí sáncok és Belgrád. Beszélgetések, egy álom

Ott a kolostor előtt, egy kissé oldalt a boltíves, parádés, főkaputól azzal az új, zsírosan fénylő, barna ajtóval. (*Gebohnert*, mondja erre a sváb; hogy is mondanánk magyarul? kiglancolt?) Meg egy hársfa. Annak a levele is, az üde, friss levelei, az is *gebohnert*, mint-ha zsíros volna. A terebélyes fa kellemes árnyékot ad, miközben lassúdan tovacammog a hosszú, meleg és csendes májusi délután.

Csendes, mert a május dologidő, az emberek igencsak kint vannak a mezőn. Csendes azért is, mert a kolostor — húsvét óta tán most először — fellélegzett a nagy vendégjárásban. Kívülről, végre és hál' istennek, senki idegen nincs már itt. Két-három napig, amíg Hromac és Jela meg nem jön Száva-Szentdemeterről, teljesen egyedül lesz. Egymagában az archimandritával — de hát ő is egész nap el van foglalva, legfeljebb az estéiket töltik együtt. Ami szintúgy megfelel.

A nap áthunyorgott a feje fölött a lombokon, ferde sugaraival foltokat világított meg az asztalon és a ruháján. Kényelmesen hátatámaszkodott a támlás padon, arcát odatartotta az egyik ilyen aranyló tenyérsimogatásnak, s hagyta, hogy melengesse. A kolostori szobákban, hiszen nem fűtöttek már, bizony elég hideg volt: a nyári hűvösnek megfelelő hőmérséklet csak nyárra való mégis. A szemét lehunyta, a karját szétvetette, és megmarkolta a támla deszkáját a háta mögött. Szusszantott, aki látja, azt hiszi, szunyókál.

A kolostorban töltött legutóbbi napok bolydultak föl benne. A

* Boško Petrović: Pevač I—II., regény, Nolit, Belgrád, 1979

húsvéti rituálé. A bekötött harangok, kolompok, a kioldott harangok a feltámadás reggeli óceánjában, a himnuszok, körmenetek, a Krisztus sírja őrzésének hagyományosan pogány éjszakája. (Luka persze, amikor éjszaka sátálni indultak a nép között, a tüzeket körülülő lányok, menyecskék, az édes titkokat seppegő, sötétben eltűnedező, viháncoló árnyalakok között — Luka persze tüstént rázendített Horatiusára. Az ő, ha jól megnézed, egész kolostori és szerzetesi *zsizn*-je hexaméterekben és alkaioszi, strófákban telik el. Fittyet hányva az evangéliumnak múzsákkal és gráciákkal társalkodik. Amíg rá nem fizet.) Aztán az istentiszteletek, ebédek, vacsorák, vendégeskedések (emitt meg sopánkodik, hogy a bugyellárisa annyit ér, mint Svábhonban a *nichts*; na és mit szóljak akkor én?; én, azt mondja, *bourreau d'argent* vagyok; lennék én is, csak tehetném). A vendégek, itt volt tán az egész szerémségi vármegye hiánytalanul, meg még a gránic ráadásul.

A fülében zsongott még. Végre aztán elült a ricsaj. Mindez csupán felszín, a gond palástolása: a süteményen a glazúr.

Az életen. De hogyan, hogyan? Mi van a glazúr alatt? — Ah, édesanyám, már megint?

Nem akarta a fejét törni ezen. De akkor mi máson gondolkodjon? Nem tudta. Minek is jött egyáltalán a kolostorba? Nem tudta. Mint ahogy azt sem, minek jött le Bécsből. Hogy megtakarít (megtakarít) félévi költséget, nem az igazi oka. Ezzel tisztában volt. Hogy azonban vadidegenként, Száva-Szentdemeteren, felesége családjánál rostokoljon, annak sem volt értelme. Mivel pedig ezt már Bécsben is tudta, egy hónap után Újvidékre jött bevallottan azért, hogy viszontláss a első gimnáziumi éveinek városát, valójában pedig azzal a titkolt szándékkal, hogy kifürkéssze a letelepedés akár legkisebb lehetőségét. A szándék megvolt, de remény egy csepp se. S abban, hogy nem kell reménykedni, igaza volt.

A Sáncok, úgy szemre, szinte mit sem változott. A hídsánc a vízen (szürke, mocskos, súlyos téglák a sárban), mögötte pedig az utcák, dutyánok, a piac, ügyvédi irodák, templomok. Semmi. Még a nagy gimnáziumi épület a portában, sajnos, az is semmi. Egyáltalán egy rezolút semmi az egész. Híján még a diákkori emlékeknek is.

A hegyen, miközben közeledett feléje, a város még tele volt velük, s Σ jólesően, sőt várakozással gondolt ifjú éveire, melyeknek

emléke most megcsapta, valahogy úgy, mint a füstölőbe vetett marék tömjén felszálló illata. De amikor leért a hegyről és végigment a város utcáin, nyomtalanul eltűnt a varázs. Sehol egy ismerős (hogy is gondolt olyasmit az imént, ötlött fel benne), s ha akadt is, egy más kor csupa új emberei voltak, akik sem nem ismerték a valamikori őt, sem nem tudtak bármi módon is segíteni a mostaninak. Meg hát, sajnos, eszükbe sem jutott, hogy segítségre szorul.

Egyáltalán az a két-három napos ott-tartózkodás a Sáncokban valóságos lidércnyomás volt. Hogy nem látja ezt az ember mindjárt, amikor meg benne van? Nem látja. Megzavarja a sok beszéd. Derült reggelre virrad, vagy szél fúj a felhők alatt (s tényleg koszava csapkodott aznap), te meg felkelsz, mászkálsz, ebédelsz, nézelődsz. S közben: embersokaság, nők, csapszékek, *mjatezs jezsedne-na*. Hogy hát: esetleg lehet is itt valami. Aztán meg amikor te beszélsz, de akkor is, ha hozzád beszélnek, valami *m a g n e t i s m u s* árad a szavakból, még ha nem is kellemes éppen, amit hallasz. De a beszélő arca sem, nemcsak a beszéde. Például Kauliciuszé: pipa, sűrű pofaszakáll, egy kissé zavaros, másnapos, de élénk madárszem, s a szerencsejátékos tartózkodó mosolya:

— Hja, uram, hogyne, hogyne, csak hát... Tessék megnézni, mennyi minden itt van, még a megboldogult apám idejéből. — De azért, természetesen, tessék csak elküldeni. S mikor gondolja megküldeni, mikor lesz kész?

— Úgy calculálom, őszre — modja Σ. — A nyarat itt töltöni, de már Illés-napra visszamegyek Bécsbe. Akkor aztán hamarost.

Szerette volna rávenni a könyvárust, hogy rendeljen nagyobb mennyiséget készülő új könyvéből, s hogy ennek nevében adjon előleget, lehetőleg minél többet. Ami a kelendőseget illeti, első könyvére hivatkozott, ami köztudomásúan igen jó fogadtatásra talált. E tekintetben párját ritkítja az újabb szerb könyvek között. Majd úgy kezdte dicsérni a második könyvét, akár a kereskedő a portékáját. Az öndicséretre azonban elröstellte magát. De mégis.

Igyekezett meggyőzni a könyvárust. A könyv ilyen meg olyan lesz, egyaránt szól a fiatalságnak, a szülőknek, mindenki pallérozására, s így tovább. Kauliciusz pedig hallgatta, szórakozottan kinézelődött a boltajtón a piactérre, ahol a szél a szoknyákat emelgette és a ruhákat a nők combjára és keblére tapasztotta — ami mindenképpen szórakoztatóbb volt, mint egy szerb literátort hallgatni, amint — szemmel láthatóan — készpénzre próbálja váltani

befejezetlen művét, amely aligha lesz kelendő áru. Hát így ment ez, így mondogatta a magát. No és amikor befejezte, Kauliciusz pedig alig-alig volt hajlandó észrevenni, hogy amott kifogyott a szó, következett az ő válasza, hallgas csak! Nincs kötelezettség-vállalás. Csak udvarias bizakodás:

— Jól van, no, akkor hát őszre. Ha új, legyen benne bizodal-munk.

S valóban hiú remény ébredt. A valóságban viszont egyszerűen hideg volt ebben a könyvkereskedő és könyvkötészeti dutyánban. Az enyv émelyítő testszaga, száraz, poros, tavaszi havas hideg el-egyedett a teljes fölöslegesség érzésével. Ezután már nincs kihez fordulni. Pedig a legnagyobb szerb városban vagyok! — Úgy tervezte, hogy a könyvkereskedővel részletesen megbeszéli a következő, immáron harmadik művét, ezúttal a szerencsétlen végű szerb felkelésről, amelyet nála hívebben valóban senki sem tudna leírni. De inkább meg se pendíti. Ha még ezt is megemlítem neki, gondolta előbb, kitöri a frász. Utóbb meg kárörvendve: hadd törje ki.

De nem így történt. Kauliciusz pőfékelni kezdett, és hosszan utánanézett a füstgomolyagoknak. Percről percre figyelmesebben hallgatta.

— No, az akkor más, uram. Ezt a könyvet írja csak meg, s akkor majd beszélgetünk. Ami a publikumot illeti, legyen nyugodt. Remek idea, *csrezvicsajna*.

Amit Σ — milyen bolond az ember — váratlanul rossz néven vett, különösen, hogy maga is tudta: rátapintott. Megtalálta az arany eret a hegy méhében, akárcsak valamikor egyszer. Most csak tovább kell ásni. De akkor mért kishitűsködik most? Ezt a bolondot...

Majd letett a további beszélgetésről, parolázott a könyvárussal, mint aki egyezsége ad kezet, és kibukott a boltból a piactérre. Az idea *csrezvicsajna*, csak éppen hét hegyet kell megmászni érte, míg valóra válik. Odakint pedig, váratlanul — de hát egy vásáron minden megtörténhet — Amidžába botlott. Közvetlenül a bolt lépcsőjéről majd hogy a nyakába nem omlott; ami a másikat egy cseppet sem lepte meg, pedig volt annak két hónapja is, hogy a bécsi deliszánszon érkezvén elváltak a szuszeki stáción.

Amidža dologtalanul ódöngött a piactéren, ha egyáltalán annak mondható az ő fáradhatatlan (külső és belső) cirkálása a Škuljával,

azzal a hétpróbás latorral való pörösködés körül. Majd miután — egy cseppet sem csodálkozva, mondom — kurtán üdvözölte Σ -t — (Na, te! kiáltott föl, és megfogta a karját) tüstént a füléhez hajolt, s bizalmasan közölte, hogy éppen az imént látta az illetőt. Már mint Škulját. Ott van, ni. Most meg eltűnt. Hol az istenben van? Majd maga után rántotta Σ -t, mint aki utána akar szaladni a keresettnek. (Ugyan már, Amidža, hagyd a csudába, hisz ismerem. Mit néztek rajta? — Amidža pedig, mint aki álmából ébred: mereven farkaszemet néz Σ -val, hallgat, szuszog.)

Igy elrévedezett egy darabig, magához tért, körülnézett, hol is vannak. Majd, amikor a bolt láttán, amely előtt ácsorogtak, megértette, hogy Σ mibe sántikál, a boltajtó felé intve fejével, még mindig szótlanul, megkérdezte, na és volt valami? Σ csak vállalt vont. Mire aztán Amidža kihúzta magát, jobbra perdült, balra perdült, és joviálisan, jeléül rokoni vonzalmának, bécsi barátságuknak és az emigránsi összetartásnak, késznek mutatkozott rá, hogy ő maga segítsen. Mindjárt elvezeti ő egy illetőhöz, aki — meglátod — segíthet rajtad. S bizton segít is! Majd elirányította a hadzsihoz, a mocsár közelében levő sötét és üres dutyánjába.

Σ kedvetlenül fogadta az ajánlatot, úgy fogta fel, mint az istenek még egy próbatételét, amibe bele kell nyugodni. Mint aki lúgot nyelt, savanyú arccal rötta diákévei ódon városának utcáit, amerre Amidža vonszolta, taszigálta végig, Amidža, aki itt sehöl senki volt meg nem is tudott, nem is tehetett semmit, mégis megjátszotta a jól tájékozott őslakót: te csak tarts velem, meg fogod látni.

Persze hogy nem történt semmi; persze hogy nyomor és siralom volt az egész; persze hogy nem kellett volna felülnie. De ha már úgy esett, legalább ne reménykedett volna egy szemernyit se! Ez bántotta. Mert amint megpillantotta azt az ütött-kopott, mocskos ajtót, hát még amikor belépett a kötőfékkal, nyergekkel meg a jó isten tudja, mi mindennel nem kereskedő boltba s meglátta a háromlábú suszterszéken, apatikus mozdulatlanságban ülő és az olvasóját morzsolgató öregembert, Σ szeme előtt az a morzsányi remény úgy szétpattant, mint a szappanbuborék. Elfogta a keserűség. Hát ide jutott, egészen ide?

Amidža pedig harsogni kezdett, nagy cikornyásan köszönt, bemutatva veje urát, a szerb tollforgatót, aki könyveket állít össze —

úgy bizony! Meg hogy így, meg hogy úgy. Vagyis hogy ő az odaáti tanácsitkár, a szovjeté, hát, aki egy sorban van a vajdákkal, nem volt, érted, hanem most is. Könyveket ír. Te meg, hadzsi, könyveket meg más portékát is árulsz, árulhatnád akkor az ő könyveit is, hogy keress, isten nevében — na, mit szólsz?

A vénember meg csak ült, sóbálványként. Mozdulatlanságában még a hallgatása is a süketség és a lassúság benyomását keltette. „A lélek ép, de a test esendő”, ez volt az egyetlen — bár különös — válasza Amidža üdvözlő szójára (Akkor hát hogy vagyunk, öreg, vagyogatunk, vagyogatunk? Jó erőben vagy, látom én!), amit a másik nem hallott. Az üzleti ajánlat hallatán azonban odamutatott a polcra, ahol egyéb bezsúfolt áru mellett néhány gyűrött könyv sárgult.

— Ahun e — mondta kurtán.

Bizony szomorú látvány volt, több mint szomorú, Σ megszégyenülten sütötte le a szemét, hogy lehetőleg minél kevesebbet lásson ebből a kálváriából. Csak ki, ki innen mielőbb, ki a hűvös tavaszi levegőre, mely a bolt közelében levő szürke posvány felől áradt. De hát még el kellett viselnie Amidža heves buzgólkodását, aminek aztán neheztelés lett a vége. Mármint, hogy én segíteni akarok rajtad, te pedig meg se mukkansz.

— Menjünk, Amidža — nem állhatta meg végül, s kifordult a boltból, anélkül, hoy elköszönt volna az öregtől.

— De hiszen mért? Te . . .

— Ugyan, tegyél le róla, ember.

— Hogyan, te tényleg nem akarod, hogy . . .?

— Ugyan már, jóember — torkolta le Σ keserűen. — Mindenestre köszönöm — jutott eszébe, mi az illem —, de hát magad is látod.

S amilyen váratlanul találkozott vele, ugyanolyan hirtelenséggel, mindazonáltal határozottan, búcsút, vett a meglepett Amidžától, aki azt hitte, hogy ők ketten igazánból csak most mennek el együtt — méghozzá az ekmedzsinicába, a török pékhez; s ezután kezdének majd igazán beszélgetni — tudni való, kiről. Σ azonban ebédre volt hivatalos — s csak most érkezett közölni Amidžával, hogy már két napja itt, ismerősöknél szállt meg, ott várják — s hogy már holnap utazik. Estére pedig vacsorán lesz. Sarkon fordult, és elment. Úgy hagyta ott Amidžát annak ügyes-bajos dolgai, örökös

lótás-futás közepette, Škuljája, a török pékség meg a többi lehetséges kombináció sokszögében, mint aki egy más világrészen maradt.

Bármilyen különösen hangzik, de úgy igaz: Σ első ízben tartózkodott övéi, a Száván túli vagy ausztriai szerbek között, noha itt született, nőtt fel és töltötte ifjúkori éveit. Csak hát azok kora ifjúságának esztendei voltak, minekután — még suttyó legényként — Pozsonyba, Pestre, Bécsbe, messze idegenbe szakadt. S alighogy befejezte tanulmányait, és idekészült, ezúttal komolyan, övéi közé, nyakon csípték azok onnan török Szerbiából. Átment oda, ott is maradt, s járt, ahogyan járt, így történt, hogy csak most ért ide szűkebb pátriájába, *vo svoja si*, ahogy itt még, egyházi szlávul elvéve mondogatták.

Itt van tehát, a többi pedig — volt, ahogy volt. Volt és elmúlt, a múlton pedig nem lehet változtatni. Elszállt, mint a kimondott szó, melynek alkotó hangjait ugyan nem szedi össze többé senki. Azok elröppentek. De hová? A semmibe? Miféle filozófia ez? — biggyesztette el a száját. Majd elmerengve idézte fel megint azt, amiben oly magvasan bennfoglaltatott az egész múlt: Valának, tettek valának embereszmék. Vigasztalódjék, aki tud.

Íz a világ meg — nos, már három-négy hónapja, hogy itt van, itt ténfereg papok, tanítók, kereskedők, katonatisztek, ügyvédek között; Száva-Szentdemeteren, ahol horgonyt vetett, s ahonnan alkalomadtán elugrott ide-oda: Ürögre, Újvidékre, Karlócára. Jönmegy, cseveg, és — miközben vendégeskedik és vár (de mit vár?), hallgatja és figyelni ezt a világot, észben tart és töpreng. S mindezt az ítéletalkotás ürügyén. Milyennek ítéli?

Nem tudja. Mindez darabokban hever, nem látszik az egész. Egy pap itt, egy nagyúr ott, Frajla pap Újvidéken, Isajlović Karlócán, aztán itt ez a Luka — korántsem elég ahhoz, hogy *az egész* kitesék. Minden ember a más- és másféle lehetőségek összessége, egy más valóság. Ha összejössz valamelyikkel, mindjárt látod, hogy így van. Hát még ha hozzáveszed a körülményeket, amelyek között találtad, a városban, otthon, a munkahelyén. Kolostorban, boltban, a magisztrátus ablakai alatt, piacon, vacsora közben, ágyban, könyvvel a kezében, női társaságban a kertben, a bástyák alatti pontonhídon, postán.

De aztán mégis minden és mindenek — ez is, az is és még sok

egyéb — magától ugrott a mérleg serpenyőjére. Ahhoz hasonlóan, mint amikor a piktor fest, s mindent, ami a képen van, egyetlen, közös vászonra zsúfol. A vászon nem ítélkezik, hanem mindent elvisel. Ez a vászon azonban nem. Ez a vászon ő maga és a tapasztalata.

Az pedig nem sok jót ígért.

BORBÉLY János fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MÓRICZ ZSIGMOND

BORI IMRE

VII. A PRIMITÍV TUDAT NYOMÁBAN

A regényeknek a *Kivilágos kivirradtiggal* (1924) kezdődő, az *Uri muri* (1927), a *Forró mezők* (1928), a *Rokonok* (1932), a *Rab oroszlán* (1935) című regényekkel folytatódó és a *Betyár* (1936) című regénnyel záródó sorát több szempontból is érdemes figyelni. A Móricz-irodalom, sommásan, dzsentri-regényeknek szokta ezeket nevezni, s úgy tartja, hogy bennük az író kritikai realizmusa jutott delelőjére. Akadtak azonban, akik éppen ezeket a regényeket olvasták gyanakvással, mondván, hogy az író fölöttébb válságos korszakának a gyermeke valamennyi, s hogy az ábrázolás és életfelfogás zsákutcája majdnem mindegyik, az írói lépésvesztést lehet velük számolni. Akárhogy minősítük is azonban őket, kétségtelenül élesen kirajzolódó vonulatát képezik Móricz Zsigmond munkásságának. Az egyiket csupán, hiszen éppen ezek mögött sötétlik az *Erdély* három kötete: 1921-ben kezdte a *Tündérkert*et írni, és 1934-ben „véglegesítette” a *nap árnyéka* szövegét, s ott van a *Pillangó* és a *Házasságtörés* című regény a húszas években és a *Boldog ember* az 1930-as évek elején, nemkülönben a *Légy jó mindhalálig* és a *Forr a bor* is. Móricz művészetének domborzati térképe változatos alkotásvilágot kínál, tagolat, de egymással összefüggőt is egyúttal. A minket érdeklő hat regény mindenképpen megérdemli tehát a külön figyelmet, és nem csupán ideológiai, hanem esztétikai szempontból is. Ha a hat mű elgondolásában a szándék, a megtervezés egységét konstatálhatjuk, a megvalósulások változatosságát is tudomásul kell vennünk, rögzítve Móricz művészetének tüneteit s mi több: komponáló kedvének nyomait is. Hadd hivatkozzunk például arra a megfigyelésünkre, amely szerint a két első „századvégi” regényét, tehát a *Kivilágos kivirradtig* és az *Uri muri* címűeket három, a megírással szinte teljesen egybeeső időben játszódó regénye (*Forró mezők*, *Rokonok*, *Rab oroszlán*) követi, s a sort a *Betyár* zárja le, amely ugyancsak „századvégi” jellegű alkotás — 1896-ban játszódik, akárcsak az *Uri muri*. Ám vessük csak össze őket, hogy kitéssék, mennyire más

szemlélet hatja át a két elsőt és a kört záró harmadikat, annak bizonyosságaként, hogy Móricz gondolati alakulástörténetének mélyáramában lehet elsősorban tetten érni a változót, az alakulót, végeredményben pedig, hogy a dzsentri-regény minősítés legfeljebb a felszínes ítélet következménye lehet. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha például a „rokonok” problematikáját kísérjük nyomon a *Kivilágos kivirradtig*-től, ahol a zsidókérdés kontextusában szólal meg, amikor a bukott jószágigazgató mondja Pogány Imrének: „— Hát maguk mindnyájan rokonok... Licsány... Nincs magának Licsány nevű rokona... Lihtenstáj...” a *Rokonok* megállapításáig, amely szerint „ez így van Magyarországon, kicsi az ország, mindenki rokon”. A képzet ugyanaz, „tartalma”, szociológiai jellege azonban egyértelmű következetességgel már le nem írható, s az ilyen esetekben a változások sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mind az állandóság tényei, amelyek a szituáció-kereteket adják. Természetesen tudjuk, hogy Móricz hajlott a felé a nézet felé, hogy az állandóság a fontosabb. 1922-ben *A kis vereshajú* című, nem nagy ambícióval készült kisregényében a műkedvelő előadás szereplőinek játéka kapcsán ezért írhatta a *Tündérkert* büvkörében élve: „mennyire hasonlít az emberek élete egymáshoz, mennyire egy múltból, egy őstől eredt az élet, mintha önmagára ismert volna mindenki a neki kiosztott szerepben, mintha eimúlt életek, eltolódott századok reparálódtak volna helyre...” A szituációkban való gondolkodás sejlik fel az ilyen álláspontban, és Móricz Zsigmond itt egészen közel kerül például egy Füst Milán művészi gyakorlatához is, amelyben a „szituáció” igen jelentős szerepet játszott. A biztosabb ítélethez azonban a részlettanulmányok még hiányoznak éppen a fentiekkel kapcsolatban, ezért inkább a kérdés időszzerű voltára emlékeztethetünk csak, anélkül, hogy megoldására törekednénk.

Biztosabban kísérhetjük ugyanakkor a „mi az élet?” gondolatának hulumverését az 1920-as évek második és az 1930-as évek első felében írott Móricz-regényekben. A *Sárány* lapjain döbbsent fel először ez a kérdés, azután vissza-visszatért, mintha a Móricz-hősök vezérmotívuma lenne, hogy az *Uri muri* lapjain ismét felerősödjék, még hozzá éles kontrasztokban. Krízises pillanatban szólal meg, amely a „kimondhatatlan csüggedés”: „Csöndben ültek. Most egyszerre mindnyájan fáradtak voltak. Ez az egész élet semmit sem ér... Mire is ez az élet? Harcolni?... Miért?...” Azután Szakhmáry Zoltán a „társaságot” figyel:

„S csak nézte, csak nézte a társaságot s valami belső undor erősödött meg benne. Ezek is oka, ezek mind okai annak, ami történik. Azzal, hogy oly békésen s tunyán tudják az életet enni s inni s élni, ezzel az asszony pártján vannak. Egyben sincs valami koncepció, egyben sincs egy kis felvillanás... Esznek, isznak s szántanak, vetnek... Hízznak, s valami elviselhetetlen lomhaságban élnek le ezt a kis életet...” (A kiemelés az enyém. B. I.)

S már éjfél után ismét a kérdés:

„S mert mi is az élet? Mert mért is él az ember? Ki nem érzi koronként, hogy ez az egész egy komisz játék...”

Átveszi s továbbadja a *Forró mezők* Vilmája, aki a szerelem poklán túl „kereste és várta az életet”: „Érdemes élni? Ennyi hát az élet? Ezért élni s ezért meghalni?” S a regénybeli Sípos Lekszi, a szolgabíró, állapítja meg Szakhmáry Zoltánnal egyetértésben, hogy „furcsa komédia az élet”, amit a *Rokonok* Kopjáss Istvánja igazol az öngyilkosságot megelőző percekben, amikor tehetetlenül, elveszve ül és a „szoba lassú forgással jár körülötte”: „Ennyi az ember? Ennyi az élet? Ilyen hamar ki lehet végezni valakit?...” A kérdés lidércként ott lebeg a *Rab oroszán* Vágrándy Aladárjának a szeme előtt is, kivételesen már a bevezető fejezetben:

„Mélyen elgondolkozott. Ennyi volt az élet?

Voltaképpen még nem is élt. Annyi az élete, mint a paraszté, aki tavasszal kivírt, mint a növény, s ezzel le is van zárva az élete. Megházasodik. Dolgozik, gyerekeket kap, azokat felneveli, és csendesen megöregszik s meghal a télben.

Ez a gondolat nem filozófia volt e percben számára, hanem a valóság felismerése: íme ő, tévedésből belekerült egy ilyen zárt körbe, mint az egér a csapdába...”

Modernista korszakának spleenje kísért tehát tovább a húszas és a harmincas években. Most is a valóságra ébredés velejárója ez a hangulati-gondolati köd a lélek körül, adva van a csapda-helyzet is, amelyben a hősök gyanútlanul éltek, s nem kellett tudomást venniök létezéséről. S mi több: a szavakból már kihallani a halál angyalának szárnyzuhogását is. Csakhogy ezekben a regényekben már nem a „keresett”, hanem a „meghívott halál” érkezik el. Az idézett művek közül egyedül a *Rab oroszán* hőse nem emel kezét magára, az *Űri muri* Szakhmáry Zoltánja, a *Forró mezők* Vilmája és a *Rokonok* Kopjáss Istvánja önkezeivel vet véget az életnek. Hiába keressük tehát egy Turi Dani pompás kihívását, hiszen Szakhmáry Zoltán utolsó nagyjelenete is öncélú céltalanságot sugall, mintha csak azt akarná bizonyítani az író, hogy az új, az I. világháború utáni korszak az emberekből azt a többletet lúgozta volna ki, ami a Turi Danikat, hullásukban is, ékesítette.

Ennek az egy motívumnak a tektonikus elmozdulása is figyelmeztethet tehát, hogy a vizsgált hat regény nagy szerelmi és politikai küzdelmeinek rajzaiban új vonásokat kell keresnünk. A *Kivilágos kivirradtig* lapjain kevésbé érzékelhető a „férfi” és a „nő” küzdelmének az az intenzitása, amely először a *Sárraranyban* csapott magasra, noha a szereplők vallomásainak, csak néha felizzó ellentéteinek mozaikkockái is konfliktusok ábráját mutatják. De itt hétköznapi emberek hétköznapi gondjainak szintjén játszódik le a nemek harca, s nem nagy jellemek ütköznek

meg István napjának éjszakáján. Nem így az *Uri muri* világában, ahol ez a nagyon is jellegzetes Móricz-probléma mintegy a *Sáraranyt* túlicitáló alakjában jelenik meg, majd intellektuálisan bővérebbé válik a *Rab oroszánban*, hogy végső, szinte esszenciális alakját a *Még új a szerelem* szövegében kapja meg.

A móríci kórkép kétségtelenül az *Uri muri*, ám csak a megmutatás és nem az elemzés és értelmezés fokán. Kitapinthatjuk minden ízét, az író azonban elmélyült boncolását, lélektani analízisét akkor még nem vállalta. A probléma nyitánya az *Uri muriban* a nyitójelenetben szólal meg:

„Nézte (Borbíró), hogy az a kis légyemadár az asztalon szerelmi párbajt kezdett. Milyen hamar végeznek, csóválta a fejét, s egyik elrepült erre, a másik arra, vajon megismerik ezek még egyszer egymást a közt a sok légy közt.

Zoltán észrevette, mit néz, s ő is odapillantott.

— Így kék ezt csinálni — mondta csöndesen — az emberek is. Nem volna annyi fájdalom...

— Fájdalom! — mondta Borbíró — fene fájdalmaskodik ilyen miatt; én ugyan sem sok teketóriát csinállok az egészbul. Kazal alatt vagy boglya mellett, nekem nagyon mindegy...”

Szakhmáry Zoltán többlete, hogy szerelem-felfogása nem azonos a Borbíró típusú légy-etikával. Ő monogám lenne, ha felesége a szerelmet nem börtönné alakította volna. „A felesége az életét teszi fel arra, hogy ő megőrizzen minden mérget, amely elraktározódott a lelkébe. Virágot tudott volna virágozni, dús virágot, mint a baraokfa, s úgy érezte, akkor megszabadult volna a mérgektől, ha a tavasz virágzása s az ősz termése kimossa belőle. De bele van kötve minden, mint egy befőttes üvegbe, még kisóhajtani sem szabad.” A *Sárarany* Turi Danija érzi ugyanezt a Takács Erzsi közelében, s ő is, akárcsak Szakhmáry Zoltán, megsértődik, ha a felesége képtelen arra, hogy egyszerre legyen istennője és cselédje, gyermekeinek anyja és hetérája. Különösen, ha a feleség frigid is, és hősi frigiditásában valójában leigázhatatlan: szép, „fejedelmi és kevély”. Jó-kai Mór regényeiben lehet találkozni a hideg szépségnek az ilyen típusával, csak hogy a Jó-kai-hősnők rendre szadisták lelki életükben vagy szerelmi gyakorlatukban. Móricz hősnői, a *Sárarany* Takács Erzsijétől Szakhmárynéig ellenben mazochisták, akik testben és lélekben szenvedni akarnak. Ezért nem adják meg magukat, és ezért nem adják át magukat a szerelemnek sem, hanem csak az erőszaknak engednek. S még ebben sem lelik örömeiket:

„Letérdelt előtte, s csókolni kezdte. Azt a hideg arcot, amelyet hajdan annyit csókolt, s akkor is hideg volt, »frigid«, ahogy ő mondta volt neki. De szép volt. Akkor. Különös, meghódíthatatlan szépség. Fejedelmi és kevély. Aki tartózkodó volt és megrettent a szerelem előtt, aki soha nem

engedte magát legyőzni kéjben, összeszorított foggal és mereven tűrte a szerelmet. S most is ilyen. Mint egy darab fa, mint egy darab hideg hulla s most is úgy csókolja, ahogy szokta. Óh, azok a szörnyű szerelmi csaták, mikor az asszonyt a csók után rendszerint kirázta a hideg, s dunnákat és párnákat kellett rárakni, s konyakot önteni bele, hogy életre hozza, s akkor mindig büszke volt férfi hősiességére, hogy ő a csókjával ennyire önkívületbe tudja hozni ezt a szent asszonyt... Az Istennek ezt a csodálatos szent teremtését..."

A Csemáné szerelmi ájulása a *Jószerecsét*-ben, s majd a jegyzőné a *Forró mezők* lapjain fiziológiai szempontból talán azonos a Szakhmáryné reakciójával, előhívó okai azonban nem ugyanazok. A *Forró mezők* jegyzőnéjének a teste tiltakozott a számára idegen férfi érintésétől („A jegyző visszaemlékezett, hogy mikor legelőször töltött egy éjjelt ezzel a nővel, akkor is ugyanilyen hideglelős reszketésben volt s dunnákat kellett rárakni és konyakot önteni bele, míg magához tért. Egy idegen nőt vett magához, s egy idegen nővel töltött hét évet...”), Csemánét alighanem a kaland izgalma bénította meg, Szakhmáryné ugyanakkor a zárt egyéniség, aki férjével nem akar lépést tartani a világi életben, nem osztózik tehát „örültségeiben”, ambícióiban sem. Sem testi, sem lelki partnernek nem való.

És Szakhmáry Zoltán meg akarja teremteni a maga asszonyát a feleség ellenében gazdasági kísérleteivel párhuzamosan ezt a biológiai-társadalmi experimentumot, amelynek a végeredménye éppen úgy sikertelen lesz, mint amilyen amaz is. Egy Pygmalion éli tehát a tanyai sziget-életét, mintha reprodukálható lenne *Az arany ember* Senki szigetének idillje! Rozika a milleniumi magyar társadalom mélyéből érkezett a Szakhmáry-tanyára: summáslány volt („Hogy egy szegény ember lánya, hogy nyolc gyerek volt a fészekben, ahonnan kirepült, ahonnan eljött a tanyára summáslánynak, havi fizetése harminc kiló liszt, két kiló szalonna, két kiló só, két kiló bab és három forint... S ott volt a többi summás közt, ott aludt a pajtában s kapálta a cukorrépat és gyűjtötte a szénát, ahova épp kiküldte a botosispán...”), erős, vastag kezű, izmos lábú, és éleseszű. Fogékony lélek, aki másfél esztendő alatt megtanult németül és franciául, s aki éppen csak ismerte a betűket, Jókait és Maupassant-t olvasta. S várta a Timár Mihály kétlakiságával átkozott „urát”, aki hozzá menekült. Látszólag a feleséggel vívott, reménytelen szerelmi csaták ellenében a szerelem természetes egyszerűségét jelentette. A férfi azonban, őt öelve, „úgy érezte, mintha meghódított volna a földtől egy szűz területet, mintha egy kis életnek virágoskertjét teremtette volna meg”, a kizárólagosan a sajátját, akit „áhitatosan csodálhat”. „Almaarcúnak” látja Szakhmáry a lányt, aki a „jázminnal is tud beszélgetni”, de aki úgy tartja, hogy neki nincs lelke. A férfi boldogsága azonban csak másfél

évig tartott, Pygmalion szívében összetörik a lány álmokképe. S ehhez elég volt egy csók is:

„— A nyelved. Amivel beszélsz.

A lány szétnyitotta piros, kemény, sima kis ajkait s a hegyes, piros nyelvcskáját a fehér fogak között kinyújtotta. S a férfi megcsókolta a nyelvét.

S most valami rettenetes dolog történt vele.

Rájött valami titokra, ami már réges-régen kínoztta, kinyílt előtte valami: meglátta ugyanazt a mozdulatot, ugyanazt az odaadást, ugyanazt a szakszerű munkát, amit mindig mély undorral látott a szerelem szaknémbereinél. S lelohadt minden tüze és vágya és feneketlen örvénybe szédült...”

S valóban: Rozika nem a Noémi már, és Szakhmáry Zoltán sem Timár Mihály. Az ő kezében az arany salakká válik, az érték devalválódik, hiszen a summáslányt maga prostituálta, amikor szeretőjévé tette. Mert Rozika nem tett mást, mint „szituációjának” levonta az összes konzekvenciáját, s ehhez tartotta magát:

„S íme, most itt van előtte egy kész kis demimonde, aki itt a puszta közepén, az istentől és az emberektől elhagyatva kiképezte magát a budoár díszének, kanárimadárnak, aranykalitkák számára...”

Oh az ő felesége milyen más!... Milyen merev és puritán, és rideg, s mennyi gyöngédség s jóság s báj van benne. Hogy ezt a kettőt elcserélni... A szentet és nagyot és tökéletest egy kis eladó portékáért...”

Rozika „bujá ártatlanságában”, nem kétséges, a *Pillangó* Hítves Zsuzsikájának a problémája reinkarnálódott. A típusát először a *Kivülágos kiviirradtig* Annuskájában formálta meg Móricz, a *Pillangó* lapjain rajzolta meg portréját, s azután az *Uri muri* szövegében dolgozott rajta tovább, „pesti” változatát a *Rab oroszlánban* készítette el, hogy végül, a pálya utolsó szakaszában, a Csibe-élményben zárja le. Sajátos, és külön vonásokat azonban az *Uri muri* kísérletében kap ez a lányalak, részben a Pygmalion-helyzet, részben a társadalmi erkölcs jellegének kontextusában. „Mért nem lehet kitenyészteni, akit én vágyok?” — kérdezi ez a Pygmalion, s azon töpreng, hogy miért „nem lehet az embert mint az állatot úgy kezelni”. Amikor pedig a „társaság” a Rozika-szituációra ráfényképezi a Párkányi Örnagy esetét a béreslányból lett „finom kis némberrel”, aki „belecsömöللött... a nagy uraságba” és a sánta mindenessel adta össze magát, aki meg is fertőzi, nemesítési vágya kapja meg az utolsó tördőfést. Ezért látja majd, a regény utolsó részében, Szakhmáry Zoltán az életet majdnem ugyanúgy, ahogy a *Sárarany* grófnője látta: „Hirtelen úgy tűnt fel neki, hogy valami magasabb fajtájú istálló az élet, ahol az a sors akarata, mint a jó kocsisé, hogy az állatai boldogan, kövéren s nyihogva üzekedjenek...”

A gondolkodás földszintjén, csak vaskosabb megfogalmazásban látjuk

az „ideális” Szakhmáry praxisának a jellegét. A „társaság” szerelem-felfogása ugyanis minden eszményt besároz. A férfitársaság szemében Rozika is „oly vékony kis éretlen”, nem is figyelnek rá, nekik a „tenyeres-talpas menyecskék kellenek, akiken van mit fogni, s akik nem sokat kalatyoznak, mingyárt kamatyoznak”. Csak azt nem tudják eldönteni, hogy a férfi „feleségtartó”-e, mint a főorvos állítja, arra hivatkozva, ez a szó más nyelvben nincs is, vagy pedig „nem egy-nő tartó természet”-e, mint ahogy a fiskális vélekedik. Egy Lefkovits ugyanakkor azt hirdeti, hogy a „nőre áldozni kell, de áldozatot hozni érte, túl súlyos áldozatot nem szabad”, és kifejti, hogy a nő mindig olyan, „amilyen helyzetet teremt neki a férfi”, egyszerűen azért, mert neki a férfi a „tökéje”. Ilyen elvek hitében ölelik a „piros tanyásné”, mint Csuli teszi, annál is inkább, mert a „tanyásgazda meg van sértve, ha az úr nem foglalkozik a feleségivel”. Nem kellenek nekik az úriasszonyok, hiszen azok „szerelemmel akarnak szeretni”. Azt pedig már közvetlenül az író mondja, hogy mindez azért van így, mert a férfiak „emberi erőiket” semmi formában ki nem élhetik, megfekszi hát lelküket az élet, és „szégyenbe kell merülniök”, hogy a „bennük levő szertelenségnek csúnya kiégése után erejük legyen a szűk hétköznap holnapját tovább élni”. És az író maga mondja el, mert senki a hősei közül nincs annak tudatában, hogy „ez az egész alapjában véve egy gyógyíthatatlan és rettenetes nyomorúságról énekel. Senki se mondja el, hogy férfi vére más nőt is kíván, hogy férfiereje más munkát is vágyik, férfiálmai más horizont után epekednek”.

„Rab madarak” a férfiak — állítja az *Uri muri*, „rab oroszán” a férfi — állítja a *Rab oroszán* hőse, de megízlelteti a *Forró mezők* és a *Rokonok* hőseivel is ezt az érzést. A „más nő” utáni sóvárgás motívuma viszi a dallamot ezekben a regényekben. A *Forró mezők* főkapitánya Vilma után epekedik, aki ezeknek a regényeknek ugyancsak jellegzetes nő-típusát képviseli. „Az asszony intett, s ettől a parányi mozdulattól kibomlott egy fürtöcske a kalap által felszorított bubifrizurájából a homlokára. *Barna volt a haja, s vörös fények voltak a barnaságában*. Hen-názott haj volt, s ez a szín, ez még erotikusabban hatott a férfira. Elérhetőséget jelentett, s ez végtelenig fokozta az izgalmát. Nem szenvedő lélek volt neki, hanem érzéki izgalom és zsákmány.” (A kiemelés az enyém. B. I.) Meg is ismétlődik az ilyen jellegű leírás: „A szépség maga volt ez a nő. Rőt barna haja aranyosan csillogott, arca kendőzetlen volt, s mégis úgy tűnt fel, mintha az egész nő csupán szépség volna. A vonalai, a formái, az árnyékok a szeme alatt, fehér bőre, a kivágott ruhában, elefántcsontszerűen tündöklő nyaka és melle, gyönyörű lába a körömpicipőben, a selyemharisnya testszínű fénye, színe, illata, az egész teremtés, mintha arra volna szánva, hogy ennek ne legyen szíve, ne legyen lelke, ne legyen benne semmi, ami más, mint maga a szépség, a fizikum csillogó édes gyönyörűsége.” Egyben természetesen „egy nőstény állat, aki csak

éppen beszélni tud"! A *Rokonok* Magdalénájában is ez a nőtípus ölt testet, csak itt már még egy fontos vonást kap: a terméketlenséget.

Hangsúlyoznunk kell ezt a tényt, mert a *Rab oroszlánt* éppen ezzel a motívummal indítja: „Itt Pesten általában terméketlen nők vannak. Van-e köztük összefüggés? Terméketlen fák, terméketlen virágok, terméketlen nők.” S a többi, eddig érintett kérdés is mind előjön ebben a regényben. Jellegük marad, csak tárgyalási szintjük változik: intellektuális színezetet kap, s mi több, pszichoanalitikus hátteret is! Már azért is külön és nagy figyelemmel kellene ezzel a Móricz-regénnyel foglalkozni, mert mintegy freudista alapokból kiindulva akarja feltárni egy házasság válságának a történetét. Egy marokra fogja az eddig érintett regények egy-egy rész-jelenségét, bizonyos motívumaiban pedig a *Házasságtörés* című regényének epizódjaira utal. Természetesen elvonul a hős szeme előtt az elérhetetlen nő alakja. Itt az „aransárga nő”, a fiatal és a csodálatosan szép: „Még ilyen aransárga arcbőrt nem látott. Egészséges, vakító szépség, de a teintjének sajátságos aranyló alapszíne van... Mosolygott, és szemében magával vitte ezt a csodálatos színt, az idegen nő aranybarna színét. Nem barna, sárga, aransárga...” Megcsapja a „fiatal lánytest sziget-szaga”, és kinyújtja kezét a „fiatalabb nő után”, mert vonzza a lány meztelen nyakának látványa. S feltámad benne „valami állati szükségérzet”, és a „tizennyolc vagy húsz év óta lezárt kíváncsiság gerjed fel” benne. Amint ahogy a *Házasságtörés* hőse sem követ el házasságtörést, a *Rab oroszlán* Vágrándy Aladárja sem, a kopogtató vágy azonban már elegendő, hogy csatatérré változzon az élet, és a Férfi és a Nő küzdelme kezdődjék el:

„Csodálatos volt a Jézus, mikor azt mondta, hogy aki ráveti a szemét a felebarátja feleségére, már meg is tette a bűnt... Tehát nem a tény a fontos, hanem az indíték... a fellobbanó vágy... De hiszen akkor lehetetlen ártatlan maradni... A fürdőben azt kérdezte a fiútól: Mit álmodtál?... Elég jót — mondta a fiú — szerelmez vódam... Hány éves vagy?... Tizenhéd... Nono, hamar lesz még... Mán én túl vagyok a szerelmi próbán — vihogott a fiú. Tehát egy tizenhét éves fiú már elvesztett ember: az már rávetette a szemét a máséra... és álmodik... Lehet akkor azt kívánni, hogy egy férfi tisztán menjen bele a házasságba és tisztán éljen meg benne?... Ha még a fellobbanó vágy is bűn, ha a vágy felvillanása már egyértelmű a cselekedettel?... És Juluka ilyen szentséget kíván...”

Természetesen ő is már diákkorában vészett el, amikor egy cselédlány „megvastagodva ment vissza a falujába”, ő pedig megszökött, s már vőlegény volt, amikor ugyancsak akadt egy kalandja. Az évek folyamán azután a nőről és a szerelemről olyan felfogása alakult ki, amely szinte semmiben sem különbözik az *Uri muri* hősei emlegette elvektől. Vág-

rándy szerint például a nőnek nincsenek éles megfigyelései, nincs képessége a filozófiára, emberismeretre. A nő „befogadó lény”, aki a férfit a szerelem által fogja meg, „akkor azt magába veszi, beolvasztja, felszívja, lényegévé alakítja át”. De Vágrándy Aladár nem élhet ezeknek az elveknek a szellemében, mert ő nem született úr, csak a felesége révén került hivatalába is, a „társaságba” is, amelynek „ő felvette... szokásait, erkölcsseit”. A *Rab oroszlán* házasságkonfliktusának azonban nem csupán a többi regény hasonló szituációjával való rokonsága adja az érdekességét, hanem az a mód, ahogy Vágrándy Aladár kielemezi a felesége viselkedésformájának a „logikáját”, s ahogy eredményét elfogadja. Móricz „freudista” magyarázata mindenképpen újdonságnak számít. A feleségnek, Julukának, az „önzését” leplezi le, amellyel férjét szüntelenül rablásban tartja, azzal, hogy felfedezi, mindig a betegségbe menekült, „állandóan betegségekkel küzdött, kis betegségekkel, amiket meg sem lehet állapítani”. Taktikai betegség volt, amire a házasságuk krízisének elmúltja után döbben valójában:

„Akkor azért *kellett* neki betegnek lennie, hogy én állandóan le legyek foglalva — magyarázza Vágrándy. — Hogy semmi másra időm, gondom, figyelmem ne legyen, csak rá... Most nem jut ideje betegségekkel bíbelődni, mert most neki van minden pillanatban lefoglalva, hogy — engem ápoljon... Engem nevezett ki betegnek, lelki betegnek... S ez éppen annyi munkát ad neki, mint azelőtt a saját számtalan testi baja...”

S kész az „elmélet” is a „matrimoniálium” hatásáról:

„Egy új elem, amit a magam számára én fedeztem fel. A szervezeti érdek. Az a sajátos ragaszkodás a megteremtett szervezethez, mely minden közösségben kitermelődik mint antitoxin, ellenmérég, a szervezet egyes tagjainak mérgező túlkapásai ellen... Ez egy pompás mézgasodási folyamat, mely a sebeket begyógyítja... Amint a matrimoniálium fel lép, a sérült házastárs elkezdti félteni azt, ami érték volt számára a házasságban. Félti a lakást, amit sajnál megbontani, a társadalmi elrendezettséget, általában a házasság fogalmában benne levő hasznokat, nyugalmat, békességet...”

Fontos és el nem hanyagolható tézisekről van szó, amikor a *Rab oroszlán* főhősének házasság-konfliktusát szemléljük és elméletével ismerkedünk: a Móricz-regények világának összetartó erejét nevezi itt néven az író. Lehetnek izzó szerelmi fellobanások, gyűlölködő indulatkitörések, a harmadik iránt érzett szenvedélyes szerelem nem, vagy pedig csak ritkán éri el azt a fokot, hogy a „matrimoniálium” kohézióját legyőzhetné. A „végzetes és megfelelő szereimi üzletfél” valójában nem lép fel a Móricz-regényekben. Vágrándy például hiába érezte Juluka „lilás ajkának hullacsókját” a száján, a meggondolások végül legyőzték a fiatal lánytest utáni vágyát, és Szakhmáry Zoltán is végül kidobja Rozikát, a *Kivilágo*:

kivirradtig Annuskája pedig természetes egyszerűséggel, noha megrázkód-
tatásokkal, hullik ki két férfi karja közül is. A *Rab oroszlán* azonban
csak az első nagy nekifutás, hogy a szerelem-kérdés interpretációjában
magasabb eszmei síkra jusson. Megírja majd a *Míg új a szerelem* című
regényét, amely intellektuális jellegében lezárni látszik a kérdést, amit
a *Sáráranyt* írva tett fel magának.

A nőkről való gondolkodás a most vizsgált regényekben is együtt jár
a magyar társadalmi életről való gondolkodással. Az 1910-es évek em-
pirikus tapasztalatai élnek tovább ezekben a tíz, illetve húsz évvel később
írott regényekben, az író hozzájuk való viszonya azonban jelentős mér-
tékben változott, nézzük akár a tényekre ruházott jelképi jelentést, akár
a tények értelmezésének jellegét. Az utóbbi vitathatatlan radikalizálódást
mutat, főleg, ha a *Betyár* ideológiai álláspontjából nézünk vissza a *Kivi-
lágos kivirradtig* és az *Uri muri* című regényekkel kezdődő művek so-
rára. A *kivilágos kivirradtig*-nak két, gyakran idézett olyan mondata
van, amelyben a jelképi erő meghaladja azoknak a tudatkörét, akik
mondják. Az elsőt a nevelő mondja a legátusnak egy több oldalas érte-
kezés csattanójaként, amelyben a mágnásosztályra és a zsidóságra pola-
rizálta ámuló hallgatója előtt a magyar társadalmi életet: „A történelmi
osztály meg akarja tartani a vagyonát és hatalmát és nem hajlandó sem
dolgozni, sem áldozni: a zsidóság pedig meg akarja szerezni a gazdagsá-
got, és azzal az új hatalmat, tüzzel-vassal, jogos és jogtalan úton-módon.
A magyar konzervatív kultúra az új hangot fojtja el: a zsidóság éppen
ezt követeli...” Nos, ilyen álláspontok kontextusában hangzik ez:
„Tudja mit, néha úgy tetszik, mintha a magyar világ olyan volna, mint
egy gyertya, és mind a két végén meg van gyújtva. Egyik vége a mág-
násvilág, másik a zsidóvilág. S nem tudom, melyiknek a füstje kelle-
metlenebb.” A másikat Aradi mondja: „A század utolsó esztendejét kezd-
jük egy hét múlva. De Isten bizony úgy érzem itt magam, mint mikor
az ember hajnal felé elkezd a vendéglőben érezni azt a kellemetlen kó-
válygást, hogy na, most rögtön jön a fizetőpincér a számlával.” Köz-
vetlenül az író is a jelképiségen inszisztál, mintegy jeleket olvas: „Mikor
az ajtót kinyitotta, a tornácról becsapott a szél, s havat hozott be, ami
egész az asztalig repült. Mintha befúta volna a múltat, a jókedvet, a
boldogságot, ami olyan állandónak látszik, pedig csak egy álom az
egész.” Vagy: „Hallgattak. Mindnyájuk sorsát érezték, a magyar dzsentrí
sorsát, mintha megsuhogott volna a fejük felett a végzet szárnya.” Ez és
az ilyen írói indulat kap bele Aradi egy másik mondatába, és emeli az
átlagosnál sokkal magasabbra a közlést:

„Még szól a muzsika, még bor van az asztalon, nem vagyok máriás
huncut, hogy ne mulassak, míg mindenki mulat. Majd holnap meglát-
juk... Elég lesz, ha holnap reggel jön a kátzenjámmer, minek játsszan

meg ma a fejfájást, mikor még nem fáj a fejem, csak tudom, hogy holnap úgy fog fájni, mintha fejszével hasogatnák.”

Tanulmányozva tehát a szóban forgó Móricz-regények társadalmi-politikai empiriájának a kérdését mind jelképi, mind pedig egészen konkrét tárgyi mivoltában, azt tapasztalhatjuk, hogy Móricz mind tudatosabban közeledett hősei „primitív tudata” elemzésének és ábrázolásának az igényéhez — a „közös temperamentum, a közös ideológia, a közös frazeológia” (*Kivilágos kivirradtig*) feltárásával, az ezekből következő előítéletrendszer felrajzolásával és kritikájával. Az is megfigyelhető ugyanakkor, hogy az író mintegy testközelben maradv a hőseihez gyakran kényszerült segítségükre sietni, helyettük gondolkozni és fogalmazni, felborítva ez által gondolkodásuk és viselkedésük egységét. A „közös temperamentum” síkján mozog a legbiztosabban, s olyan prototípusokat teremt, mint a *Kivilágos kivirradtig* Szalay Pétere, az *Úri muri* Csulija, illetve Szakhmáry Zoltánja, aki csak intelligenciájával emelkedik a „társaság” fölé, de már ez is elég ahhoz, hogy halálba táncoljon. Ezek a hősök természetesen ideológiai-frazeológiai vonatkozásban is teljes értékűek. Egyetlen villanat is példázhatja ezt a Szalay Péter szónoklatából:

„Ami szép van a magyar életben, az mind estére virul ki. Ami móka, tréfa, kedv, az mind estére derül ki. Milyen esték a magyar mezőkön, a csillag alatt, tavasztól őszig, a rotyogó kása mellett; őszől tavaszig, a zömök tölgyasztalok körül, gyenge borocská mellett! Nappal csendes, rendes, földtűrő bogarak; hallgatag a magyar; este hatalmas, lángoló elmével tündöklök. Még a gyerekeket is éccaka szerzi, s milyeneket: a világ legsikerültebb nemzedékét!”

Antiszemitizmus, magyarkodás, a társadalmi illúziók, politikai és gazdasági konzervativizmus, a modern gazdálkodás kérdései vannak a „terfiteken”, „úri murik” során, s ha fő karakterisztikumukat keressük, éppen abban találhatjuk meg, hogy a hősök „gondolkozni” nem józanon szoktak, hanem félrészeg állapotban, következőképpen a „tisztánlátásuk” elé is akadályok gördülnek. Ne feledjük el, hogy a *Rab orozslán* Vágrándyja, aki pedig csak asszimiláns ebben a világban, a városligeti Gundelben kezd arról beszélni, hogy milyen a bihari szegénység étlapja! S Szakhmáry Zoltán is, holott ő egyike Móricz lelkében leledzett hőseinek, nem tud mást, mint „összevonni a szemöldökét”, és „keményen nézni a borospohárba”, amikor az orvos azt fejtegeti, hogy a magyar úri osztály úgy bánik a paraszttal, mint a legnagyobb ellenségével: „Meg tudnak bocsátani az oroszvezető grófoknak s a grancsár báróknak, mert utóvégre, ők az uraink, de a parasztnak nem tudnak megbocsátani, mert ők az alattvalóink.”

A „primitív tudat” ilyen állapotában nyilvánvalóan az írónak kell felvetnie a kérdéseket, amelyek e tudat látóhatárának a peremén inkább leáldozóban, mint felkelőben, ott vöröslenek. Rendszerint egy-egy szó-

csövére bízva felvetésüket, a közvetett ábrázolás egy egészen elemi formájában, minthogy valóságos hősei az ilyenekre képtelenek, s éppen az jellemzi őket, hogy gondolkodni, létük fölé emelkedni nem tudnak, mint ahogy kivételes pillanat megrázkódtatása szükséges a „mi az élet”, a „miért élni” felkérdezésére is. Ilyen módon esik szó a belterjes gazdálkodás, a bérlet, a „magyar” gyümölcs, a zsidóság szerepe, a „magyar” sors, a summásélet kérdéseiről vagy arról, hogy Dánia a „gazdag parasztok országa”, s hogy miért nem gazdag a magyar paraszt. Elsősorban a „milléniumi” regényeket jellemzik ezek a kérdések, a húszas évek végének és a harmincas évek első felének regényeiben is ugyanezekkel a jelenségekkel találkozunk, csak a kérdések köre bővült, s ez a bővülés a *Forró mezők* Fábijánjának a dialógusában érhető tetten, amikor például azt hangoztatja, hogy a „kor szelleme máris a szociális út”, s felveti a „nemzetközi kommunizmus” vagy a „faji kommunizmus” dilemmáját. S ez folytatódik a *Rab oroszlán* Janijának a diskurzusában, amikor a „Zsilinszky Bandi axiómáját” idézi („Ebben az országban egy kisebbség van: a magyarság.”), és csúcsosodik a *Betyár* vitarészleteiben. Erről írta Móricz: „Szociológiai fogalmak röpködtek a levegőben, olyan kifejezések és gondolatok, amelyenek a nép gyermeke fülébe el nem jutottak. A vizsgálóbíró már egy kicsit maga is foglalkozott efféle tanulmányokkal, s éppen az tévesztette meg, hogy ebben az időben Magyarországon még a képviselőházban sem tudott volna ehhez a kérdéshez hozzászólni senki, ahogy Dea és a betyár tárgyalták le a dolgot...” Ebben a regényben már ott a jelszó is: „A föld azé, aki megműveli!” Az a tény pedig csak teljesebbé teheti a képet, hogy Móricz a betyárt tartotta a „kor hőségének”. De nem az útonállót, hanem a szociális agitátort!

Új jellegzetessége ezeknek a regényeknek a hősök (elsősorban pedig az író) világpolitikai érdeklődése. Szembe kellett ilyen kérdésekkel történelmi trilógiája írása közben is néznie, de az 1920-as években és 1930-as évek első felében készült regényekben a primitív tudat szerves részeként jelenik meg, így az *Űri muri* lapjain a német politikához való kötődés kérdéseként. Az I. világháborút legfeljebb csak érinti, viszont állandó szereplő az „erdélyi menekült”, hogy a *Még új a szerelem* lapjain eseményekre való konkrét hivatkozásokban teljesebbé ki (a kínai—japán háború, a spanyol polgárháború) a primitív tudat lehetőségeit meghaladó szinten a nagyvilág felé fordul, egyértelműen politikai érdeklődés.

A figyelemmel kísért Móricz-regények vizsgálatának nehézségeit azonban már csak jelezhetjük. Főképpen a művek intellektuális szférájának elemzése válik problematikussá, ha nem sikerül differenciálni az írói szubjektív nézeteket a hősök ugyancsak szubjektív, de már tárgyilagosabban szemlélhető álláspontjaitól. Azaz: ha nem sikerül különválasztani azt, amit az író gondol, attól, amit hősei gondolnak és mondanak. Az írói

vélemény kritikai éle nem is egyszer biztos fogódzót kínál, vannak azonban szöveg-helyek ezekben a regényekben, amelyekben az elhatárolás nehezebb, s úgy tűnik, az író is osztozik hőseivel a világ dolgainak megítélésében.

(Folytatjuk)

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA KIHÍVÁSA*

HÓDI SÁNDOR

Van a pszichológiának egy újabb igen népszerűvé vált ága, amely e felettébb sokarcú tudomány többi ágától azzal véli megkülönböztetni magát, hogy tárgykörét a *társadalom és a pszichikus jelenségek viszonyának* tanulmányozásában jelöli meg. S noha ez tárgykörnek talán kevésbé szabatos meghatározása, megkülönböztetett figyelmet érdemel mégis. Figyelmet érdemlő mozzanat ez azért, mert hiszen ha jól meggondoljuk, voltaképpen a pszichológia minden ága a társadalom és a pszichikus jelenségek viszonyának valamely vonatkozásával, aspektusával foglalkozik vagy volna hivatott foglalkozni, amely körülményre viszont különösebb hangsúly sehol sem esik. Sőt, inkább azt kell mondanunk, hogy bár a pszichológia nagy leleményességet mutat tárgykörének variálgatásában, következetesen mindig valami másban véli felismerni „adekvát” tárgyát, csak éppen nem a szociálpszichológia által kiemelt társadalom—egyen relációban. Megvan ennek is persze a magyarázata. E paramétereiben nagyon kevésbé kvantifikálható kérdéskörtől, a tudományosságot jelentő „tény és tárgyszerűség” követelménye után futva, igyekszik elhatárolni magát a pszichológia legtöbb ága. Aminek persze megint csak megvan az ára. Minél kizárólagosabb ez az elhatárolódás, annál kifejezettebb a tárgykör depzichologizálódása. Olyannyira, hogy sok esetben az emberre jellemző minőségek és sajátságok teljességgel el is tűnnek a „módszertani követelményeknek” ugyan eleget tevő, de ennyiben öncélúvá is váló pszichológiai kutatásokban.

A vázolt helyzet természetesen sok jeles kutatót kedvetlenülített el és késztetett arra, hogy a „lélekelennek”, vagy még inkább „élettelennek” megélt kutatási terepről „dezertáljon” és a szociálpszichológiában, mint az emberi pszichikum szociális meghatározottságait — névlegesen legalábbis — figyelembe vevő tudományágban keresse a megoldást. Növelte a szociálpszichológia presztizsét, hogy a pszichológiai kutatás egyéb sikerein a tárgykör meghatározásaival kapcsolatos bizonytalanságok és cél-

* Pataki Ferenc: Utak és választutak a mai szociálpszichológiában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976

tévesztések rendre elméleti talajvesztéshez vezettek. Ugyanakkor mind valószínűbbnek látszott, hogy az *emberi pszichikum átfogó és egységes pszichológiai elméletének* kidolgozása, amelynek minden pszichológus érezni kezdte égető hiányát, a szociálpszichológia tárgyköre felől remélhető. A szélesebb látókörrrel és nagyobb ambícióval rendelkező kutatók szemében ezért is vált a szociálpszichológia mind becsesebbé.

A nagy nekilendülések azonban sorra kifulladtak, s a szociálpszichológusok nemcsak a „nagy elmélettel” maradtak adósak, de a „szűkebb feladatkörükbe” eső aktuális társadalmi események kapcsán is többnyire tanácstalanok maradtak, a váratlanul fellépő emberi magatartásokra, konfliktusokra nem tudtak érdemi magyarázattal szolgálni. A nagy elvárások így kiábrándulásba fulladtak, s mind több vád érte a szociálpszichológusokat. A szemrehányásokhoz, jogos, jogtalan kifogásokhoz társult aztán utóbb maguknak a szakmabelieknek az elbizonytalanodása is. Eredmény: a hajdani profétikus hangulat átcsúszott válságpszichózisba.

A szociálpszichológiához hasonló elvont tudományok történeteiben kevésbé járatos olvasóink tájékoztatására talán nem árt elmondanunk: a válságpszichózis szó hallatán véletlenül se gondoljanak rémülettel elegy szánalommal idegösszeomlás előtt álló kutatókra. Merthogy ilyesmire szó sincs. A szociálpszichológusok túlnyomó többsége teszi a maga dolgát anélkül, hogy tudomása volna, mi több: valaha is tudomást szerezne helyzetének válságos voltáról. A válság színtere ugyanis elsősorban nem a közvetlen gyakorlat, hanem a tudományos irodalom. Márpedig tudvalevő, hogy a gyakorlati alkalmazásban levő szakemberek — és mért lennének ebben a szociálpszichológusok kivételeik? — efféle publikációkat nem feltétlenül forgatnak.

A válság méreteire tehát csak a „válság irodalmából” lehet következtetni. Ami pedig a válságpszichózist illeti, az alatt a tudománykritika térnyerését és riasztó felhangjait kell értenünk, illetve azt a heves ellenérzést, amit ez kivált a legfeljebb mérsékelt reformokra hajlamos elméleti szakemberekből. S hogy is ne okozna a „túlzó” szakmai önkritika közöttük nagy riadalmat, ha ez az „önmarcangolás” hovatovább már azzal a veszéllyel fenyeget, hogy egyetemes kételyt támaszt a tudomány elért eredményeivel és eddig megbecsült értékeivel szemben.

Pataki Ferenc könyve, *Az utak és válaszutak* . . . ennek a válsághangulatnak a jegyében született. Pontosabban: ennek *ellenében* íródott, amennyiben a szerző nyíltan vallott célja éppen az, hogy alapos tudománytörténeti áttekintésével, az okok, előzmények és összefüggések higgadt elemzésével, s nem utolsósorban polemizáló stílusának meggyőző érveivel meggyőzze olvasóit, leszerelje a kételkedőket: nincs ok aggodalomra, vaklárma az egész . . .

Mivel azonban a helyzet távolról sem ennyire egyszerű, hadd kövessük nyomon okfejtését.

Pataki a hatvanas és hetvenes évek fordulójával keltezi a szociálpszichológia válságperiódusának kezdetét, amellyel kapcsolatban már könyvének bevezető soraiiban szükségesnek tartja leszögezni: bár a válságra utaló tényeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, miattuk sincs aggodalmaskodásra okunk. Hiszen, ha „a tényekhez tartjuk magunkat, azt látjuk, hogy *eddig* a válság szó divatja *csaknem* mindig a pszichológia nagyszabású új fellendülésének tünete és nyitánya volt” (7. old.). Ebből kifolyólag a jelenlegi válságperiódusra is úgy kell tekintenünk, mint e tudományág kitüntetett fejlődési szakaszára, mint átfogó és mindenre kiterjedő önkritikai számvetésre, amely a pszichológia nagyszabású fejlődéséhez új nekirugaszkodás támpontja lehet.

Ezzel a lelkesítő értékeléssel maradéktalanul egyet is érthetünk. Csakugyan, ha a válságra úgy tekintünk, mint *átfogó és mindenre kiterjedő önkritikai számvetésre*, a válságtudatot kísérő riasztó felhangoktól sincs okunk félni. Tünetei és kellékei ezek a társadalom-lélektani gondolkodás — tudatforma — kiforrásának, átrendeződésének.

E szélesmellű kiállás után annál meglepőbb Pataki aggályoskodása, mi több a válság érlelte „nagyszabású fellendülés” vonzó perspektíváival szemben megnyilvánuló *kishitűsége*, amint sor kerül a szociálpszichológia szocialista országokbeli helyzetének megítélésére. A jövőt érlelő kritika ebben a vonatkozásban legfeljebb annyiban érdeklí, hogy miként vehetné el annak élet. Gyámkodására magyarázattal is szolgál. Arra hivatkozva, hogy Keleten a szociálpszichológia csak nagy késéssel szerzett magának polgárjogot, úgy találja, hogy e történelmi késésből fakadóan, ha nem is váratlanul, „de némiképp késületlenül érzi az itteni szociálpszichológusokat egy néhány nyomasztó kérdés” (9. old.).

E nyomasztó kérdések egyikét Althusser veti fel, mégpediglen oly módon, hogy megkérdőjelezi a szociálpszichológia tudományosságának hiteletét. Althusser értékelése szerint ugyanis a szociálpszichológia nem egy valóságos tárgykörrel lát el bennünket megbízható ismeretekkel, hanem egy szociális adaptációs technikát bocsát rendelkezésünkre. Más szóval, a vád az, hogy a szociálpszichológia *valóságfeltáró* munka helyett *manipulatív* célokat szolgál.

Pataki helyénvalóan utal a fenti tétel *logikai* ellentmondására. Vajon miként volna lehetséges a szociálpszichológiát felhasználni manipulációs célokra, ha az nem rendelkezne semminemű valóságismerettel és reális tartalommal?

De minthogy az Althusser által megfogalmazott vád széles körben meghallgatásra talált, nem lehet szó nélkül hagyni. Már csak azért sem, mert — és éppen ez Pataki egyik legfájóbb pontja — a nyugati „ultrabaloldali” értelmiségi csoportok is ezt használják fel vádaskodásaikban, mely szerint a szociálpszichológia alkalmasint szocialista országokban is manipulatív technikává válhat.

A nyomasztó kérdést Pataki végül úgy oldja fel, hogy megszorításokkal látszólag elfogadja a tétel érvényét. Ma már — mondja — a java szociálpszichológusok „még Nyugaton is” tisztában vannak azzal, hogy vissza lehet élni a szociálpszichológia eredményeivel. És éppen e körülmény miatt a polgári szociálpszichológia marxista bírálatának egyik legfontosabb feladata az, hogy feltárja, miképpen válhatnak a szociálpszichológiai kutatás eredményei sajátos ideologikus közvetítések révén utópisztikus társadalomátalakítási szándékká, szociotechnikai manipulációkká, hibás társadalomontológiai gondolatfuttatások megalapozóivá.

De — és itt válik nyilvánvalóvá egyetértésének látszólagossága — Pataki sajátosan *megkettőzi* a szociálpszichológia bírálatának lehetőségét: egyfelől e tudományág világosan megfogalmazott vagy hallgatólagosan előlegezett elméleti-ideologikus előfeltevéseinek bírálatára, másfelől a szaktudományos eredmények immanens kritikájára.

Pataki egész későbbi gondolati építkezése ezen a különbségtévesztésen nyugszik, amelynek fontosságát nem győzi elégszer aláhúzni. Mindenekelőtt „módszertani” szempontból tartja a két elemzési sík határozott elkülönítését előnyösnek, mely szerint egyszersmind a „termékeny viták” feltétele. Valójában azonban a szociálpszichológia *ideologikus-manipulatív funkciói* bírálatának és a *szaktudomány eredményei* tárgyalásának szétválasztása azt a rejtett célt szolgálja, hogy felmentse általa „a” szaktudományt, annak „immanenciáját” —tárgykörét, módszertanát, fejlődésének rugóit stb. — a szükséges ideológiai kritika alól.

Más szóval, az értelmezési síkok megkettőzése révén, Pataki a szociálpszichológiai ideologikus szerepét egyértelműen és kizárólag a közvetlen gyakorlati felhasználás terén tetten érhető manipulatív technikára szűkíti le. Ezen a tárgyalási alapon aztán könnyed eleganciával elismeri, hogy a szociálpszichológia alkalmazásával, eredményeivel természetesen vissza lehet élni, fel lehet azt manipulatív célokra használni (az ideológiakritika dolga, hogy feltárja ennek rugóit), de emiatt — s ez itt a lényeg — magát a szaktudományt „immanens fejlődésében” nem lehet elmarasztalni. Ami viszont a szaktudomány fejlődését, eredményeit és buktatóit illeti, arról — s ez volna Pataki asztala — a szakkritika illetékes számot adni.

Nagyon fontos mozzanat ez. Mert amíg, meggyőződésünk szerint, a pszichológia mindenkori válsága azokhoz a társadalmi feltételekhez kötött, amelyek mozgása, változása éppen hogy a pszichológia ideologikus funkciója miatt vezet e tudomány feszítő ellentmondásaihoz, Pataki, megkerülve a válság társadalmi-ideologikus hátterét, a válságot szorosan a tudományág immanenciájához köti, mintegy a fejlődés belső mennyiségi növekedése által teremtett feszültségből eredezteti. Az empirikus vizsgálatok útján szerzett ismeretekhez, tapasztalatokhoz viszonyítva — írja — az elméletképzés elmaradt, s így a kísérleti adatok általánosíthatósága

és gyakorlati jelentősége körül kételyek támadtak. („Az egy-egy kutatási területen felhalmozott látványos bőségű eredmények egyre-másra kelletlen és kesernyés megállapításokkal párosultak” 13. old.) De hogy az empirikus kutatások és az elméletképzés között voltaképpen miért is támadt ez a feszítő diszkrépancia, az erre vonatkozó magyarázattal Pataki adós marad. Illetve beéri azzal, hogy ezt a meghasonlást a „még fiatal” tudományág „serdülőkori krízisének” számlájára írja. Érzésünk szerint azonban, bár kétségekkívül frappáns ez a fejlődésiélektani hasonlat, ha a válságot ilyen semmitmondó általánosságokra vezetjük vissza, érdemi vitáról már aligha lehet szó.

A szociálpszichológiát érintő *másik* kínos kérdés e tudományág sajátos helyzetéből fakad. Abból a körülményből, hogy a szociálpszichológia a társadalmi objektivációk és a szubjektív személyi szféra között az elméleti híd szerepét volna hivatott ellátni. Vagyis a szociálpszichológiában egy olyan tudományra volna szükség — mondja Newcomb gondolatait összefoglalóan Pataki —, „amely egyaránt tekintetbe veszi mind a pszichikus folyamatok valóságát, mind pedig a társadalmi szervezetek és struktúrák realitását” (13. old.). Ez a feladat azonban mind ez ideig megoldatlan: a szociálpszichológia kettősségét — a *szociológiai* és *pszichológiai* beállítódást — egy átfogó elméleti értelmezés szintjén mindmáig nem sikerült meghaladni.

Az okokat illetően Pataki ismét elvont általánosságokat említ. Ez a dilemma azért kíséri mindmáig a szociálpszichológia fejlődését — írja —, ami napjainkra feszítő elégedetlenségé mélyült, mivel a szociálpszichológusok „elméletileg tarthatatlan gondolati mintával” vélték meghaladni a szociológiai, illetve pszichológiai látásmód egyoldalúságait (uo.).

Mint további problémát említi még az alap- és alkalmazott kutatások között támadt feszültséget, az elméletképzés és a kísérletezés, a teoretizálás és az empirikus adatszerzés szembeállítását, helyénvalóan állapítva meg, hogy ezek, s más hozzájuk fogható viták, a szociálpszichológia „hamis dilemmái”.

Mindezek után, ha el is fogadjuk Pataki érvelését, miszerint ezek volnának a szociálpszichológiának azok a „neuralgikus pontjai”, amelyek voltaképpen együtt születtek e tudományág jelentős eredményeivel, s bár kevésbé érezhető módon, de jelen voltak korábban is, hogy most felerősödve, „egybemarkolva” ne csak vitákat gerjessenek, de okot adjanak feles aggodalmaskodásra, önostorozásra, csüggesztő lehangolódásra, ha el is fogadjuk a fejlődés eme belső mozgását a válság egyfajta értelmezéseként, semmiképpen sem érhetjük be ennyivel. Sőt, az okoknak ez a lajstroma attól sem válik teljessé, „kimerítővé”, ha — miként Pataki — kiegészítjük ezt olyan „külső tényezőkkel”, mint pl. az „ultrabaloldali mozgalmak”, „faji összecsapások”, „fiatalok rebelliói”, „politikai szervezetek működési zavarai” stb., amelyek — úgymond — mind közreját-

szottak a válság kiéleződésében. Mert mindez végső soron, a maga helyzet-állósága ellenére, csak tüneti értelmezése (s ennyiben elkendőzése is) azoknak a szerepköri feszültségeknek, amelyek messze túlmutatnak e tudományág immanens fejlődésének belső történésein.

Hogy erről meggyőződhesünk, elég nyomon követnünk Pataki kiüt-keresését.

Pataki kimerítő tudománytörténeti áttekintése során nemcsak hogy feltárja és főbb összetevőire bontja a szociálpszichológia válságának Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban történő kibontakozását, de közben érzékelteti a válság leküzdésének útjában álló legfőbb akadályokat is. Érzése szerint nyugati kollégái a „nagy elmélet” (General Integratív Theory) megszületésétől várják a szociálpszichológia megújulását. Ez az átfogó integratív elmélet lesz majd hivatott áthidalni a sok „mini-” és „közép-elmélet” közt feszülő ellentmondást, mint ahogy a steril, sehol sem kamatoztatható szociálpszichológiai kutatásoknak is ez a „nagy elmélet” volna hivatott nyújtani igazi perspektívát. De hogy tulajdonképpen milyen is lesz ez az elmélet, hogyan és miként fog majd létrejönni, azt egyelőre, úgy tűnik, lehetetlen volna megjósolni. De bizonyosak lehetünk abban — mondja nem minden ironia nélkül Walstert parafrazálva Pataki —, hogy ennek az előre nem látható elméletnek a tartalmát a „valóság elméleti előrelátása” fogja alkotni.

Pataki helyénvalóan állapítja meg, hogy a „nagy elmélet” után kiáltó úr tulajdonképpen a szociálpszichológia számára „metaelmélet” szerepét játszó *társadalomontológia hiányát* jelzi. S ennyiben a marxizmus talaján álló szociológusok előnyben is volnának nyugati kollégáikkal szemben. Hiszen a marxizmus, elvileg, szilárd társadalomontológiai háttérrel kínál fel. Más kérdés, hogy az ebben rejlő lehetőséget hogyan és miként tudják kutatóink szaktudományuk szintjén kamatoztatni.

Joggal figyelmeztet Pataki arra is, hogy a marxizmus részéről bírálatra szoruló „polgári szociálpszichológia” mennyire nem tekinthető egységes, tagolatlan képződménynek. Helyette, ha jobban utánajárunk, hol nyíltan, hol rejtetten vitatkozó, egymással szembehelyezkedő törekvéseket találunk. A „polgári szociálpszichológia” elvont s általános bírálatánál célszerűbb tehát, ha a számottevőbb konkrét törekvésekre figyelünk fel és igazságtartalmuk, valóságghűségük, ígérteességük stb. alapján megpróbálunk „szövetségesekre” lelni köztük. Amire, Pataki szerint, „a még olyannyira fiatal hazai szociálpszichológiának”, a fejlődéséhez szükséges megbízható tudományos támpontok végett, nagy szüksége lenne.

A szociálpszichológia marxista kritikájának terjedelmes teret szentelve, Pataki ismételtelen az ideologikus kritika túlfeszítéseiből eredő „kockázatokra” hívja fel figyelmünket. Mondván, hogy könnyen válnak ezek a kritikai reflexiók elnagyolt, deklaratív jellegű eszme-futtatássá, amennyiben az a „szaktudomány megítélését csupán lehetséges vagy *valóságos* és

kézzelfoghatóan tapasztalt ideologikus mozzanatainak bírálatára korlátozta” (60. old.). Amit úgy is értelmezhetünk, hogy a szociálpszichológia tapasztalható ideologikus szerepvállalásai nem szabad, hogy árnyékot vessenek a jövő perspektíváira. Hogy nagyobb nyomatékot adjon a marxista kritika „túlfeszítéseivel” kapcsolatos aggályainak, a genetika és a kibernetika múltbeli szomorú példáira hivatkozik, amelyek — Pataki szerint — éppen annak estek áldozatul, hogy a *szaktudományos* kritika alárendelődött az ideologikus-filozófiai kritikának. De ugyanennek az ideológiai „prekonceptciónak” vált áldozatává — mondja — a pszichológia, szociológia, etika, demográfia és nem utolsósorban maga a szociálpszichológia.

Osztikjuk Pataki aggodalmát, ámde úgy véljük, hogy illuzórikus volna a jelzett tudományok balsorsát a kellő szaktudományos kritika hiányával magyarázni. A tudományos életben fellépő torzulások szükségyszerű kisérvényeségei a társadalmi gyakorlat torzulásainak. Következésképp semmiféle szaktudományos kritika sem tudja ennek útját állni. Mint ahogy a tudomány kötelező ideologikus szerepvállalásait sem képes tartósan ellen-súlyozni.

És itt mutatkozik meg a „szakkritika” lehetőségeivel szemben Pataki elfogultsága, illetve itt válik nyilvánvalóvá, hogy számára mennyire külsődlegesek az ideológiakritika lehetséges szempontjai, s hogy ezek részéről mennyire kényszeredetten fogadottak. Pataki gondolatvilágának nagy dilemmája feszül emögött, ami már a tudománykritika értékelési módjainak megkettőzésében felmerül, hogy később sokkal élesebb formában is megfogalmazódjék. Vajon „tisztán *ideologikus képződmény-e* (ti. a szociálpszichológia, H. S.), vagy pedig *szaktudományos* áramlat is; pontosabban: milyen arányban ötvöződik benne e két mozzanat?” (39. old.) — kérdezi mintegy önmagától Pataki, amire válasza könyvében mindvégig felemás marad. Mert, ha a helyzet úgy kívánja, tud ő egy-értelmű s a marxizmus szellemének megfelelő válasszal szolgálni: Minden ízében a „társadalmi valóságra utaló” és „gyakorlati elkötelezettséggel rendelkező” tudományról van szó, mondja egy helyütt (60. old.), amely „mindig meghatározott társadalmi intézményrendszeren *belül* működik, s kifejezetten vagy előfeltevések formájában, annak uralkodó ideologikus áramlatait, uralkodó értékeit védi”, mint ahogy gyakorlati téren is „az őt intézményes alakban fenntartó struktúra optimalizálására irányul”. A baj csak az, hogy amit a „marxista” Pataki ekként kinyilvánít, azt a polgári szociálpszichológia „megbízható tudományos értékeiért” kardoskodó Pataki nem veszi komolyan. Nem veheti komolyan, hiszen az egyet jelentene a mindenre kiterjedő ideológiakritika létjogosultságának elfogadásával, egyet jelentene a „szakmai kritika” számára éppen hogy kiharcolt „territórium” feladásával. Márpedig Pataki legfőbb gondja az, hogy a tudomány „immanens értelmének és értékeinek” nevében az ideo-

lógiai kritikát távol tartsa a szociálpszichológia egynémely vonatkozásától. S hogy valamiképpen a marxista indíttatású kritikát is lefegyverezze, elrettentő példaként a dogmatizmusra hivatkozik, annak gyanúját kelteve, mintha a marxizmus részéről minden határozottabb ideológiai kritikai számonkérés eleve a régi szellem újjáéledésével fenyegetne.

De keltsen ez az inszinuálás bármilyen visszás érzést is az emberben, ez aligha fogja a marxista kritikát a „szaktudomány” falai elől meghát-rálásra kényszeríteni. Annál kevésbé, mivel ezek a „falak”, akárha szak-tudományos módszerek és tények formájában is, de valamely más ideoló-gia menedékét jelentik.

Abban viszont kétségtelenül igazat kell adnunk Patakinak, hogy az ideologikus kritika csak a dolgok egyik végét jelenti, s hogy az igazi ne-hézségek nem is e téren, hanem a szaktudomány „hogyan tovább?”-jáb-an, a pozitív építkezés útkeresésének buktatóiban merülnek fel. Ennek a feladatnak a megoldása annál súlyosabbnak látszik, mivel a szocialista országokban sem beszélhetünk valamiféle egységes „marxista szociálpszi-chológiáról”, amelyen belül legfeljebb már csak bizonyos finomító ideoló-giai kritikai munkálatokat kell elvégezni. Minthogy „marxista szociál-pszichológia” helyett merőben különböző és egymást lényegileg kizáró elméleti felfogások és gyakorlati törekvések élnek (vissza e fedőnévvel) békés egyetértésben, a soron levő feladat az volna, hogy e tudomány tárgyáról, fogalmi rendszeréről, gyakorlati szerepéről s fejlődésének ie-hetséges alternatíváiról alkotott sokféle elképzelés közelítsen valamiféle egységesebb tudományos platform felé. Ez idő tájt azonban még az alap-vető nézetkülönbségek sem fogalmazódtak meg, mondhatnánk: a szociál-pszichológián belüli anarchia még nem is tudatosult kellőképpen. Ebben a helyzetben, mondja Pataki, „*a marxizmus tisztán deklaratív alkalmazása*” jelenti a legnagyobb kockázatot. S ezt illetően fenntartás nélküi osztjuk aggályait. A deklarált elvek ugyanis, éppen azért, mert a konk-rét kutatások szintjén nem érvényesülnek, erőszakolt jelenlétükkel előbb-utóbb kételyeket támasztanak: érvényesíthetők-e egyáltalában a marxista társadalomontológia előfeltevései a szociálpszichológiában?

A jelzett problémákkal való határozott szembenézés híján, a nézetkü-lönbségek egyeztetése — egyáltalában: kimondása, tudatosítása — nél-kül várható, hogy a szocialista országokban is gyökeret ereszt a nyugati kollegákra jellemző alapézés, mely e tudományág elméleti „áttörésétől”, korszakalkotó „felfedezéseitől” várja a megújhodást.

Ami tendenciaként már most is jelen van, s Pataki borúlátó megjegy-zései éppen ezt veszik célba. Pataki szerint ugyanis a szociálpszichológia várt „átfogó és valóban újszerű elméleti aternatíváinak kidolgozása ma még minden jel szerint idő előtti feladat” (75. old.), ha ugyan realizál-ható lesz ez az óhaj valaha is. Hiszen — mondja — az ilyen nagy hord-erejű elmélet létrejötté „nem egyszerűen a nekibuzdulás és az elszánás,

még kevésbé a programszerű kinyilatkoztatások, a szubjektív óhajok függvénye”. Végso konzekvenciája pedig az, hogy a „nagy elmélet” ábrándkergetése helyett akár az empirikus kutatás, akár a kritikai elemzés, akár az elméletképzés igényével kapcsolódják ki-ki valamely *konkrét kutatási témához*. E parcialitás mint kutatási stratégia mellett szóló érvek látja azt is, hogy ekként legalább úgy az elméleti-kritikai, mint az empirikus kutatások kapcsolódhatnak a *társadalmi gyakorlat* különböző területeinek eredményes fejlesztéséhez.

Magyarán szólva, Pataki a szociálpszichológiának erősen legitim szerepet javall. S ha ennek a szerepvállalásnak adott társadalmi viszonyok között meg is van a maga „értelme” és „haszna”, a szaktudománynak súlyos árat kell fizetni érte. Emiatt nem tud a szociálpszichológia felnőni áhított tárgyához; ahhoz, hogy a társadalom konkrét tagjainak viselkedésében, gondolkodásában, életérzéseiben megnyilvánuló „pszichikus entitás” és a társadalmi objektívációk, intézmények, struktúrák kölcsönhatásaival érdemben foglalkozhasson, hogy a társadalmi összszmogásra vonatkozóan elméleti támpontokkal szolgálhasson.

Amire egyébként Pataki megítélése szerint nincs is szükség. Ellenkezőleg. Álláspontja az, hogy a szociálpszichológiát kell az efféle „túlméretezett igényektől” megfosztani. Már csak azért is, mert — végül is ide lyukadunk ki! — Pataki szerint a szociálpszichológia számos zavara és belső bizonytalansága éppen hogy e tudományág „túlemancipálódási törekvéseivel” magyarázható. De nem elhanyagolható szempont az sem, hogy ezek a „túlméretezett törekvések” a „társadalomtudományi megismerésben elérhető pontosságot” szavatoló kutatási módszerek híján tág teret kínálnak „a társadalmi emberről folytatott *mindenfajta* általános elmélkedésnek és esszéisztikus eszmefuttatásnak” (77. old.), ami természetesen „tudományosságában” mélyégesen komprommitálhatja a szociálpszichológiát.

Régi védekezőreflexei ezek a pszichológiának. Ha valamivel nem boldogul (vagy nem kíván foglalkozni), legyen az mindjárt akár a „lélek” vagy — mint ezúttal — a konkrét „emberi élet”, azt kirekeszti tárgyköréből, s csak azt vallja sajátjának, amit (neo)pozitivistá módszertanával „tényként” verifikálhat.

De hogy a szociálpszichológia tárgykörét illetően ne hagyja kétségek között olvasóit, Pataki nagy figyelmet (és teret) szentel ennek a kérdéskörnek. A marxizmus klasszikusaitól kölcsönzött megfelelő idézetek értelmezésével mindenekelőtt arról szeretne meggyőzni bennünket, hogy az „empirikus-történelmi egyén” mindennapi életének szintje (színtere) és a társadalom strukturális viszonyai „más minőségű és más ontológiai státusú viszonykomplexusok” (80. old.), amelyek egymástól „elűtő dinamikával” és „sui generis törvényszerűségekkkel” rendelkeznek. Következés-

képp ezeket semmiképpen sem lehet valamely tudományág egységes tárgy-köréként kezelni.

Soha nem lehet, ez esetben mit tekintsen a szociálpszichológia tárgyának: a társadalmat vagy az egyént? Melyiket tartsa elsődlegesnek, meghatározónak, melyikből induljon ki?

Pataki szerint, amíg a polgári szociálpszichológusok inkább az ember pszichikus sajátosságainak működésére fektetnek nagyobb hangsúlyt, a marxisták közül sokan arra hajlanak, hogy a személyiséget pusztán elvont szociológiai kategóriaként értelmezzék. Nyilvánvaló, hogy mindkét álláspont helytelen. S természetesen, ha ilyen mereven szembeállítjuk egymással a két pólust, akár az egyénre, akár a társadalomra esik választásunk, az eredmény — választásunknak megfelelően — vagy pszichológiai, vagy szociológiai redukcionizmus. Hogy e két irányból is fenyegető redukcionizmusnak elejét vehessük, mondja Pataki, az egyes tudományágak természetes munkamegosztását kell szem előtt tartani. A szociálpszichológia ne formáljon jogot se a pszichológia, se a szociológia tárgykörére, hanem e két szféra közötti *közvetítésben* keresse teendőit. Más szóval, Pataki a szociálpszichológia tárgyát az „egyéni különösség” világa és a „társadalom strukturális összefüggéseinek” szintje közé helyezi, mintegy a híd szerepét szánva e tudományágnak a pszichológia és a szociológia között.

A szociálpszichológiának ez a „közvetítői” szerepe, látjuk, nemcsak hogy nem mond ellent a valóság különböző szintekre való tagolásának, de azt, saját tárgyköre igazolásaként, eleve előfeltételezi. És éppen e sajátos tárgymeghatározás miatt, Pataki nem ismeri fel vagy nem fogadhatja el azt az ontológiai tényállást, hogy az ember egyéni sajátságában egyszersmind a strukturális viszonyok kifejezője is. A „marxizmus” nevében leszögezi ugyan, hogy a strukturális viszonyok „végső soron” az egyéni létezést is meghatározó tényezők, de úgy véli, hogy ezek korántsem szabják meg, nem merítik ki maradéktalanul az egyén lelki világát. Márpedig, ha nem merítik ki, visszamarad valami, amit nyilvánvalóan másból kell származtatni és magyarázni.

Ezek után alig több üres szójátéknál kijelenteni, hogy e két szféra elkülönítése nem vezet a társadalmi viszonyok dualisztikus szemléletéhez. Pataki ugyanis, érezvén az „egy és oszthatatlan” valóság felparcellálásának nyomasztó következményét, hevesen tiltakozik a dualizmus lehetséges vádjá ellen, mondván, hogy az egyéni életszférának és a társadalmi strukturális viszonyoknak az elkülönítése pusztán „logikai” természetű és „metodológiai” szempontok miatt szükséges. A fogalmak csúrése-csavarása s gondolatainak utólagos korrekciói azonban szemléletének ezt az alapvető sajátosságát nem tudják kellőképpen elkenőzni.

Ezek a dimenziók ugyanis maga létezésében egységes és oszthatatlan embert két értelmezés különmemű hálójára feszítik fel. Egyfelől tudomá-

nyos kutatás tárgyává tesszük a társadalmi lét strukturális viszonyait, másfelől az egyén interszubjektív viszonyait, sőt, a szociálpszichológia „közvetítői” szerepe folytán vizsgálat tárgyává tehetjük a társadalmi-személyi viszonyok valamely újabb s még bizonytalanabb régióit, csak éppen az emberi élet a maga egységében, a létezés hogyanja és miértje válik érdektelenné. Illetve mindaz, amit az ember saját életeként — a módszeres tudományos kutatáshoz mit sem értve — legfontosabbnak vél, az a szépirodalom vagy legfeljebb az „esszéisztikus eszmefuttatások” tárgykörébe kerül.

Pataki értelmezésében a „marxizmus” „kitessékeli” a pszichológiát a társadalomontológia területéről, minthogy a társadalmi-gazdasági alakulatok működése nem vezethető le az egyéni pszichikum sajátosságaiból. Valójában az történik, hogy Pataki itt a „mosdóvízzel a gyereket is kiönti”. Mert a szubjektívizmusnak, amit joggal bírál, a marxista társadalomontológiában valóban nincs helye. De attól még, hogy az egyéni pszichikum sajátzerűségeiből a társadalmi-gazdasági történések nem vezethetők le, nem veszi el a szubjektív szféra a maga ontológiai jelentőségét. Illetve, amennyiben ez elméleti szinten mégis megtörténik — ahogyan Patakinál is —, úgy erőszakoltan szétválasztjuk a *tárgyi létet* és annak *megélését*; megengedhetetlenül egymás alá rendeljük a létezés tárgyi tartalmát (strukturális viszonyok) és e tárgyi tartalom emberi életként való megjelenését (interszubjektív történések).

Jellegzetes hibája ez a minden dialektikát nélkülöző valóságértelmezési kísérleteknek.

Társadalom és személyiség — strukturális viszonyok és interszubjektív viszonyok — ugyanis a valóságban olyan komplexusok, amelyek *folytonosan* átcsapnak egymásba, s így *egyszerre* és *elválaszthatatlanul* önállóak és összetartozóak. Bármelyik komplexust is válasszuk le (akárha viszonylagos érvénnyel is) statikus képződményként a másikról, azonnali képződményünk szüleményét tesszük meg vizsgálatunk tárgyául, de nem a reális valóságmozzanatot.

Hegel, de különösképpen Marx óta nem célszerű megfeledezni arról, hogy a „lényeg”, amit általában keresünk, nem feltétlenül és kizárólag a dolgok elvont gondolati általánosításában van, hanem sokkal inkább a vizsgált jelenségek dialektikus mozgásában. Ami számukra itt és most azt jelenti, hogy személyiség és társadalom bár olyan komplexusok, amelyek közül bármelyik oldal kifejezi azokat a viszonyokat, amelyeket kölcsönösen, egymástól elválaszthatatlanul képviselnek, mindegyik tag, a maga sajátos módján, megnyilvánítja a „lényegét”, minthogy a lényeg képződményeivel állunk szemben. Ámde mivel e képződményeknek nincs egymástól függetleníthető létük, mivel egyik komplexus sem létezhet a másik nélkül, az emberi létezés ontológiai lényegét mindenekelett az emberi egyénnek abban az átélő-cselekvő magatartásában kell keresnünk, ame-

lyen keresztül mindkét oldal szüntelenül „feladja” és „visszaszerzi” létezését, megszüntetve és újrászerezve „elkülönültségét”.

Az interszjektív viszonyoknak és a társadalmi strukturális viszonyoknak ez a szüntelen egybefolyása és különválása, a kölcsönhatás és az átcsapás, a dialektikus folyamat maga, éppoly, ha nem fontosabb láncszeme az emberi lét megértésének, mint a két komplexus bármelyike. Mert végül is, a komplexusok kölcsönhatásának ez a folytonossága jelentené a filozófia absztrakt nyelvén az „egy és oszthatatlan” ontológiai valóságot. S amit a filozófia ilyen fennköltén fogalmaz meg, az az egyszerű ember szempontjából a leghétköznapiabb élet. Csak éppen a tudomány nem tud mihez kezdeni a „lényeg” ily módon történő megnyilvánulásával, egyfelől elérhetetlennek nyilvánítva, másfelől banálisnak tartva azt tárgyköre számára.

Különösképpen a pszichológusok jönnek zavarba, ha efféle — az emberi étellel kapcsolatos — banális kérdésekkel zaklatják őket. Mintha tudományuk árulása lenne, ha a „lényeket” nem az izolált komplexusok egyikében, hanem a jelenségek dialektikus mozgásában keresnék.

S lám — nyilván a szubjektivizmus vádjától való rettegés — Patakit is milyen elhirtelenkedett kijelentésre készíti: A „pszichológia — írja — egyedül soha, semmilyen körülmények és feltételek között sem lehet a ‚korproblémák’ titkainak tudója” (88. old.). Eltekintve attól, hogy az idézetben szereplő „egyedül” szóval nemigen lehet mit kezdeni, hacsak nem vesszük komolyan, hogy Pataki valamiért ragaszkodik a pszichológia antidialektikus szemléletéhez, ha ettől a Patakira egyébként jellemző óvatos körülményeskedéstől eltekintünk is, a tétel maga akkor is hamis. Vagy ha mégis igaz volna, abban az esetben a pszichológiára mint tudományra nincs az ég világon semmi szükség. Hacsak — s végre eljutunk a válság mélyen rejlő okáig — a ‚korproblémák’ titkainak firtatása helyett valami más feladattal nem ruházzuk fel.

Bizonyos értelemben persze igaza van mégis Patakinak. A pszichológia *jelen formájában* csakugyan nem valami jelentős titkok tudója. De nem azért, mintha a szubjektív szféra felől soha nem juthatnánk „nagy titkok” nyomába, hanem mert a pszichológiának ideologikus szerepköre folytán be kell érnie az „egyéni különösség” világával, a társadalmi strukturális létől *leválasztott*, attól fogalmilag, gondolatilag — ha úgy tesszük: metodológiailag — függetlenített jelenségegyüttes metafizikus (antidialektikus) magyarázatásával. Nem mintha az egymástól függetlennek, elszigeteltnek, változatlanoknak, egyszer s mindenkorra adottnak vélt dolgokat, jelenségeket, akár az „egyéni különösség” világán belül is, nem lehetne rendszerezni, értelmezni, kutatni. Látványos tudományos eredmények születhetnek és születnek így. Csakhogy ezek az eredmények eleve alá vannak rendelve a strukturális viszonyok adott rendszerét szemlel igazolni hivatott ideologikus szférának, — hiszen az „egyéni kü-

lönösség” világának a társadalmi strukturális viszonyokról történő leválasztása elsődlegesen éppen ezt a célt szolgálja. S a pszichológiára az a feladat hárul, hogy az „egyéni különösség” világában arcot, sorsot öltő társadalmi strukturális viszonyokat mint az „emberi természet” sajátosságait a tudományos törvények státusával ruházza fel.

Pataki attól retteg, hogy a pszichológia a társadalom elmélete kíván lenni. Erről azonban szó sincs. A *pszichológia csak az emberi arculatában megmutatkozó társadalmat volna hivatott mintegy önmagával szembeveteni*. De ideologikus szerepe folytán éppen ettől esik el, illetve ezt a szembevetést oly módon kénytelen elvégezni, hogy az interszubjektív viszonyok történéseit értelmezve a társadalmi strukturális viszonyok adott formájára ne utaljon vagy kérdezzen.

A pszichológiának ez az ideologikus kötöttsége, s ezzel kapcsolatosan a „korproblémák titkainak” megfejtésére jogot formáló tudományos aspirációk szárnyszegése az *Utak és választak*ban nem fogalmazódik meg világosan: az összefüggések nem válnak egyértelművé és nyilvánvalóvá az olvasók számára. Nem mintha Pataki teljességgel megkerül(het)né ezt a problémát. Ellenkezőleg. Anélküli, hogy olvasói előtt kellőképpen kibontaná, határozott állásfoglalásra késztet. Elfogadva, „adottnak” tekintve a pszichológia nyújtózkodási lehetőségét (ideologikus kötöttségeit) a „túlfeszített önállóságot”, a „túlemancipálódási törekvéseket” marasztalja el mint a válsáért felelős tényezőket. Amiben van is némi logika, amennyiben a nyugtalansáért csakugyan a pszichológia különböző apologetikus szerepvállalásaival kapcsolatos kételyek tehetők leginkább felelőssé.

Más kérdés, hogy amíg mi ezt a kételyt a pszichológia fejlődését serkentő kritikai reflexiók szükséges előfeltételének látjuk, Pataki rossz „hangulati állapotnak” tartja, ami zavarja, gátolja a „módszeres, nyugodt kutatómunkát”.

Az *Utak és választak*... megírásával, Pataki kétséggkívül sok fontos kérdést aktualizál. S ha érzésünk szerint e kérdésekkel kapcsolatban sok esetben vitatható argumentumokkal is szolgál, munkája, talán éppen a más vélemények kihívásával, serkentően hathat a marxista indíttatású kutatók számára a válság mélyebb összefüggéseinek feltárásában.

NOVELLA ÉS ÉRTÉKTUDAT

V A J D A G Á B O R

A szociológiai-szociográfiai vizsgálatok a humántudomány jellegének megfelelően, viszonylagosan pozitív tényekre épülnek. Vagy az adatköz-lő, vagy pedig annak társadalmi-családi környezete (esetleg mindkettő) ismert. Jelen esetben, mivel elemzéseinket kizárólag a *Magyar Szó* harmadik Majtényi Mihály-novellapályázatára beérkezett szövegek alapján végezzük, csupán adalékokat nyújthatunk a jugoszláviai magyarság szellemi öntudatának kultúrszociológiai tipológiájához. A mi esetünkben ugyanis csak szövedekkel állunk szemben, s a kiemelt pályaműveken kívül nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, ki áll egy-egy novella mögött: egyetemista-e vagy esetleg nyugdíjas, befutott író vagy pedig kezdő; s hogy vajon elsősorban falusi, vagy inkább városi szemlélet megnyilatko-zásának lehetünk tanúi adott esetben. Következtetéseink azért is felemás hitelességűek, mert azzal sem lehetünk tisztában: vajon az írószövetség tagjai közül hányan küldték be írásukat a pályázatra. Nagyon sok esetben a véletlenül múlhatott a kézirat eljuttatása, s ezzel együtt az is, hogy éppen a hozzánk beérkezett munkát tartotta a szerző elküldésre érdemesnek. Mindez azonban szerintem csupán a véleményalkotás rész-letekre irányuló pontosságát teszi kérdéssé, mivel a jellemző vonások így is kirajzolódnak — legalábbis szubkulturális összefüggésekben. Ered-ményünk ugyanis kiindulópontunktól függ: csak arra lehetünk kíván-csiak, amire anyagunk választ adhat, nehogy következtetéseink túlságo-san messzemenőek legyenek. Egy bizonyos a számunkra lényeges típusok így is kirajzolódnak, s csupán a közöttük levő arány viszonylagos.

A kultúra fogalma számunkra egyébként azt jelenti: milyen mértékben ismerte fel az ember saját társadalmiságának lényegét, s hogyan sikerült szellemileg felülmúlnia egyrészt azt, ami a jugoszláviai magyar kultúrá-ban a múlt örökségként még most is visszahúzó erő; másrészt pedig azt, ami a mai polgári életviszonyokat majmoló, televízión és ponyván keresz-tül beszivárgó konformizmus; harmadsorban viszont azt, hogy mennyi-ben sikerül felülbírálnia a mi társadalmi viszonyaink betegségét: a lé-nyeket mindig csak külsőségekben látó bürokratikus magatartást. A kul-

túra számunkra elsősorban etikai fogalom. Ez utóbbi azonban csakis esztétikai formában érheti el csúcspontját, hiszen a közhelyesen megnyilatkozó erkölcs még csak féleredmény, mely bizonyos fokig magán viseli az eltárgyasodás jeleit.

Elemzéseinket azért minősítjük kultúrszociológiainak, mert noha az esztétikai vonatkozások megkerülhetetlenek, mégsem kizárólagos jelentőségek számunkra. Bizonyos mértékig tehát tudatosan vállaljuk azt a szituációt, melyről Mark Schorer azt írja, hogy „ha tartalomról, mint olyanról beszélünk, akkor ez valójában nem művészet, hanem a tapasztalat körébe tartozik”. Amennyiben kizárólag a művészi formateremtés új csúcsait fűrkészénk, meg sem születethet volna a tanulmány, hiszen a novellák többsége vallomás, de nem a művészi általánosítás szintjén, hanem a megélt élet fölötti elzékenyedés hangnemében, néha az alig leplezett lagymatag, sőt kispolgári individualizmus keretén belül. A művészi kifejezésre korlátozódo vizsgálat tehát eleve elsiklana a szövegek egy része fölött. A pályázat részvevőinek többsége ugyanis naiv öntudatlanságában a jó próza két alapfeltételét nem ismeri. Az első: a művészi formák külsőleg is meghatározott öntörvényű fejlődéssel rendelkeznek. (Ma epigonokká vagy — a jobbik esetben — unalmasakká válunk, ha úgy írunk, mint Maupassant vagy Móricz.) A második: a művészi látás megújítását nem kell feltétlenül könyvekből tanulni: a mai élet előtti nyitottság ösztönösen is rombolja a kifejezés konzervativizmusát. Ellenben céloztam már rá: minket ezúttal inkább az ok érdekel s kevésbé az okozat. Ezzel ugyanis, vagyis a novellák nyelvi stilisztikai és kompozícióbeli kérdéseivel, ha nem is kimerítő alapossggal, de már foglalkoztak nálunk, részint nyelvhelyességi, részint pedig irodalomesztétikai szempontból. Az említett kultúrszociológiai közelítésmódot két alapszempont segítségével igyekszem érvényre juttatni. Az első a téma kutatása lenne, azaz: az életnek, illetve a társadalomnak mely szférájából választja meg témáját az ismeretlen szerző, vagyis, mi az, ami közvetlenül vagy közvetve tapasztalható környezetében, a legfontosabbnak tűnik számára; mi az, amit létének minősége szempontjából perdöntőnek vél (annál is inkább, mert, miként jeleztem már, leginkább primáris életélményekkel állunk szemben). A második úgy kapcsolódik az elsőhöz, hogy szorososan áthatja azt. Ennek keretébe utána kell járni: vajon az önmagában is jellemző témát hogyan és milyen mértékben életeresíti át a szerzői hozzáállás; a társadalmat kisebb-nagyobb radikalizmussal bíráló szándék, erkölcsi rosszallás, idillikus szépítő szándék-e a mozgatórugója. Egyes esetekben pedig egyáltalán fölül képes-e múlni témáját, vagy pedig anyaga gravitációs törvényeinek engedelmessedik. A témával kapcsolatos probléma, hogy a szerző az ember válságát izoláltan, időtlen létbe vetettségként szemléli-e; a családi életformában húzza-e meg saját szemléletének korlátait, vagy pedig egységként érzékeli e mikrostruktúra és a mak-

rostruktúra sorsát; esetleg maga a társadalom áll érdeklődésének közép-pontjában, s a többi vonatkozás csupán ürügy számára. Az viszont már pontosabban megjelöli a novellairó emberi magatartását és kulturális beállítottságát, hogy a téma az értékfogalmak konkrét hierarchiája által hogyan alkot egyedi változatot. A létbe vetettség élményéből a mélyen megélt emberi kétségbeesés hangzik-e ki (akár felemás művészi hitelességgel) vagy csupán szenvelgő naivitás, melodramatikus pátosz. Tovább: az ábrázolás hangsúlyától függően vajon mit jelent a család a szerző számára: abszolútumot-e, aminek pusztulásával minden jövőbeli értéket bomlás fenyeget vagy csupán egykor szükségszerűen létre jött, ma viszont természetszerűleg szűnőfélben levő, konfliktusos jellegű társadalmi sejtet. Azután a társadalmi ellentmondások témájához való viszonyulások is többfélék lehetnek. E makrostruktúra úgy is felfogható, hogy csupán a múltban volt egyértelműen rossz, ezért a mai konfliktusai az egykoriakhoz képest színtelenek és elenyészők, vagy ha lényegesek is, tanulságként szolgálnak, tehát nem feloldhatatlanok; esetleg annyira túlburjánozhatnak, hogy a civilizáció általánosságában feloldódva egyszerűen eltörpíjék a hagyományos értélemben vett humánumot. E magatartások tovább osztathatók a szövegírók etikája szerint: vajon kétségbeesnek-e emberi lényeg veszélyeztetettsége miatt; orvoslásként közvetve vagy közvetlenül harcos-ságot hirdetnek-e; anyagukkal szembeni esetenkénti agresszivitásuk fedezete megszenvedettség-c, önmérsztő kollektív felelősségérzés vagy csupán léhaság.

Ha elfogadjuk azt a régi állítást, miszerint a művészetek művelői (eltekintve a színvonalától) problematikus vagy legalábbis lényeges egyéni és társadalmi kérdéseket érzékelő emberek, akkor e pályázat elmélyült körképet ad a nálunk elsősorban magyarul beszélő és író emberek társadalmi egészségéről. Mi az ilyen egyén önmagán fölülmúlásának határa a mások életének megközelítésében? Ez csupán akkor derülhetne ki nagyobb bizonyossággal, amennyiben a féllírásadatlanok is tárgyiasíthatnák képzeletüket, ha nemcsak mint irodalmi hősökkel, hanem mint önkifejező („alkotó”) szubjektumokkal is találkozhatnánk velük. Addig pedig azoknak a beleérző képességben kell megbízunk, akik képet alkotnak róluk, és helyettük beszélnek: beszéltetik őket. Minél nagyobb művész valaki, annál inkább el tud jutni az ábrázolásnak addig a síkjáig, melyet az olvasók fiktív, az élettapasztalatukat meghaladó, ugyanakkor azzal sajátosságos, szinte titokzatos módon egyező valóságként fogadnak el. (Sőt, azt lehetne mondani, hogy a mű esztétikai vonzóereje annál nagyobb, minél nehezebb megmagyarázni a két említett komponens összefüggését.) Csakhogy: állíthatjuk-e vajon, hogy a művész prózája kulturális szempontból jellegzetesebb és áttekinthetőbb képet ad egy társadalom vagy egy embercsoport kultúrájának lényegéről, mint a dilettantizmus határának közelében írógatóké. Erre csak a múlt századi, tudatosan típus-

aikotó és terjedelmileg is tekintélyes prózát illetően mondhatunk igent. Ma az író inkább „önmagát” írja, még akkor is, ha munkásságát jellegzetes közérzete és világszemlélete alapján, objektívnak minősítjük. Az objektivitás ugyanis nem tárgyyszerűséget, valósághoz tapadást jelent, amint azt a szó szokásos értelme alapján gondolnánk, hanem többé-kevésbé gazdag élettapasztalat forrásából táplálkozó, kreált, átértékelt mesetárséges valóságot, mely az elsődleges élménnyel csupán minőségi kapcsolatban van, a közvetlenebb megfelelések növekvő szűkítő-korlátozó funkciója miatt. Ebből következően, amennyiben egy jobban sikerült, meggyőzőbb novellát olvasunk, akkor csupán egy desszilláltabb közegben, az esztétikai élmény szférájában találkozunk az íróval, s egyáltalán nincs garancia arra, hogy a mű gyér élettartalma másoknak (akár értelmiségeknek is) az ember- illetve világismeretével egybeessen és közmegegyezés szerint is elfogadható értékelést nyújtson. Ilyenkor legfeljebb rokonszenvek, alkotók, közérzetek stb. találkozásáról lehet beszélni — szélesebb (és mélyebb!) objektív hitelesség nélkül.

Egyszóval: a mi vizsgálatunk nem egyenlíthető ki az irodalom-szociológia egyik ágával s annak módszereivel; tárgyunk szélesebb ennél, miként az érdeklődési területünk is nagyobb. Közvetlenül az emberekre vagyunk kíváncsiak: hogyan vallanak önmagukról és a világról, olyképpen, hogy megnyilatkozásuk közben sokan azt is elárulják, amit nem akartak... Minket ugyanis nem csupán az érdekel, hogy „miről” „mit” („hogyan”) mondanak, hanem az is, hogy (erkölcsileg-világnézetileg) „honnan” beszélnek, nem utolsósorban pedig, hogy „milyen céllal”. Tudatában vannak-e többé-kevésbé kényszerű eldologiasodásuknak, s ha igen, hogyan igyekeznek fölülmúlni azt. Sok-e közöttük a teljes öntudatlan? Milyen illúziókkal ámitják magukat? Milyen az olvasáskultúrájuk? Ha világirodalmi könyvélményekben nem bővelkednek is túlságosan, felszívták-e vajon azt, ami a háború utáni jugoszláviai magyar irodalomból, a korszerű filmekből valamint a képzőművészeti alkotásokból hasznosítható? Meggyőződésből kötődik-e vidékünk (igazi, mert tudatosan le-tisztázott) jellegzetességeihez, vagy spontán tartozékai a tájnak vagyis a provincializmusnak? Érzékelik-e vajon lényegnek és jelenségnek a fejlett civilizációk korában beköszöntő hasadását; vagy azt, hogy társadalmunkban miképpen tolakodott be a falu a városba, s hogyan hódítja meg egyre teljesebben a város a falut? Jelentenek-e valamit számukra az áliandónak és a változónak e konfliktusából születő kereszteződési pontok? Világosabban: mi a konkrét és egyéni válaszuk a modernség és hagyomány nagy, általános kérdéseire? Csak vegetálnak-e, vagy gondolkodnak is, esetleg életképességük visszaszorításával fenyegeti őket a kizárólagossá tett gondolat? Frázis-e számukra vagy megélt szellemi igény a testvériség-egység problémája? Egyszóval: cselekvő kortársai-e a társadalomnak, melyben élniük adatott, vagy pedig adott viszonyok gépies és

látszat-hedonista meghatározottjai, esetleg mellőzött, félrelőköt áldozatai vagy netalán cinikus ellenségei?

A pályázatra beérkezett 125 szöveg között nem egy akad, melynek semmi köze sincs a novella műfajához. Mégis: számunkra az a lényeg, hogy a szerző novellának, megkülönböztetett fontosságú életképnek, kikívánczó vallomásnak fogta fel írását, még akkor is, ha nem jutott túl a zavaros tudálékosságon, a hangulatban gyökerező nyelvi erőszakosságokon, az emberiség sorsával kapcsolatos közheyeiken, a tudomány kifejezéseivel való dobálózáson, a cikk és a riport alkalmiságán és felszíneségén. Az esszénket alkotó három fejezet tulajdonképpen eltérő közéletismódok alkalmazását jelenti. Míg *Az elidegenedés formái* társadalomlélektani és részben esztétikai szempontból ad áttekintést majdnem a teljes anyagról, addig a giccsről és a közhelyről szóló részek inkább csak egy-egy szövegcsoporthoz tartoznak.

AZ ELIDEGENEDÉS FORMÁI

A pályázat szövegeinek jelentős hányada több-kevesebb tudatossággal az elidegenedés jelenségének köréből meríti témáját. E problematikában falu—város, család—társadalom, szabad munkabérbé adott munkaerő, ember—természeti környezete, a háborúnak a békében való továbbélése, bensőséges emberi kapcsolatok—elidegenedett szerelem, illúziótlan életlátás—giccses önáltatás, haza—külföld azok a tematikai-tartalmi pólusok, melyek köré a szövegek világa kristályosodik.

Amennyiben az elidegenedés fogalmát szigorúbban értelmezzük, az írásra való belső kényszer alighanem egészen közel lehet az említett szóval jelölt állapothoz, sőt esetenként azonos is lehet vele. Számomra az elidegenedés az embernek saját léte és a létfenntartási eszközei iránti többé-kevésbé folyamatos közönyét jelenti, vagyis azt a testi-lelki állapotot, melyben a világ az ember számára (külső és belső okokból egyaránt) megszűnik viszonylagosan bensőséges otthon vagy legalábbis annak ígérete lenni.

A lakosság többségének életformája és gondolkodásmódjának örököltsége indokolja, miért kezdjük áttekintésünket a falusi patriarkalizmus novellisztikus vetületénél. De csak az és semmi más. Idillikus falusi életképet ugyanis mindössze egyet-kettőt találhatunk az össztermésben. Több szövegben felbukkan ugyan a nosztalgia, de a vágy immár az elveszett éden felé irányul. A tolsztojánus népieseknek robusztussá szépítő látásmódja szinte nyomtalanul kiveszett. Mindössze egyetlen levél formájú szövegben kísért az üdvözítő egyszerűség mítosza, de azért sem meggyőzően, mert mi — a szerzővel ellentétben — tudjuk, hogy e bensőségnak egyre kevesebb a külső támasza, s a lelkesültség tulajdonképpen szemlé-

letbeli naivitásból táplálkozik (*Kedves katona bátyám*). Ez természetesen még nem zárja ki azt, hogy a gazdálkodásuknak élő emberek többsége nálunk (és talán másutt is) nem éppen így szeretne élni. Csakhogy mind a művészi forma, mind pedig a korszerűbb ismeretanyagot magába foglaló tudat, ha nem mond is le teljes mértékben az illúziókról, a fenyegetettségükkel, megsemmisülési lehetőségükkel való egységükkel ellensúlyozza azokat, lévén, hogy ma gyorsabban érzékeljük a tézisek antitéziseit. Talán erre gondolhatott a *Nehéz nap* szerzője, mikor az egészséges mezei munkának realizisztikus megjelenítés általi dicsérete után a bölcs gazdálkodó váratlan halálával vet véget a történetnek, noha az ilyen vég városi fogalmak szerint egyáltalán nem mondható tragikusnak. A többi néhány ilyen tárgyú novella e bomló vagy legalábbis válságban levő életformát a problémák hangsúlyozásának tudatában tűzte tollhegyre. Az egyik novella fölött az *Almamosoly* cím ironikusan hat, mert a történetben szereplő gazdálkodónak a felvásárlási árak bizonytalansága miatt kell szorongnia, egzisztenciája egy számára kiismerhetetlen hatalomnak, a piac önkényének van kiszolgáltatva. Ilyen valóságtükröző funkcióval rendelkezik a tematikájában közhelyszerűbb *A vita* című írás is, mely az apa és az anya civódásán keresztül a legalább száz év óta egyre időszerűbb kérdést, a falun maradás, a gazdálkodás valamint a „könnyebbséget” jelentő, polgári jellegű hivatásválasztás hagyományos ellentétét élezi ki. Ugyanerre a helyzetre épül Vlaovics Józsefnek a szerkezetileg jóval bonyolultabb, mesteri sűrítéseket alkalmazó (a pályázaton egyébként elsődíjas) *Hazamenni* című novellája is. E két utóbbi írás összevetése egyébként kiváló lehetőséget nyújt a mai értelemben vett művészi többlet lényegének kimutatására. *A vitát* olyan párbeszéd alkotja, mely bármelyik mai házban lefolyhat a gyermekük sorsáért, aggódó szülők között. A *Hazamenni* szerzője már a fiatalokat is megszólaltatja, anélkül, hogy megterkelten folyamatos párbeszéd benyomását akarná kelteni. A problematika megoldása iránti elkötelezettsége különös hangsúlyt nyer azzal, hogy a szereplők egymásra licitáló meggyőző erővel „mondják a magukét”. Ezzel természetesen korántsem az író elidegenedett világképét illusztrálják, hanem inkább azt a káoszt képviselik, ahogyan életük alapkérdései a mai értelmiségi tudatában, az első érzékelés szintjén megjelennek. A beszélgetőpartner megnyilatkozásával szétszaggatott mondataikban nem az alkotói tehetetlenség, a divatos centrifugális erő jut kifejezésre, hanem inkább az a szintézist teremtő szándék, mely, noha minden erejét az életbeli megoldásra és a kommunikatív művészi kompozícióra összpontosítja, realitásérzékére hallgatva a vissza- és széthúzó erőket, az elmentéses érdekeket, a helyzet örök drámai lényegét is figyelembe veszi. Valóságképének képletjellege van, ám mintha a szerző nem is gondolna erre: ezt inkább következményként, mint eredeti szándékként érzékeljük. A szerző a ma már terhesnek számító részletek elhagyásával te-

remtette meg az élet illúzióját; hőseinek ugyanis a jövőjüket szenvedélyesen befolyásolni akaró múltja van, s egy-egy gondolatforgácsukat tulajdonképpen előéletük motívumai irányítják. Az érdekek exponálása pontos és lírai hőfokú, s csak az érzelmi felhangok, közvetve, adnak hírt az írói nosztalgia jelenlétéről és annak természetéről. A város hívása személytelen, a szülőké emberséges — ez már önmagában mintha arra valóna, hogy Vlaovics József, a novella szerzője inkább a kisebb közösség keretei között érzi megvalósíthatónak a mai élet által már félig-meddig kipusztult emberi bensőséget. A patriarkalizmus vágya a gyemkekörből táplálkozik, de ugyanakkor kétféleképpen is ellenpontozza a realitásérzék. Részben úgy, mint társadalmilag törvényszerűen túlhaladott életformához való, felesleges tehetetelt jelentő érzelmi kötődést; részben pedig olyképpen, mint az új lehetőségek iránti bizalmat, mely vállalni képes a kockázatot, egy szabadabb önmegvalósítás próbaszerencsését. Az író szeme a város felé irányuló, a szíve pedig a falu felé húz — a novellában kimutatható többszörös feszültségnek ez az alapja. Hogy vajon a szem illetve a szív érvei erősebbek-e, ezt a novella látszólag nem dönti el; nem tudja ugyanis: vajon a fiú elfogadja-e szülei ajánlatát s előnyben részesíti-e a hagyományokból szerveződő magángazdálkodást (az *Alamosoly* című korábban említett novella ennek az életformának is kimutatja az össztársadalmi érdekekkel egybefüggő belső ellentmondásait) vagy a polgáriusultabb kereteket és társadalmi érvényesülést is ígérő közösségibb munkahelyet választja. Ha belegondolunk, a befejezésnek ez az eldöntetlensége valójában állásfoglalás, hiszen nem kétséges, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok nálunk a társadalmasítás közvetlenebb formáinak adnak előnyt. Következőleg: amennyiben az író egyenlő esélyt ad a társadalmasítás két alapformájának, nem kétséges, hogy inkább a kockázatosabb lehetőséget pártfogolja.

A *Timár Janiék fészekerakása* már egyértelműen kívülről sőt fölülről szemléli a patriarkalizmus sokak által mitikusnak látott bensőségének bomlását. Szűcs Imre irónia nélkül mutatja be egy ezermester gazda gyarapodását, majd pedig önmagával való meghasonlását, miután a fia unszolására városba költözik a gyerekeihez. A címben előrejelzett gúny a történet végén válik érthetővé, mikor az öregek és fiatalok együttléte viszályhoz vezet. Az igazi írásművészi feladat természetesen az lehetett volna, amennyiben nem a narrátori sommázás számolna be a torzsalkodásról, mint a gondosan tervezett életvitel felborítójáról, hanem a dinamikus belső életnek a folyamatos befogadói végigkísérése. Ilyen formában az elbeszélés annak a példázata: hogyan termeli ki a kuporgató, világtól elzárkózó hangyaszorgalom a saját eredményeit megsemmisítő mérgeket. Más szóval: ma polgárosodás és harmónia a legkevésbé tartoznak együvé. Azt már nem tudhatjuk meg: miért nem. A szöveg így is bírálát, még-hozzá azoké, akik túl komolyan veszik az életet és az új külsőségek elle-

nére is a hagyományos normákhoz igazodva minden erejüket és idejüket az eszközértékek megteremtésére áldozzák.

A pályázat novellatermésében olyan is akad, mely szociográfiai falukép kialakítására törekszik. A *Lakodalom* az esküvő évszázados szertartása mögött a lényegyet villantja fel, az egyházi szertartás és az ünnepi szokások mögött azt kutatja, ami cáfolja a látszatot. Ebben kétségtelenül a női öntudat a legfontosabb, mikor szellemi fensőséggel utasítja el patriarkalizmusnak való alávetettségét, s azt a képmutatást, melyet a társadalmilag és vagyoniilag differenciált lakosság szenteskedése eredményez.

Jó néhány szöveg a haza vágyó idegen szemével tekint a falura. Közöttük a *Hazatérés* című a legszínvonalasabb, főleg azért, mert mellőzi a bőbeszédűséget, és visszafogja az érzelmességet. A hosszú idő után hazaérkező fiú kétségbeesetten igyekszik újrateremteni az egykori közvetlenséget anyjával, kísérlete azonban meghiúsul, mert képtelenek egy nyelven beszélni. Rendkívül érzékeltes a belső és a külső időnek a megkülönböztetése, mely sokat árul el a régi valamint az új élettempó eltéréséről. Akad azonban emellett hosszadalmasabb tünődéssorozat is, mint amilyen a *Délutáni séta, falun*. Itt már nem annyira az embernek a mássá levésén, az „elidegenedésén” van a hangsúly, mint inkább az arcoknak a szokatlan kicsérélődésén, az emlékekben őrzött gyermek- vagy ifjúkori környezet megváltozásán, a civilizáció nem ritkán bomlasztónak érzékelt elemeinek beszüremlésén. Ilyen körülmények között a parasztság méhéből kiszakadt mi mást tehet, mint a megváltozott és idegenné lett arcokon időzve a bizalomban próbál megkapaszkodni: „Nem ellenségesek (...) csak sok kérdésük van. És bizonyos elvárásaik. Magárahagytak.” Melyek azok a kérdések? Milyenek az elvárások? Miből áll a magukra hagyatottság? A szemlélődésétől vezérelt, hangulatától sodort szerző alig céloz erre. A többi ilyen jellegű írás is csupa keresés, csakhogy a megtalálásnak jóval kisebb reményével. Az új például amellett, hogy a romok, a pusztulás képét rajzolja meg a tanyavilágban, a társadalomban önmagát elvesztő egzisztencia érzékeltetésével líraian komor hatást ér el. Ebben nem kis szerepe van az egyszerű mondatokkal építkező, tömör impresszionista stílusnak. Sajnos, nem mindenki tud kellő mértéktartással beszámolni saját érzelmi életéről, még kevésbé képes tartózkodni attól, hogy az emocionális ömlengés mögé ne képzeljen valóságfedezetet. Ez pedig azt jelenti, hogy az olcsó falusi idill, a giccs szövegeihez érkezünk, melyek sugallata szerint a megtalált falusi élet magával a boldogsággal egyenlő. Ez persze elérhetetlen, mert a hazaérkező fiú a tulajdon édesanyját sem ismeri meg (*Hazatérés*). Ily módon a társadalom a boldogtalanság jelképévé válik, s minden, ami az egyén szerencséje szempontjából jelentős lehetne, a mesterkéletlen falusi életben tűnt tova (*Utolsó hazatérés*). A naivitás azonban ott éri el tetőpontját, mikor a vidéken megtalált idő és emberi bensőség szerelemmel egészül ki. (*Nyárvégi emlékek*)

Amennyiben e szövegekben azért nem látszott a falu, mert a szerző az önmagában hordott egykori képet igyekezett igazolni s tulajdonképpen önmaga különbödésének illúziója tartotta távol a tények zord és józanító világától, annyiban egy másik novellatípust a parabolyszerű üzenet, a stilizáló szándék foszt meg a testközelségtől. A *Ballada* szereplőjének ennek következtében semmi köze a szőlőskertek világához, ahol találkozunk vele, s nem is az elidegenedésnek, hanem — némi mesterkéltég árán — az idegenségnek a megtestesítője.

A novellisták egyötödének azonban nem a családiasság, hanem maga a család a témája, s azok a jelenségek töltik ki érdeklődésüket, melyek a hagyományos társadalmi sejtnek a bomlására vagy legalábbis az átalakulására utalnak. E problémakört általában véve kétféleképpen közelítik meg. Míg az egyik felfogás szinte kizárólag önmagában szemléli a családot s annak válságát magából az emberi jellem fogyatékoságaiból eredezteti, addig a másik az adott társadalmi élet függvényének tekinti a szóban forgó intézményt, s a bomlást számára egykori funkciójának fokozatos megszűnése jelenti. Művészi tekintetben többnyire az utóbbiak tekinthetők sikerültebbeknek, nyilván azért is, mert az emberi viszonyokról való elmélyültebb tudás nem egészen független az íráskészségtől: meg aztán abból kifolyólag, hogy a paratlan magányélmény, a családi viszonyoknak szinte időtlen erkölcsbírálata leginkább kiérezhetően őszinte vallomásként (nők kétségbeesetten panaszkodó szavaként) hangzik el valós magányból ered, tehát szinte dokumentáris hitelű.

Iméni felosztásunk természetesen csupán viszonylagos pontosságú; hiszen az etikai állásfoglalás azokból a novellákból sem hiányzik mindig, melyekben a család a „társadalomban él”. Közöttük első helyen *A ház* című említendő meg, ahol az elfogult szülők és a hálátlan gyermeknek már Balzac *Emberi színjátékában* klasszikus realizmusként megörökített kapcsolata a mai élet feltételei közé helyeződik. A külsőségek megváltoztak, de a lényeg miként a jelge is mondja — „örökzöld”. A városi szükségletekhez maradéktalanul igazodó fiatalok, kizárólag életszínvonaluk vélt emelkedését tartva szem előtt, akár a szülők érzelmi életén vagy elemi életfeltételein is átgázolva, eladják azok rájuk íratott házát. Életformánk szocialista átalakulásának folyamatában a kispolgári életkonfliktusok mintha gyakoribbak lennének annál, mint amennyit általában gondolkodunk és beszélünk e kérdésről. A *Célegyenes* című novella például arról szól, miszerint „Most épült fel ez a két családnak is komótos lakást nyújtó ház”, de a tulajdonosa mégsem tud örülni, hogy ő többet tudott elérni az életben, mint az ismerősök és a rokonok, mivel a túlfeszített fizikai munka — valószínűleg gyógyíthatatlan — betegséggel lepte meg. Ha a patriarkalizmussal kapcsolatban már említettük az esz-közértékek célértékeként való glorfikálását (ott ez még némiképpen érthető, hiszen a falu életében — igaz, újabban mind nagyobb képmu-

tatással — az igazi értékek transzcendensek), itt már sokkal nyomatékosabban kell hangsúlyoznunk. A Timár család bűne mindössze a naivitás volt, aminek következtében városba költözésükkel életük spontaneitása kibillent egyensúlyából. Ezzel szemben a *Célegyenes* hősei egyszerűen nem tudnak mit kezdeni az életükkel, s tulajdonképpen a szellemileg tehetetlen és az embernek magától értetődő önzését rosszul felfogó emberek nagy csoportjához tartoznak, akik leginkább vétkesek a társadalmasodás eszményeinek az elárulásában.

A családi életre vonatkozó értékfelfogás a szexualitás körében válhat különösen indulatosá. Az *Úvegfal mögött* című novella hőstét helytelen erkölcsi meggyőződése nem csupán a családjától idegeníti el, hanem a társadalomtól is. A szerző azonban talán túlságosan sokat markol a tényekből ahhoz, hogy meggyőző is legyen. A problémát és a típust a helyett, hogy egy helyzetből növesztené ki, s tekintettel lenne a külső és a belső szükségszerűség valamint az akarat életszerű összefüggéseire, az előítéletének enged. Nem véletlen ugyanis, hogy a szélhámosnak éppen a következő gondolata fejezi be az elbeszélést: „... ezúttal csak a családi délután hangulatát, a gyerekek közelségét szeretné érezni.” Ez az írás egy intézmény melletti védőbeszéd, nem alkotói szabadság szülte. Amennyiben itt erkölcs helyett inkább erkölcsösködéssel találkozhattunk, az ellenkező végre is akad példa. A *Szárnyaszegett szerelem* világát kissé léhának kellene minősítenünk, ha a cím már önmagában is nem jelentene tudatos szerzői ellenpontot. A téma: a nő házasságtörése, de ugyanakkor a szerelemtől való tartózkodása is — öntetszelgő szabadságvágyból. Ugyanaz a problémakör ez, melyet az újabb világirodalomban Virginia Woolf *Mrs. Dalloway*-je testesít meg, hogy a nőnek függetlensége érdekében akár az érzelmeit is háttérbe kell szórítania. A Nácisz jellegű novella szenvedő hangnemét elviselhetővé teszik a helyenkénti nyelvi ötletek. De ellentétben a mindenáron győzedelmeskedő, „erős” nővel, a házasság felbomlásával vereséget szenvedő is megjelenik. A *Minden nap délután* elvált fiatalasszony hősnének közérzete az unalom és a kö-zöny; öntudata kisebbségi érzés; valós állapota a mellőzöttség, a társadalmi jelenlét hiánya; egyetlen célja, hogy egyre kevésbé fiatalos külsejével még mindig magára vonja a férfiak figyelmét.

A család válsága és a szocializáció hiánya közötti összefüggés ott mutatkozik meg a legközvetlenebb módon, ahol a legfiatalabbak az áldozatok vagy pedig — az előjelek szerint — azok fognak lenni. Elsőként hadd említsek meg egy kisfiút (*És én nem ütöttem vissza*), akinek története máris az eldologiasodás kezdetéről számolhat be, annyira túlterhelt a családi munkamegosztás és egyéb feladatok. A *Kamaszok* viszont a családfői tekintély alkonyát, az apának azt a meddő erőfeszítést boncolgatja humoros formában, hogy még mindig azt a megbecsülést élvezze gyermeke részéről, mely elvszerűbb és zártabb világképű koroknak és

osztályoknak még magától értetődő posztulátuma lehetett. Ez eddig csupán a családnak és az új nemzedéknek a vitája volt. A nyílt szembenállásra, az egészséges családbeli viszonyok elmaradásának következményére s ezzel összefüggésben a szocializáció hiánya következtében fellépő agresszivitásra már bővebb példaanyagot lehetünk. A *Levél az utolsó embernek* című írás hősnője wertheri hangnemben ítélkezik a világ és a szülők fölött. Ilyet még a Sturm und Drang központi alakja sem mondott az utóbbiakról: „A szüleimre egy szó igaz: az, hogy nem emberek.” A szülők értetlenségének oka természetesen a mai fiatalság elemi igényei iránti értetlenség, s még egyértelműbben világosodik meg a világ és az egyetemista lány kapcsolatának rövidzárata: az alkati túlérzékenység, de ugyanakkor a szertelenség kultuszával szemben a mértéktartás, valójában éppen az, ami a szülői igényeket nem elégítette ki; s még valami: az egyívásúakra is rálicítáló őszinteség. Még ennél is közhelyszerűbb témát választott az *Amíg élek*... című történet szerzője, aki — miként a vallomások hangnem alapján feltételezhető — ugyancsak nő lehet. A vagyonosabb szülők a vőjelöltben a kőműves segédmunkáson kívül a más nemzetiséghez tartozót is ellenzik. Lányuk azonban nem akar ki, mert a rátukmált mesterség ellenében saját akarata van: „... én valójában újságíró szerettem volna lenni, főképp azóta, hogy a középiskolások becsei vetélkedőjén második díjat nyertem az egyik riportommal.” A megoldások között itt természetesen csak a legkevésbé rosszat lehet választani, s a szökés mellett döntő gerinces hősnő, számkivetettségében, azzal vigasztalhatja magát, hogy konkrét esetben a tisztességnek kizárólag az az értelme lehet, amit ő tulajdonít neki.

Amennyiben az előző néhány esetben a rossz hatású család (és külvilág) ellenében a hősnék szerencsére voltak beiső tartalékai, ösztönös mozgatórugói, a következő három történetben a humánnum önmagában válik kérdésessé. A *Sodrásban* tulajdonképpen „bűnhődés” után tett nyilvános vallomás. A börtönből kiszabadult fiatalember ellen valójában a világ „esküdött össze”. Még hozzá azért, mert a kellő foglalkoztatottság és nevelés nélkül hagyott suhancokra egyszerűen rálátta az antiszociális magatartást; mivel erkölcsöt kért számon ott, ahol saját maga is híjával volt ennek. Szociális egyenlőtlenség és a szülők léhasága — ezek azok a mai és régebbi könyvekből valamint filmekből egyaránt ismert motívumok, melyek a fiatal bűnözők számára mindig magyarázatot, s néha (miként jelen esetben is) majdnem igazolást is jelentenek. Ezzel szemben teljesen légtüres térből, véletlen és valóságosan ellenszenves közegben kényszerül önvédelemre a *Menhelyiek* lány szereplője. A fiatal rendőr és a tolvajlásban rajtavesztett lány között gyorsan pergő dialógus az általunk már eleve ismert információkat tartalmazza; a lelketlen szülőket, a bizalmatlan és kegyetlen környezetet, valamint az erkölcstelen tettek egy részének szükségszerűségét. A szerző azonban nem akar a tár-

sadalom egyoldalú vádolója lenni, s mikor már-már megharagudnánk a közösség iránti igazságtalan közönye miatt, a rendőrlégeny váratlanul leleplezi magát: tulajdonképpen ő is intézeti gyerek volt; azaz a menhely nem teszi feltétlenül megrögzötté az árva gyerekek gyermekkorból örökölt rossz hajlamait. Az *Erőszak* viszont nem tartalmaz többet annáit, amit a cím ígér, de hiába vallja azt a szerző, a klasszikus realistákkal egybehangzó módon, hogy „Az élet az igazi író, mi csak lemásoljuk a műveit”, nem nőtt fel a feladat magaslatáig, mert ma már az ilyen közhelyes témákat csupán a nyelv és a szerkezet emelhetné fel. Ez pedig jelen esetben éppen csak, hogy megüti az átiagot. Hogy léteznek rosszindulatú, tudatosan az ösztöneikre hagyatkozó fiatalok, azzal mindenki tisztában van. S ha mindenáron a lineáris cselekménybonyolításnál akarunk maradni, akkor az erőszak motívumai hiányoznak, valamint az emberi arcok, esetleg a környezettel egységben való láttatás.

Az eddigi történetek kivétel nélkül negatív képet alkottak a családról. Semmi jót sem mondtak róla, s bár többnyire kimutatható az iránta érzett nosztalgia, ezt csupán a hiányok, a romlása következtében fellépő korcsosodások érzékeltetik. A család mint realitáson alapuló életcél kizárólag egyetlen naiv beszámolóban jelenik meg (*Nővér voltam a kórházban*), melyben az anyának minden figyelme műtéten átesett gyermeke ápolására irányul. Ez persze még önmagában nem válasz arra a kérdésre: vajon ennek az életöszönt követő magatartásnak mi köze van a tudatosan vállalt családi egységhez? Az anyaság szerepének kiemelése nem az elől való menekülés-e éppen, ami szimbólumának tűnhetne első pillantásra? A gyermekre összpontosításnak a tisztasága, valós harmóniának a természetzerű következménye-e vagy pedig kárpótlás, egyetlen menekülési lehetőség? Ha a szöveg igazi novella lenne, akkor ezzel is tisztába jöhetnénk.

Akad azonban olyan szerzői álláspont is, melyet már tartózkodó, közvetetten érvényesülő alkotói magatartásnak is nevezhetünk, mivel, noha a család a témája s megbecsüléssel övezi a házimunkában derekasan helytálló anyának az alakját, látószöge valójában bírálatot s némi iróniát juttat érvényre (*Bújócska*). Megfigyelése ugyanis tudatosan irányul az anya életének zártságában ismétlődő mozzanataira, érzésének és gondolkodásmódjának anakronizmusára, tulajdonképpeni áldozat voltára, a hagyományosan értelmezett családanyai szerep megalázó jellegére. A nőnek tehát itt háztartásbeli géppé kell válnia, hogy eképpen megteremthesse a családiasság látszatát. A régi keret — a felületet tekintve — változatlan, éppen csak a tartalma ürült ki: az egykori bensőséget és biztonságot szorongás és bizonytalanság cserélte fel. A napi gondok között őrlődő asszony (miként oly sok európai sorstársa) klasszikus és operettenével támogatja lelki egyensúlyát, s közben egyáltalán nem érzékeli a valósága és a szellemi igényei közötti űrt, a szálnalmas giccs-helyzetet. Az andalító,

fülbe mászó muzsikának olyan szerepe van itt, mint az alkoholista gondokat feledtető napi adagjának a férfiaknál.

Az előbbi novellánál (e csoportban a legsikerültebbnél) a széles látószög a jelenséget a maga bonyolultságában vetítette elénk, tartózkodva nem csupán a kommentártól, de a véleménynek az egyoldalú sugallatától is. A most következő írásokban a család többé-kevésbé valamiféle szentély, melyet a patriarkális sejtnek éppen a feje, az apa szentségtelenít meg erkölcstelenségével. De tévedés lenne azt hinni, hogy egyértelműen a prudéria és a bigottság hangulatát árasztják magukból e szövegek. A férj vagy az apa ugyanis nemcsak a családi erkölcsöt, a hagyományos szokásokat sérti szertelenségével, hanem kóros szenvedélye a család egzisztenciáját is fenyegeti, s az élet elemi biztonságára tör. A család ezekben az írásokban is külön világ, abszolútum (olyan mértékben, amennyire az elbeszélő hősnék, aki leginkább azonos lehet a vallomást tevő szerzővel, nem adattak meg a nevelődésnek vagy a házáséletnek viszonylag normálisnak mondható feltételei), a szerencsének a mértéke. S az egyén szempontjából ez annál inkább hitelesen hangzik, mert e szövegekben az emlékező attitűd dominál, olyan élethalapokról, melyek a novellákban tárgyalt, sorsdöntővé növesztett események közvetlen függvényei. A családról mint abszolútumról alkotott kép azonban magában a szemléletnek a naívságában is gyökerezhet, vagyis a történetiség és a társadalommal való összefüggések iránti érzéketlenségben, a lényeg és jelenség megkülönböztetése iránti képtelenségben. Rendszerint a gyöngye nő és a tehetetlen gyermek keresne védelmet e korhadó intézményben, s a hűtlen férj illetve a részeges apa az oka a boldogtalanságnak. Ez utóbbi számára nincs mentség, tette a kiismerhetetlen rossz szenvedélyekben gyökerezik, a vak indulatban, a belátás hiányában, a jóra való képtelenségében. Ezekben az összefüggésekben az élettárs vagy az apa részéről mindenekelőtt az eszköztételek biztosítása marad el, melyek szerint kizárólagos önértékkel rendelkeznek. A létfenntartás e felfogások értelmében magának az életnek a céljával egyenlő. Amit mi manapság célértéknek mondunk, az a bensőség és biztonság illúziójára korlátozódik. Ez hiányzik *Az éjszaka leple alatt* című írásból, melyben a durván hatalmaskodó családfő azonos az erkölcsi bíráló tárgyával. A világirodalomban a századforduló táján, főleg Maupassant nyomán írtak olyan elégiákat a korábban ismeretlen asszonyi sors keserveiről, mint amilyen hangulatot a *Megbocsátok* valamint a *Magány* áraszt. Némileg módosított formában ugyanezt a problematikát dolgozza fel *A történet valódi* valamint a *Szabadulás* című novella is. Mindössze egyetlen esetben fordul elő (*Találkozás*), hogy a rosszul felfogott családi életnek nem nő, hanem férfi a szenvedő alanya, méghozzá az előző esetekhez viszonyítva fordított okokból kifolyólag. Ugyancsak egyszer adódik az a helyzet is, ahol a családi élet patológikus jellegű válságának semmi köze a korábban

mindig jelen levő erkölcsi mozgatásukhoz. *A fiam bölcsőjénél* című (a váratlan pozitív befejezésnek katarzisa tekintetében művészileg nincs hi-tele.) történet nőszereplője alkati gyöngesége miatt először a házasságtól, majd pedig a szüléstől viszolyog, s közben Németh László „gonosz nőit” érzi közeli rokonainak.

Az eddig elemzett szövegek a család társadalomban elfoglalt helyének képét nyújtották, illetve a családi belviszonyok erkölcsi bírálataira vállalkoztak. A hangsúly az állapot közérzeti megfelelőjén, a boldogtalanságon, a magányon volt. Ez legalább ilyen nyomatékkal van jelen azokban a pályázati munkákban is, melyekben a véletlen kiszámíthatatlan fenyegetésével, a sors eltipró hatalmával, a betegség lerontó erejével és a civilizáció elkorcsosító befolyásával szemben bizonyul gyöngének a történet központi alakja, aki végső soron a kellő erővel rendszerint nem általánosított egyedi esetek példáival az emberi egzisztencia külső, s ennek következtében belső veszélyeztetettségét érzékelteti. A legértékesebb ezek közül *Az óra* című, mely a súlyos betegségben szenvedő feleség ápolásával kapcsolatos viszontagságoknak bátor, visszafogott naturalizmusú leírása, majd pedig, csattanóként annak hangsúlyozása, hogy az ember a korábban felhalmozódott idegeket terhelő kellemetlen élmények miatt képtelen lépést tartani a mérhető idővel. *A Kártyavárra épített szerelem* egy kicsit önmagának paródiája is, mivel melodramatikus nagytással, de meggyőző erő nélkül akar meggyőzni a halál árnyékában gyúlt szerelmi szenvedély elsöprő erejéről: a két fiatal reménytelenül szereti egymást, mivel az egyik gyógyíthatatlan beteg, a másik pedig csak egy ideig marad a szanatóriumban. Betegség és véletlen összejátéka okozza *A tarisnyakendőben* szereplő férfi tragédiáját, aki némileg komikus módon nagy súlya következtében veszíti el életét, anélkül, hogy sorsa a művészi kifejezési szinten nyerne bemutatást.

A baleset még többször, öt alkalommal is kulcsfontosságú ihletője a pályázat részvevőinek, akik itt minden esetben művészi színvonal alatt maradnak, sőt, még egy naiv élménybeszámoló is akad közöttük (*Vasárnap este történt*) — egy bari hajókatasztrófa impresszionista leírásaként. A többi történet alapeseményét, megrázkódtatást kiváltó okát, közúti balesetek szolgáltatják. *Az Isten veled, kedves!* a szerencsétlenség következtében élettámaszát elvesztő és végzetesen elmagányosodó nőnek a rezignált panasza. *És mégis mozog a föld...* a katonaságnál pórul járt fiatalember esetét nagytja ki a fiatalok emlékezetében, utalván az élet spontaneitásának állandó veszélyeztetettségére s az emiatti szorongás természetességére. *A piros hatosban*, bár a cím látszólag a váratlan fordulatot okozó balszerencsére utal, az elbeszélés (valószínűleg akaratlanul) egy életvitel bírálata is. A szülők tudniillik az életüket gyermekük jövődő pályafutásának rendelik alá, s amikor az autóbaleset áldozata lesz, rádöbbennek, hogy egész életüket egy kártyára tették fel. De leg-

alább ennyire elhibázottnak érzékeli a *Mint a kifulladás gépe* szereplője is a korábbi életét, mert a súlyos szerencsétlenség után a kórházi ágyon visszaemlékezve a családja fenntartásának érdekében végzett munkáját ostoba robotként éli át. E két utóbbi történet egyébként a család válságának kifejezéseként is felfogható, mivel főleg az utóbbiban a visszaemlékezés a családi élet válságának levegőjét árasztja, s mintha a baleset csupán lehetőséget adott volna a korábbi tapasztalat intenzív átélésére. A katasztrófa mindkét szövegben inkább eszméletető funkciójú, nem forrása, hanem leleplezője a boldogtalanságnak. A *piros hatosban* ugyanis az életét veszített fiatalembernek eleve nem adatott meg a lehetőség, hogy a városi és a társadalmi élet új feltételeibe illeszkedve új eszmékkel és eszményekkel „örvendeztesse” meg szüleit.

A következő novellacsoport a szocialista életviszonyoknak többé vagy kevésbé közvetlen kritikáját tartalmazza. Alapmondanivalójuk a munka elidegenedése, az értekezletek formalizmusának kifogásolása, a korrupció leleplezése, a bürokrácia valamint a karrierizmus kifigurázása. Közös vonása valamennyinek az adottat fölülmúlni óhajtó etikus szándék. A tíz szöveg közül hat kapcsolódik közvetlenebbül a munka elidegenedésének kérdéséhez. Legjellegzetesebb közöttük kétségtelenül Barácius Zoltán novellája. A *megbízatus*, mely a megalázottság tudatának elemzése egyes szám első személyben. Mit jelent egy egész életet át sodródni, a más kezébe lenni, ha kell, apró, ha kell, piszkos ügyekben, de mindig a felettes hatalom érdekében közbenjárni, s közben rezignálnak és mérsékelten cinikusnak lenni, a felismert eltárgyasodottság állapotában is a fennmaradáshoz elengedhetetlen reménnyel átmeneti, kompenzációs megoldásokat keresni — erről szól ez a novella. A vallomást tevő figura „belátásból”, gyávaságból „belül” marad, de tulajdon eszét végső soron nem tudja becsapni, s ezért állandó lelkiismeret-furdalása van. Vigh Rudolf legalább ekkora tárgyilagossággal, mégis szélesebb perspektívából szemlélődik, hiszen őt a társadalmi élet folytonosságának alakváltásai érdeklik (*Égő rapszódia*). Ő sem vádol, inkább megfigyel. Nála a munkához való viszonyulás lényegét apróságok árulják el: például az iroda többször hangsúlyozott szellőztetésre váró füstös levegője. Egyébként a mezőgazdaság területéről meríti tárgyát, de lényegében a nemzedékváltás kérdése áll érdeklődésének homlokterében. Az igazgató és az emberei ugyanis megvetették a szövetkezet alapjait, de időközben elbürokratizálódtak. Kiss mérnök egy újfajta gyakorlatiasság és a nonkonformizmus embere és egyben az igazgatói állás jelöltje. Végül a régi igazgató és koncepciója vereségét a váratlan szívinfarktus és a tűz jelképezi. A *Gyáravatás* meglehetősen közhelyszerűen az előbbinél még bosszantóbb társadalmi jelenséget vesz célba: a nem ritkán együtt járó sikert és a léhaságot. A tárgy sajnos nem kap művészi tartalmat; a tehetségtelen, de jól menő igazgató tehetséges, de lelkiismeretessége miatt nem érvényesülő beosztottjának a

nőjét is elszereti, s emiatt az ünnepségen botrány üt ki. Ide tartozik azután egy idősebb asszonynak a szövege is, mely „egy jobb világ”-ról ábrándozik, „ahol nem a papír, hanem az ember számít, ahol nem szégyen munkásnak lenni”.

A munka elidegenedésének egyik formája az ember mindennapi élete szempontjából alapvető kérdések megvitatásának a formalizálódása. Ennek létezik objektív és szubjektív változata, s a pályázat természetében mindkettőre találunk egy-egy példát. Az előbbire jellemző, hogy szenvedő alanyai nem „szenvednek”, vagy ha mégis, nincsenek tudatában válságuk okának. A megbeszéléseken közönyösek, nem aktív résztvevői a közösségi életnek, viszont felemás helyzetüket nem tartják megoldatlannak, lelkiismereti problémáik nincsenek, apró-cseprő magánügyeik egy pillanatra sem engedik ki őket vonzaskörükből. Az eldologiasodásnak ezt az igen gyakori formáját figurázza ki a *Megnyitom a vitát egy új napi-rendi pontról* című írás, amely ismétlésekre épülő szerkezete révén akár humoreszknak is tekinthető. Nem véletlenül. Ha ugyanis novellaként olvassuk, akkor a következő mondat cinizmusként hat: „A küldöttség felszabadultan, a jól végzett kollektív munka örömeivel haza indul.” Egyébként a műfaj nem csupán igazolja a hangvételt, hanem erkölcsi felmentést is ad. Éppen ez utóbbira nincs szüksége a másik szövegnek (*És szeme nőtt a vakablaknak*). A szerző nem egyszerűsíti le a jelenségek bonyolultságát, az embernek és viszonylatainak összetettségét. Egy anyát állít elénk, akinek meggyőződéséből következőleg nem idegen a közösségi munka, de akit érzékenysége valamint a viták időnkénti automatizmusa kizökölt az egyensúlyából és hazavezérel a családjához. A gyermekkor homályából felbukkanó vakablak a helyzet értelmét kinagyító, rendkívül informatív, szimbolikus funkciót kap.

A munka elidegenedésének következő ismert módja a korrupció, a klikk-érdekek elburjánzása. Ezt a negatív jelenséget leplezi le közvetve a *Nem csinálom tovább* című novella szerzője, s közben arra is rámutat: hogyan születik az opportunizmus. Hőseire azonban mégsem szabad könnyelműen rámondanunk, hogy gyöngé jellemű ember, mert nincs statisztikai kimutatásunk róla: hányan kényszerülnek társadalmunkban az övéhez hasonló „okos” belátásra. Az opportunizmusnak a szellemi rövidlátás a közeli rokona, a szűkebb közösségek gondolkodás- és tehetségbeli korlátoltsága. Ezt a jelenséget pellengérez ki *A tengeri herkentyű históriája*, mely szatírába átcsapó hangnemben beszél el, hogyan fedezi fel a kisváros a világhírű tudóst, akinek helyi kötődéseiről korábban egyáltalán nem tudott. A provincializmust öntudatlanul konzerváló bürokrácia — ez sérti a szöveg írójának szemét. A karrierizmust többnyire csak általánosságban, nem etikai egyértelműséggel négy ízben még erőteljesebb szatíra sújtja, aminek következtében egyik-másik szöveg inkább humor-

eszknek tekinthető, mint novellának (*A cseresznyeszem, Mese a kovácsról, Monológ, Sétálók és törtétek*).

A pályázatra beérkezett kéziratok között több olyanra is akadhatunk, melynek a témája és a motívumai nem függenek össze közvetlenül sem társadalmunk jelenével, sem pedig annak intézményeivel. Ez persze nem azt jelenti, hogy egyáltalán nincs is köziük hozzájuk: valójában az ábrázolómódszer sajátosságáról van szó. E novellák ugyanis elrejtik maguk mögött a valóságélményt, vagy ha egyik-másik nem is hagyja el teljesen annak szintjét, lélettapasztalatának általánosító ereje és nyelvi készsége nem áll meg a lehetségesnek a valószínűsítésénél. Nem a valóságból indul ki tehát, hanem inkább közeledik ahhoz. Bár nem egy humoros hangvételű közöttük, ez inkább a groteszk elemeknek, semmint a szemléleti könnyedségnek köszönhető. Pesszimizmusuk mélyebb és egyetemesebb, mint a családi életforma bírálóié. Azok a tragikumot többnyire csak egyedi esetekben látták, s még ha „a sors” fenyegetése árnyékolta is őket, történetüket öntudatlanul is tanulságként kínálták. Hittek valamilyen; ha nem a kimondatlan túlvilági igazságszolgáltatásban, akkor az emberi helytállásban. Azok magányélménye esetleges volt, az emberi karakter vagy a szerencse segíthetett volna rajta; ezeké törvényszerű s a mai életviszonyok által meghatározott, mivel mindegyük háttérében ott lappang a civilizáció jelenéről és jövőjéről alkotott lehangoló világkép. Az ide sorolható hat szöveg cinizmusa mégsem etikátlan, nem a humánusmot roncsolja, hanem annak csupán a látszatát; társadalmi vagy pszichológiai szükségszerűsége vitathatatlan. A *Végkiárúsítás* például még a novella hagyományos kompozícióját is mellőzi, apró epizódokat sorakoztat, ezzel is külön hangsúlyozva, hogy a lényegét mindannyian ismerjük, felesleges érdekfeszítő történeteket kitalálni, hiszen „Visszatérni annyi, mint elindulni. Voltaképpen nem is tudom, most melyik irányba utazok.” Nem más ez, mint a mindenkori világfájdalomnak korszerűen passzív formája, amit leginkább közönyként szokás megnevezni. Jellegetes például, hogyan gondolkodik az apa gyermeke egészségi állapotáról, miközben orvoshoz viszi. Ha ezt a hangsúlyozott fásultságot összevetjük a műtéten átesett gyermekét aggóva ápoló anya közérzetével, máris érzékeljük a két világkép különbségét. Ugyanez a világszemlélet határozza meg Dezső János novelláját is (*Szöktem Mária*). Holbachtól vett mottója pontosan jelöli meg, mi a groteszk és a fekete humor forrása: „... a legfenségesebb és legmeggrázóbb dolgok és eszmék mögött sincs valóság...” Ezért nem csoda, hogy József iszonyodva veszi tudomásul: az embereknek nincs fejük. Ehhez hasonló csömört áraszt a *Szóváltás vakesettel is* — némileg több szenvedéssel és felesleges nyelvi halandzsával. Úgy tűnik, e „zajkrokri” szerzője szellemileg nem múlja fölül azt, amit mint előregedettet és romlottat kicsúfol. A *Kudarac* úgyszintén a világban való létezés értelmetlenségének és képtelenségének példázata. Hőse az ismert

Beckett-figurákhoz hasonlóan nem tud túljutni önmagán, s élményanyagát tapasztalataiból kinövő rossz közérzete és asszociációinak véletlenci adják. Azonban nincs ereje naivitásának leküzdéséhez, az emberi létezés abszurditásának gyökereihez mégsem jut el, mert kezeit vizsgálgatva az jut eszébe, hogy „nem tapad hozzá vér, nem tapad hozzá szenny, becstelenség, semmi tisztességtelen”. Harkai Imre novellájának (*Szóbúra*) szereplője szintén a szemlélődés attitűdjét választja, valahol a tudatosság és a szédültség határán. Az élet aljának megörökítési szándékában bizonyos fiatalos cinizmus érezhető, a szerző csak a megértés szintjén azonos azzal a világgal, melynek tanúja. De nem erkölcsi mérce tartja kívül, hanem a címbe említett „szóbúra”, a jelenségek egyidejűségének és látszatösszefüggésének képtelensége, amit a természettudományi képlet parodizálása nyomatékosít legjellegzetesebben. A novellabeli ént a tárgyak önmagukért érdeklik, ezért a hozzájuk fűződő (rossz közérzettől fűtött és rossz közérzetet okozó) szavak lényegtelenek, kellemetlenül fojtók számára. Jóval sötétebb tónusú ennél, mivel a humort is nélkülözi, Veszteg Ferenc szövege (*Harminchat napja nem váltott szót senkivel*), melyben meglehetősen homályos nyelvi formában, szaggatottan elbeszélte belső drámájának lehetünk tanúi. Néhol teljesen érthetetlen, másutt elképesztően tömény. Lényege: egy introvertált egyénnek a küzdelme belső egységéért, vágyott harmóniája megvalósításáért — szemben lehetetlenül formalizált munkakörülményeivel. József Attila egyes verseiben bukkanhatunk az öngyámoltásnak olyan módozataira, mint amilyen Veszteg novelláját jellemzi. A fennmaradás ösztöne itt az önnevelésbe kapaszkodik, a széthullástól való félelem kétségbeesetten buzdít egy utolsó fennmaradási kísérletre.

Az imént tárgyalt novellák hőséneke éneke a civilizáció általánosságával dacolt, s e kapcsolatot egyik-másik esetben akár egzisztencialistának is minősíthetjük volna. Mindegyik szövegben alapvető jelentősége volt az emberi viszonylatokat abszurdként érzékelő tudatnak, függetlenül attól, hogy ebből egyetemes rezignáció vagy pedig kétségbeesett újrakezdés, esetleg rezervált távolságtartás következett-e. Vannak azonban olyan novellák is, melyek magányélményében közvetlenebb társadalmi szükség-szerűség jut kifejezésre. Nem optimizmusuk fokában, a világi cselekvés értelmességének hitében térnek el ezek az előbbiektől (noha vitathatatlan, hogy ez az attitűd inkább állhat kapcsolatban a hittel, mint az előbbi), hanem az alkotói én kivetítésében, az idegen (legbelül persze rokonnak érzett) sorsok megértésének készségében, ami természetesen közvetlenül annak a következménye, hogy itt kizárólag egyes szám harmadik személy-lyel állunk szemben. A szerzők eltérő művészi hitelességgel humániumukról tettek tanúbizonyságot, hiszen olyan életek nyomába szegődtek, melyekről megfélemedezett a társadalom, mivel a közösségnek minden formájából — a mások bűne vagy saját életöszönük lanyhulása következ-

tében kiestek. A legtipikusabb közöttük Varnyú István alakja, akit Dudás Károly filmnovella formájában idézett meg (*Varnyú István megtérése*). Itt nyoma sincs az érzelgősségnek, csupán a képek beszélnek, némaságuk mindennél többet mond. Egy olyan életet hoznak eléánk, melyben a kiszolgáltatottság dominál. Rá vonatkozóan is használnunk kell az elidegenedés fogalmát, de egészen más értelemben, mint a korábbiakban. Varnyú Istvánnak ugyanis nem elsősorban a tudata elidegenedett, hanem az állapota, amiben él. Ennek jellemzésére viszont az idegenség kifejezés alkalmasabb, hiszen Varnyú Istvánnak (és társainak, a többi ilyen novella hősenek) csak a mikroközösség szűkebb világában való bensőségs adatott meg a gyermekkortól kezdve, a társadalom pedig mindig megsemmisítéssel fenyegető ellenséges erőként állt szemben vele: akár úgy, mint a világ urainak háborúí, akár mint a szívós munkájának eredményét kiszajátító beszołgáltatások, akár mint a társadalomnak kenyeret adó munkássága iránti közöny. Varnyú István végeredményben — bizonyos értelemben — még idegennek sem mondható, hiszen benne az emberekhez tartozó nosztalgiaja még élhetett, különben nem készült volna öngyilkosságra. A szűkebb körben való otthonosságot beszél el a riporter tárgyilagosságával a *Béressors*, s az olvasóra vár a tények súlyának, a szolgasorshoz való hozzáédzetség természetességének lemerése. A magukra hagyott, gyámoltalan életeknek azonban mások is a nyomába szegődtek, így többek között Maronka János (*Alkonyat után*). Nála egy idősebb asszony magánya szólal meg finom érzelmességgel és impresszionista stílusban, hogy ezáltal fokozottabban domborodjon ki a szerző humanista felelőssége. A *Minden vonat elment az előbbinél költőibb, az álom közege az egzisztencia keresésére nyújt reménytelen lehetőséget egy idősebb ember számára, akit eltanácsolnak „fiatalok vonatá”-ról*. Négy ehhez hasonló írás kerül érzelmessége következtében igen közel a giccshez (*Ők ketten, A tyúk, Ketten, Magány*). Az ember magával viszi titkait — e régi motívum tér vissza majdnem kedélyes formában *Az öreg című* novellában, melyben naiv módon furcsaság áll a magány mögött. Végezetül akad négy olyan magánynovella is, melyben a hős aktivitása, jobbat akarása miatt kényszerült elszigetelődésre. Közülük kettőnek közösségi céljai vannak (*Rekvium az életért, Aldozat*). Az előbbi, Maronka János novellája, jegyzőkönyv formában íródott, azzal az alapmondanivalóval, hogy az emberek leginkább közönyöseks a kiválóság kallódásával szemben. Csorbándi Alajos ugyanis afféle minőségi ember, akit azonban csak a halála után tett vele kapcsolatos vallomásokból ismerhetünk meg. A szerző meglehetősen pesszimista, azt vallja, hogy a bátor kezdeményezők manapság is többnyire úgy járnak, mint régen s még örülhetnek, ha nem jutnak a középkor eretnekeinek sorsára. Az *Aldozat* alaphelyzete és mondanivalója szinte teljesen megegyezik az előzővel. Írója egy etikailag feddhetetlen embert mutat be, aki családi harmóniájának ve-

szélyeztetése árán is aktív munkaközösségi, sőt vezetőségi tag igyekszik lenni, a korrumpálódás kísértésének is ellenáll, de végül is az öngazgatás elveivel való visszaélés áldozata lesz. Nyilván nem ritkák az ilyen, olykor kisebbségben levő, a naivitásig becsületes típusok társadalmunkban. Nem kétséges: amennyire a mindennapi életben nem kockázatmentes a szerző által tanúsított erkölcsiség hirdetése, legalább annyival könnyebb az ilyen embertípus epikai ábrázolása. Loboda Gábor favágója (*Fatörő*) már egyenesen együgyűnek tekinthető, noha története egyidejűleg valóságábrázolás, társadalombírálat és példabeszéd; némely eleme viszont egészen a meséig bocsátja le gyökereit. Erénye, hogy a sorsszerűt egységben láttatja a társadalmilag esetlegessel, a morális érzékenység nem teszi a prózát túlterhelő realistává. Jó életismerő: favágóját a tehetetlenség legalább annyira vonzza embertelen munkájához, mint amennyire tisztaság-igénye távol tartja az úgazdagok manipulációtól. Ennek következtében önsanyargatón egyoldalú robotja minden túlkompenzált tevékenység (egy jellegzetes elidegenedésmód) foglalatává válik. Bálint Anna már határozottabban kiélezi egyénnek és közösségnek az előbbire nézve tragikus konfliktusát, noha hősnője viszonylagosan korlátolt célt tűzne ki maga elé: a szerelmi boldogságot (*Kényszer*). Az ideggyógyintézet mintha súrított kivonatként tartalmazná mindazt a rosszat, ami az életben szétszórva és időnként felbukkanva vár a gyanútlanra. A naivítás ellenére is elementáris hatású, ahogy a gyanútlan tisztaság a ravasz romlottság áldozatává válik.

Az elidegenedés sajátos esetéről kell beszélnünk akkor is, amikor a novellista a közelmúlt elhasznált témáihoz folyamodva követendő vagy elvetendő példát szándékozik a jelen elé állítani. Ekkor, a korábbi novellatípusoktól eltérően, a szerző tárgya az elidegenedés, mivel nem rendelkezik olyan művészi erővel, hogy ez esetben a múltba tett kirándulást, vagy egy egyetemes létélménnyel töltse fel, vagy pedig a ma időszerű törekvésekhez szóljon az üzenete. Érdektelenséget és igénytelenséget mutat például két háborús írás, melyek közül az egyik anekdotikus hangnemben oldja fel a második világháború háttérében zajló, de mégis tragédiákkal összefüggő eseményeit (*A hold túlsó oldalán*), míg a másik az emberi helyállást fokozza le akaratlanul, mikor egy ezerszer elmondott történetnek újabb, ötlettelen változatát adja (*A második pofon*). Van azután olyan próbálkozás is, mely a kisajátítás korszakát igyekszik negatív tanulságú példaként feleleveníteni — sikerteienül (*Az átkozott föld*). Eöbfordul aztán az is, hogy egy idős pedagógus pályafutása úgy nagyítódik fel, hogy a közösséghez való kapcsolata a háttérbe szorulás mellett még rózsaszínű is lesz (*A tegnapi és...*). Az ilyenfajta írások között (melyek a jelennel való szembesülést sikkasztják el) akad kultúrtörténeti jellegű, de meglehetősen együgyű formájú riport is (*A Drót-út novellája*). Múlt és jelen létszerűbb és művészileg meggyőzőbb összefüggését mindössze

két novella valósítja meg. A *Csendélet* lázálmai például nem függetlenek az egykori erőszak-élmény hatásától, s a magánélet kicsinyes agresszivitásában tulajdonképpen a háború ismétlődik meg. A *Nature morte az ötvenes évekből* viszont abból a szempontból elemzi a gyermekalkatok fejlődését, hogy hogyan táplálja beléjük a kor egyrészt az agresszivitást, másrészt a félelmet. Ez a novella, eltekintve attól, hogy konvencionálizmusa miatt hiányzik belőle a hangulati töménység, a Dudás Károlyé mellett szinte egyedül vállalkozik a társadalmi idegenség genezisének a feltárására. Ilyen kísérlet egyébként másutt is ritka. Tordai Zádor, a filozófus írja: „Kevés az olyan mű, amely a jelenség konkrét formái mögött meghúzódo összefüggéseket elemzi, és ezek értéke, jellege is meglehetősen eltérő.”

Elidegenedésnek minősíthetjük azt a fajta cinikus magatartást is, mely a szatíra eszközével (lehet, hogy naiv öntudatlansággal) magát a humanista eszményt veszi célba, s tulajdonképpen a manipuláltságában magát jól érző, egyébként felfújt öntudatú nyárspolgár szócsövévé válik. A *gépkocsinak szirénája lesz*... ahelyett, hogy az elmebetegben keresné a humánomot, inkább a humanistában keresi az elmebetegget. Azt akarja ki-nevetetni, amit manapság lenne a legkevésbé szabad neveltség tárgyává tenni. De nem fájdalomból, veszteségtudatból fakadó fekete abszurd humor ez; fölénye nem végső pesszimizmusból, hanem rutinosságból és felszínességből ered.

A következő csoport az életet a maga spontaneitásában igyekszik megragadni, még akkor is, ha az általa kiválasztott vagy kitalált epizód valami jellemzőt akar hangsúlyozni általában az emberek vagy egy embercsoport tulajdonságait illetően. Leírás, pszichológiai elemzés, esetleg dialógus határozza meg a novellák szerkezetét. A *Csend, dobbanás és — újra csend*... a mindennapi életnek egy látszólag nem mindennapi pillanattát ábrázolja, de alig jut túl a viselkedések leírásán. Két egykori osztálytárs találkozunk, ám ennek semmi következménye vagy tanulsága nincs további életükre vonatkozólag. Unalom és gépiesség — jellemezhetjük a főhős lelkivilágát, mely túlságosan „normális”, hogy általa valami lényegeset lehessen elmondani az életről általában vagy a mai emberről. A *Tikvis* egy pszichológiai folyamat végpontjának elemzése: hogyan történik egy váratlan pillanatban felszínre egy tanár évekig lefojtott érzelmei. Ezt a problematikát és ábrázolómódszert egyébként már a két háború között elkoptatták a világirodalomban. Azonban Pásztor Lászlónak, a *Hullámvölgy* írójának sincsenek ábrázolásbeli gátlásai, s joggal, mert realista prózája étellel teli pillanatfelvétel a kamasz ösztönéletének vergődéséről az agyafúrt és romlott idősebbek világában. A kis Kalapáti mögött sincsenek nemzedéktársak, s csak olyan okításban lehet része, amilyet régen az inas kaphatott a jóindulatú segédétől. Nemcsak bizonyos állandó ingerek és hasonló kínos szorongások léteznek még ma is — su-

gallja Pásztor, hanem a „szocializáció”-nak a régivel, az idejét múlttal sokban megegyező formája is. Ugyanez a megjelenítésmódja *A bosszúnak* is, csakhogy belevész a hosszadalmas részletezésbe. Itt is a szocializáció hiányán van egyébként a hangsúly, ez azonban itt brutalitás és szadizmus formájában jelentkezik. Szinte kifáradunk az olvasásban, mire a suhancok elbánnak a szerencsétlen kutyával. De milyen messze van ez az ismert Csáth-novella töménységétől! A többi négy helyzet — illetve jellemrajz (*Preludium*, *Magas sziklatető*, *A kutya* és a *Madame Stella*) nem jut túl a leírás öncélúságán; mintha a szerzők nem tudnák, hogy egy novella megírásához nem elégséges egy életmozzanat „hű” megjelenítése. Az élet illúzióját keltő nagy novellák gondosan összeválogatott egységekből épülnek fel, s a véletlenek és határhelyzetek cseppet sem csökkentik a történet valószínűségét, — amennyiben ez is az író ars poeticiájához tartozik.

Viszonylagosan öncélú módon játékos novellája alig van a pályázatnak. A groteszk és a fantasztiikum, ha elvértve feltűnik is, példabeszédet közvetít. A legkönnyedebb szöveg talán a Szűcs Imrée. A *Rókák*, *felhők*, *csillagok* ugyanis a komoly, hivatali munkájába hasztalanul belefeledkezni igyekvő apának és dús fantáziájú, a felnőtteket ösztönösen leleplező túlókos fiacskájának a dialógusa. Ennek humora a pragmatikus hétköznapi gondolkodás kicsúfolásában, a még meg nem merevedett asszociációk szabadságában rejlik. Az *Éjjél felnevet* meseszerűsége pedig már nélkülözi a humort, s a szimbolizmusa is erőltetetten hat; álmjellegében a mesterkélt ikedélyesség lehetetlenné teszi a költőiség kibontakozását. Csorba Béla szövege (*Vidéki történet avagy Rókus megdicsőülésének igaz leírása*) tudatosan alkotott groteszk; hatása az egymástól eltérő élet-szféráknak megfelelő diszsonáns mozzanatoknak a folyamatossá montázsolásában, a vaskosnak, a komikusnak, a tragikusnak és a misztikusnak együttes megjelenítésében van. Kár, hogy az elmélyültebb kidolgozás hiánya meggátolta a törekvés maradéktalan érvényesülését. Az előbbihez hasonló hatás megteremtését célozza Molnár Cs. Attila novellája (*Időközben*), csakhogy a humor elemét nélkülözi, aminek következtében mesterének, Mándy Ivánnak az alkotómódszerétől is eltér. Egyébként hősének valóságélménye is patológiusan torz, ez az állapot azonban a szerző számára nem jelent öncélúságot, hanem inkább lehetőség az igazi valóság egy fontos mozzanatának csattanóként való kihangsúlyozására. A kocsmá és a részeg jelensége ugyanis undorítóbbnak hat, ha legalább lelki szemünk előtt látjuk átellenben a húsz évvel korábban lebontott zeneiskolát kísértetiesen átszellemült tanárnőjével, akit azonban inkább ér-zünk olvasás közben valóságosnak, mint tudathasadásosan álomszerűnek. *A Befejezetlen jegyzőkönyv* András Artur vendégmunkás eltűnéséről grotesksége viszont éppen ellenkezőleg: a humorban való tobzódás révén valósul meg. Bár a novella humorában van némi erőszakoltság, a szer-

zőnek szentimentális felhangok nélkül sikerült érzékeltetnie, hogy egy vendégmunkás eltűnése legfeljebb egy papírtömeget „indít meg”. A főhőssel két német végez a vonatban, s az utoisó gondolatfoslányok igen sokatmondóak: „Istenem, harminchat évvel a felettünk aratott győzelem után . . .” Tolnai Ottó novellája a *Kittenberger középső uja* magába foglalja mindazokat az elemeket, melyeket az előbbi novellákkal kapcsolatban soroltunk fel, s emellett még szatirikus többlettel is rendelkezik, alapmotívuma szerint tehát magatartásbírálát. Emellett realista-megismerő vonakozása is van, hiszen az egyes szám első személyben elbeszélte történet létező társadalmi keretek között szerzett valós élmények illúzióját kelti. Ezzel persze nem tudományos igényt óhajt kielégíteni, hanem a fantasztiikum megjelenésére készíti elő a teret, hogy a csodaelem segítségével a mindenkori kisemberi magatartásból úzzön csúfot. Kittenberger ujjának növekedése ugyanis az ember elidegenedésének fokmérője. Ha azonban figyelmesen olvassuk a történetet, könnyen ki lehet mutatni, hogy a befejezés (tudatosan vagy félig-meddig öntudatlanul?) némileg ellenpontozza a szövegből kikövetkeztethető írói álláspontot, mivel öngazolásra adva lehetőséget, éveket ad hőse szájába. Az író szempontjából tekintve egyébként Tolnai az elidegenedésnek azt a fajtáját igyekszik fölülmúlni, amit Tordai Zádor „képzeletbeli kompenzáció”-nak nevez.

Tolnai novellája kapcsán az etikáról, még ha főmotívum is, csak tágabb értelemben lehet beszélni. Ezzel szemben néhány olyan novellát is találhatunk, melyben a szó szűkebb értelmében vett erkölcs egyaránt téma és tartalom. Hornyik György kérdésfelvetése (*Erőszak*) még viszonyiag tág körű. Hagyományosan realista módon, de ugyanakkor kivételesen tömény ökonomikussággal emberi tulajdonságokat és viselkedésmódokat mutat fel az élet egy kritikus pillanatában. Amennyiben ragaszkodnánk a novella kifejezés eredeti jelentéséhez, akkor a pályázati munkák között a műfaj keretét talán csak az *Erőszak* tölti ki maradéktalanul. Fogalmunk sincs: melyik háborúhoz vagy melyik színtérhez kötődik a cselekmény. A mindenkori katonák állnak itt szemben a magyar nevű házaspárral. A jelige — Homo Pannonicus — tudatosabb szűkítésnek tűnhetne, amit azonban nem fogadnánk el (egyébként a sugallat nem is egyértelmű, hiszen az utalás nem szerves része a szövegnek), hiszen sem a külsődlegesebb emberi tulajdonságok, sem pedig a döntő pillanatban lelepleződő keresztény irgalmasság egyáltalán nem korlátozható az Alföld lakosaira. E tekintetben akkor bizonyosodhatnánk meg, ha az író pszichológiai választ adott volna erre a kérdésre. Ehhez azonban az asszony hallgatásának tartalmi elemzésére lett volna szükség. Az *Életunt hiénának* a témája sem időhöz kötött, az autó, valamint a palicsi látványosságok és az említett pártülés által mégis közelebb érezzük magunkhoz. A mai próza kedvelője a lélektani csattanó bevezetőjét kicsit hosszadalmasnak találhatja, még akkor is, ha a két idő váltakozása fokozottabban igénybe veszi

figyelmünket. A történet csúcspontja váratlanul erkölcsi formában emelkedik ki, mikor a férfi tudatrétegei az állatkerti hiéna látványát a lelkiismeret-furdalás megjelenésének előjeleként — összefüggésbe hozzák a saját életvitelével. Mi ehhez hozzátehetnénk azt, amire a szerző esetleg nem gondolt, legalábbis ilyen formában nem: a tiszta érzékiség az elidegenedés egyik formája. Szűcs Imre műve, *A birodalom első embere* nagyon régi erkölcsi tartalmat igyekszik újjáteremteni kissé képletszerűen ható szerkezeti formában és nem túlságosan friss nyelven. Az alibije annyi, hogy példabeszédet ír. Figyelmeztetése értelmében a mindenkori despotizmus feltétlenül kitermeli a saját magát megsemmisítő elemeket, a farkasok ugyanis előbb-utóbb egymás torkának esnek. A túlbuzgó szolgágnak e szatírájában egyébként a zsarnok logikája hibátlan, s tulajdonképpen önmagát eszközzé degradáló, önkéntesen hóhérkodó emberének szellemében jár el, miután, annak „missziója” lejárván, az életét veszi. Még két novella törekszik erkölcsi üzenet közvetítésére, azonban szerkezeti megoldatlansága, bőbeszédősége következtében egyik sem éri el a célját. A *Különtúra*, mire eljut a férfibarátság, valamint a női léhaság találkozásának csattanójáig, az úti előkészületek felsorolásával teszi próbára a figyelmünket. A *Vén Magó tartozása* viszont gyermekélményeknek kissé terjedelmes rajza, mely azt a népi hiedelemvilággal összefüggésbe hozott erkölcsi tanulságot szolgálja, hogy a bűnösnek mindenképpen bűnhődnie kell.

(Folytatjuk)

HAGYOMÁNY

A NEOLITIKUM VAJDASÁGBAN*

SZEKERES L ÁSZL Ó

Ha a pillanatnyilag is folyó fejlődési fokozatot az emberiség felnőttkorának tartjuk, akkor a neolitikum a gyermekkornak felelne meg, mert az ezt megelőző paleolitikum és mezolitikum — amelyek együtt pár százezer évig tartottak, tehát az ember kulturális fejlődésének eddigi leghosszabb korszakai voltak — a csecsemőkorának számítana. A neolitikum az a korszak, amikor az ember elindul az önállósodás útján, amikor elszakadni készül szülőanyjától — a természettől, amikor már nem csak idomul a környezetéhez, hanem kezdi azt magához is idomítani. A régészek egyik legnagyobbjának, V. G. Childe szavaival élve: a neolitikum embere gazdasági és tudományos vívmányai révén egy bizonyos ponton túl megszűnt a természet élősködője lenni, és annak tevékeny társává vált.

Hogy melyek voltak a változást hozó gazdasági és „tudományos”, vívmányok, az alábbiakban fogom egészen röviden összefoglalni. A felsorakozott tények nagy általánosságban az egész neolitikumra vonatkoznak, függetlenül attól, hogy ebben a korban addig nem tapasztalt méretű divergencia, szerteágazó fejlődés indult meg az eszközök gyártási folyamatai és főleg egyes tárgycsoportok (agyagedények) díszítése terén. Az említett folyamat színesebbé, változatosabbá tette Európa kulturális képét, de egyúttal magában hordozta azoknak a különbségeknek a csíráit is, amelyek a későbbiek folyamán, egészen a mai napig érvényben maradtak, úgynevezett nyelv- és kultúrterületekre osztva kontinensünket.

Számos egybevágó adat alapján a régészek között az az általános vélemény alakult ki, hogy a földművelés és az állattenyésztés ismerete és gyakorlata a Közel-Keletről származik, és onnan terjedt hol lassúbb, hol gyorsabb ütemben Anatólián és Görögországon, illetve Kelet-Balkánon keresztül a mi területeinket is érintve Európa más vidékei felé. A vélemények azonban sohasem voltak osztatlanok, mivel a bizonyítékok nem alkottak olyan megbonthatatlan szövetet, amelynek a rései ne adtak vol-

* Részlet a szerző az idén megjelenő könyvéből

na indokolt lehetőséget más feltevések számára. is. Azok, akik szerint a tudatos gabonatermelés elsajátításának nem feltétlenül egy helyen kellett történnie, a hatvanas évek végén komoly érveket kaptak D. Srejióvić ásatásai nyomán, akinek a Vaskapu szorosban egy olyan kultúrát sikerült feltárnia, amely körülbelül 2000 évvel előzi meg az összes európai eddig ismert neolitikus kultúrát, a hordozói által kialakított gazdasági életforma mégis közelebb áll a neolitikumhoz, mint a mezolitikumhoz; már túljutottak a gabonatermelés kezdetein, és egyes állatok háziásítása is folyamatban volt.

Nem kell ezt most úgy érteni, hogy a neolitikum terjedésének folyamata fordítva zajlott volna le a korábban elképzelnél, inkább arról van szó, hogy a délkeletről felhatoló új ismeretek nem voltak teljesen újak és hogy a tagadhatatlanul erős hatások egy már megtermékenyített társadalmi és gazdasági közeget találtak a Kárpát-medence délkeleti bejáratánál. És ha így volt, akkor nincs okunk feltételezni, hogy mifelénk másként lett volna.

A neolitikus gazdasági változás olyan nagy minőségi ugrást jelentett, hogy egyes kutatók „neolitikus forradalomról” beszélnek. Természetesen nem egyik napról a másikra vált az ember halász-vadász gyűjtögetőből földművelő-állattenyésztővé. Apró megfigyeléseit fokozatosan gyümölcsozította, de már az első sikerek után tudatos szelekciót hajtott végre a gabona őseinek tekinthető növények között és a mai háziállatok ősei között; a mai gabonaneműek nem úgy jelentek meg, ahogyan mi ma ismerjük őket, és a háziállatok is jelentős fejlődésen estek át; egy hosszan tartó válogatás eredményei.

A növénytermesztés bevezetésével párhuzamosan folyt az egyes állatfajták háziásítása. Ma már kinyomozhatatlan módon egyes közösségek ellenőrzésük alá vontak néhány arra alkalmas állatfajtát (kecske, juh, szarvasmarha), mert rájöttek, hogy ezeket nem minden esetben érdemes rögtön megölni, életben hagyva őket húsvat lábón lehet tartósítani. Ekkor már igazán nem volt nehéz rájönni, hogy a folyamatosan nyerhető tej és szőrzet az állat elpusztítását jelentő egyszeri hússzerzésnél hasznosabb, főként, ha számításba vették, hogy az ellenőrzésük alatt levő állatok reprodukciós képessége tovább fokozhatja hasznosságukat.

Ezzel a két vívmánnyal teremődtek meg a legfontosabb feltételek a lakóhely állandósítására. Ez az új körülmény további lehetőségeket nyitott a fejlődésre, és egyben bizonyos tevékenységeket serkentő követelményeket is támasztott.

Mindenekelőtt otthont, házat kellett szerkeszteni, amihez gerendákra volt szükség — az ember megalkotta a fa vágásához és alakításához szükséges kőbaltát, amit a vetés előtti földlazítás alkalmával is hasznosítani tudott. Szüksége volt egy olyan szerszámra, amellyel az érett gabonát szárától elválasztja — megalkotta a sarlót, amely egy félhold alakú

ágból és annak belső oldalán kellőképpen beékelt pattintott kovakőelekből állt. A lelőhelyeinken összegyűjtött apró kovaköveken ma is meg lehet figyelni, hogy melyik felük volt intenzív használatban és melyik részük volt a fába ékelve, mert a használt részek tükörfényesre csiszolódtak. Szükség volt továbbá olyan tárolóedényekre, amelyekben veszteség és minőségromlás (penészedés) nélkül, valamint az állandó veszélyt jelentő rágszálók kizárásával lehetett a betakarított gabonát hosszú időn át megőrizni — megszületett az agyagedénygyártás korszakalkotó gondolata. Az agyagedény-művesség későbbi fejlődése a különböző felhasználási módok következtében óriási formagazdagságot és a díszítési lehetőségek következtében hihetetlen motívumgazdagságot eredményezett és mentett át a régmúltból a mai ember számára. Nem mellékes körülmény, hogy a régész, amikor őskori kultúrák vagy csoportok fejlődésének egyes szakaszait vizsgálja, leginkább az agyagedényeken megfigyelhető különbségekből, illetőleg hasonlóságokból következtet, mert ezek a termékek álltak ellen legtartósabban az enyészetnek. Hiába árulkodnak az edényformák arról, hogy felhasználták a vadon termő kobaktököket, hogy a fák kérgéből is tudtak edényeket készíteni, hogy vesszőből és szalmából is előállítottak tárolókat, mindezeket az ásatások során érthető okoknál fogva nem találhatjuk meg.

A megindított fejlődés már saját törvényeit követve haladt előre egyre gyorsuló ütemben. Rájöttek, hogy egyes növényi rostok és állati szőrök az orsókarika forgatásával annyira összeállnak, hogy erős szálát alakítanak. Ezeket a szálakat pedig a primitív szövőszék megszerkesztésével szövetté lehetett kombinálni, vagy más kötések alkalmazva, halászásra alkalmas hálókat lehetett belőlük készíteni.

Mindezek a találmányok és vívmányok könnyebbé tették a mindennapi életet, és nagy részben megszüntették a napról napra fenyegető éhhalál veszélyét. A társadalmi közösségek növekedtek, kis falvakba tömörültek, amelyek 10—20 vagy akár 30 házat is számlálhattak. A megfelelő néprajzi analógiák alapján biztosra vehetjük, hogy az egyes házakban nagycsaládok éltek és hogy ezek az egységek képezték a társadalom alapját is. Társadalmi szervezeteük volt, ezekre olyan munkákból következtetünk, amelyeket csak közös erővel hajthattak végre. Ilyenek például a telepeket körülvevő védőárkok. A társadalmi munkamegosztásnak viszont még a legcsekélyebb nyomait sem tudjuk felfedezni. Volt specializáció, de az csak a nemek közötti munkamegosztásra korlátozódott. A férfiak feladatai közé tartozott az eszközgyártás, a házak építése, a telepek védelme és a vadászat. A földművelés, az állatok gondozása, az edénygyártás és a „ház körül munkák” mind a nőkre hárultak. És éppen ebből kifolyólag, a közös gazdasági alaphoz való hozzájárulás ilyen aránytalan megoszlása következtében a korai földművelő társadalmakban az anyajogú „uralom” volt az uralkodó, és természetesen a törzsi leszá-

mazást is női ágon számították. Részben ebben rejlik annak az általánosan elterjedt gyakorlatnak a nyitja, hogy minden neolitikus telepen gyakoriak a női agyagszobrocskák. Ezekkel nemcsak vagy nem elsősorban a társadalom női részének fontosságát akarták hangsúlyozni, jelenlétük a szakmai nyelven „Földistennő” kultuszának nevezett hiedelem létezésére utal. E szerint az életet adó gabona a Föld megtermékenyült öléből származik, és a Földet, mint a valódi nőket — az elképzelés szerint —, imákkal és áldozatokkal befolyásolni lehet.

Ez az adat meghatározott szintű hiedelemvilág meglétére utal, a neolitikus társadalmak vallásáról azonban nem beszélhetünk.

A falvak többé-kevésbé önellátóak, és csekély kivétellel meg tudták termelni, elő tudták állítani a számukra szükséges eszközöket és tárgyakat. A kutató imitt-amott mégis találkozik a kereskedelmi tevékenység megdönthetetlen bizonyítékaival. A vágó- és kaparószerszámokhoz szükséges kovakövet és obszidiánt vagy a baltákhoz és őrlőkövekhez szükséges kővet a mi területeink lakossága csak Erdélyből, a Balkánról vagy Tokaj vidékéről szerezhette be. Érdekes lenne tudni, hogy milyen áruk fejében kapta ezeket a nyersanyagokat, mivel „fizetett”. A gazdasági kapcsolatok a fent említett területektől még sokkal távolabb fekvő vidékekre is kiterjedtek. Így fordulhatott elő, hogy például a bánáti Botoson kiasott neolitikus kori sírokban földközi-tengeri kagylókból készült ékszereket találtak.

A vajdasági neolitikum két részre osztható: egy korai és egy késői szakaszra.

A korai szakaszt, amelynek kezdete az időszámításunk előtti VI. évezred elejére tehető, két úgynevezett kultúra képviseli: a Starčevo kultúra, amely legfontosabb előfordulási helyéről, illetve, a Körös kultúra, amely elterjedésének területéről kapta a nevét.

A Starčevo kultúra elterjedésének gerincét a Morava völgye adja. Délen a Vardár felső folyásáig terjed, északon nagy vonalakban a Duna szerémségi szakasza, a Tisza alsó folyása és a Bánátot keresztülszelő Aranka határolja. Az egyes települések szétszórtan a folyópartokon, a vízfolyások, a tavak és mocsarak partjain helyezkedtek el. Leginkább az árterekből kiemelkedő magaslatokon. Legfontosabb lelőhelyeik Vajdaságban Starčevo Pancsova mellett, „Kozluk” Versec mellett, Muzslya Zrenjanin mellett, „Baštine” a szerémségi Obrež mellett, valamint Bácskában a „Donja Branjevina” Dernye mellett. Egész Vajdaságban közel száz kisebb-nagyobb lelőhelyet tartanak számon.

A Starčevón megfigyelt legrégebbi „házforma” többnyire szabálytalan gödörből állt, amely fölé valószínűleg ágakból és szalmából emeltek tetőt. Obrežon olyan átégett agyagdarabokat találtak, amelyek azt bizo-

nyítják, hogy a későbbi lesüllyesztett putrilakás oldalfala vesszőből font és sárral tapasztott függőleges falból állt.

A telepeken végzett ásátások során kis méretű pattintott kovakő-szerzőszámokat, nem nagyszámú csiszolt, kaptafa alakú kőtáblát, csonteszközöket — árákat, kis lapátocskákat — és mindenkifelett nagy mennyiségű agyagedény cserepet találtak. Ép edény viszonylag kevés került felszínre. Az összes edényeket kivétel nélküli szabad kézzel alakították homokkal soványított vagy (gyakrabban) gabonapelyvével kevert agyagból. Formák tekintetében nem tapasztalunk nagy változatosságot. A gömb alakú nagyobb, lapos talpú, goromba edények mellett gyakoriak a kissé kiemelt talpon álló hengeres, félgömb alakú vagy kónikus tálak. A nagyobb edények felülete szabálytalanul, seprőhúzáshoz hasonló alakban felkent agyaggal díszített; néha hálómintát karcoltak rá. Az apróbb, vékonyabb falú edények, főleg talpas tálak felületét finomra simították. Alapszínük a legtöbb esetben máj- vagy sárga színű, de ebben a csoportban igen gyakori a festéssel díszített felszín. Függőlegesen vagy ferden futó vonalak alakjában színezték, néha hálómintát vagy índákat formálva fehér színnel a természetes sötétebb alapon, esetenként világos alapon piros színnel vagy a két szín kombinációjával.

A kerámiai termékek közül említsük meg még azokat a kis, négy lábbon álló tálkákat, amelyek mécsesekre asszociálnak, de a feltevések szerint inkább valami kultikus szerepet tölthettek be. Ugyanúgy, mint az elsődleges női jelleget hangsúlyozó szteatopig női figurák is, amelyekről már szóltunk.

A Starčevo északi szomszédja, a Körös kultúra jellegzetes tárgyait Bácskában a Duna és a Tisza mellékén, valamint a Tisza—Maros—Aranka alkotta háromszögben mindenütt megtaláljuk. Észak felé a Tisza két oldalán a Nyírségig terjed. Az előbb használt „jellegzetes” szó talán nem is illik rá, mert a Körös és a Starčevo kultúra között nem annyira a különbségek, inkább a hasonlóságok vannak túlsúlyban.

A Körös kultúra telephelyein egybegyűjtött állatcsontmaradványok vizsgálata alapján ki lehet mutatni, hogy a leglényegesebb különbség a két kultúra között abból származik, hogy amíg a Starčevo-népeség gazdasági alapját főként a földművelés szolgáltatta, a Körös kultúra népeisége körében a földművelés és állattenyésztés mellett a vadászatnak is nagy szerep jutott.

Vajdaságban a legjelentősebb két Körös telep Nosza és Ludas mellett található, az egyik a Gyöngyparton, a másik pedig a Budzsákban. Mindkettő a Ludas-tó partján van, azzal, hogy a Budzsák fekvése kedvezőbb, mert egy kisebb félszigeten foglal helyet. Megállapították, hogy a telepést egy árok védte, amely a félsziget legkeskenyebb részét szelte át.

A kiásott leletanyag alapján a következő állapítható meg róluk: Formák szempontjából a kerámiai anyag nem különbözik lényegesen a star-

čevói formáktól. Csak a gömb alakú fazekak között tűnnek fel meglepően nagy méretű példányok, olyan tároioedények, amelyeknek a magassága eléri a 60—70 cm-t is. Ezenkívül olyan tálakat is lehet találni, amelyek négy kerek „hernyólábon” állnak. Az edények díszítése azonban változatosabb. Elvértve előfordul finomabb festett cserépdarab, ami a két csoport közötti kapcsolatok jele lehet. A plasztikus díszeknek viszont sok válfaja figyelhető meg. Ilyenek az égetetlen puha felületre rányomkodott és szétmaszatolt agyagrögöcskék alkototta felület, a hálómintát idéző vékony, bekarcolt vonalak különböző változatai vagy a náddal, illetve madárcsonttal benyomkodott apró köröcskék. Mind közt talán a legeredetibb minta úgy keletkezett, hogy az edény egész felületét minden rendszer nélkül, de arányosan megcsipkedték, vagy a csipéceket egy vonalat követve végezték, ami által érett kalászra emlékeztető motívumokat kaptak. Mivel a csipéceket a még képlékeny agyagra vitték, gyakori eset, hogy az égetés által később megmerevedett felületen 6—7000 éves női ujjlenyomatokat lehet találni.

Az edények talpán rendszerint egyenletes kopás látható, ami a házak keményre taposott földjén keletkezett a tárgyak használata során. Könnyen magunk elé képzelhetjük azt a gyakori jelenetet, amint a házbeliek egy tagja a fül nélküli edényt tenyerei között tartva maga elé teszi és, hogy könnyen fel ne dőljön, azt gyengéden a földre szorítva egyszerűen megforgatja.

Budzáokban és Gyöngyparton is sok állati csontmaradványt szedtek össze ásatások közben. Ezek elemzése betekintést nyújt az ottani lakosság életrendjébe.

A csontok százalékos eloszlásából ítélve a vadászatok leggyakoribb áldozata a vadszamár vagy félszamár (*Equus hydruntinus Regalis*), az őstulok (*Bos primigenius*), a gímszarvas (*Cervus elaphus*), az őz (*Capreolus capreolus*) és a mezei nyúl (*Lepus europaeus*) volt. Sokkal kisebb számban terítettek le vaddisznót (*Sus scrofa*), vadmacskát (*Felis silvestris*), farkast (*Canis lupus*) és rókát (*Vulpes vulpes*).

Tómelléki településről lévén szó természetes, hogy a csontanyag nagyszámú vízimadár maradványait tartalmazza nem részletezve a halmaradványok sokaságát.

Nem kell különös szakértelem ahhoz, hogy a most felsorolt állatfajták habitusait tekintetbe véve nagy vonalakban felvázoljuk az akkori klíma és természetes környezet főbb elemeit. A vadszamár tömeges jelenléte száraz, sztyepp-szerű környezetre utal, amit a nyúl jelenléte csak alátámaszt. Más részről az őz, a vadmacska, a vaddisznó közeli erdők jelenlétére utal. Mivel a Szabadka környéki tavak a homokos és löszös területek választóvonalán helyezkednek el, valószínűnek látszik, hogy az egyik biotóp az egyik, a másik biotóp pedig a másik területet foglalta el. Két kézenfekvő ok van arra, hogy fejtételezzük: az erdők Bácska

középső részét uralták. Először: ezen a területen teljesen hiányoznak a neolitikus kultúrák; másodsor: az a vastag humuszréteg, amely Bácska termékenységét adja, holocénkori erdők jelenlétére vezethető vissza.

Időszámításunk előtt 3500 körül a kora neolitikus kultúrákat fejlettebb kultúrák váltották fel. A kutatás ma még nem tudja megmagyarázni ennek a változásnak a pontos okait, sem megrajzolni lefolyásának pontos menetét. A korábbi telepeken nem észlelni az erőszakos térhódítás nyomait, tehát a folyamatot mint békés fejlődést, illetőleg terjeszkedést kell elképzelnünk. A korábbi és későbbi kultúrák leletei egyébként is békés társadalmak képét tárják elénk, sírokba rakott igazi fegyverekkel először csak a rézkorszakban találkozunk.

Vajdaság területén ebben a fázisban is nagyjából két egymástól különböző kultúra jelentkezik: a vinčai és a tiszai kultúra. Az első megközelítőleg a Starčevo kultúra elterjedési területére telepedett rá, a másik viszont a Körös kultúráéra, azzal, hogy a vinčai Szerbiára, Macedóniára és Erdélyre terjedt ki, a tiszai viszont, a nevéből is látszik, a Tisza mellékére.

A vinčai kultúra legjelentősebb vajdasági lelőhelyei a következők: Gombos, Potporanj, Aradac, Botos, Jakovo-Kormadin, Obrež és Hrtkovci-Gomolava. A tiszaiak Csóka-Kremnyák, Törökbecse-Matejski Brod, Szerbkeresztúr, Tiszahegyes (Iđoš). Jellemzőnek tartom, hogy késő neolitikus leleteket továbbra sem lehet találni Bácska központi részeiben, csak az a furcsa, hogy a kora neolitikum folyamán Horgos és Ada között a Tisza jobb partján is voltak települések, a későbbi fázisban viszont itt is hiányoznak; a vinčai kultúra felfelé hatolása csak Adáig követhető.

A szóban forgó kultúrák az őket megelőzőekkel szemben a fejlődés magasabb fokán álltak. Ezt több tényel is bizonyítani lehet. Mindenekelőtt telepeik hosszú időn át ugyanazokon a helyeken megszakítás nélkül léteztek, úgyhogy a rengeteg hulladékból és összehordott építőanyagból magaslatok, tell-ek keletkeztek. Ez pedig biztos jele annak, hogy a földművelést sokkal nagyobb hozzáértéssel űzték, mint elődeik. A megművelt földeket nem hagyták kimerülni, és nem kényszerültek gyakran változtatni telepeik helyét.

Házaiuk már mind föld felettiak voltak, és több részből álltak. Azokat hossznegyszög alakban leásott karók közé font vesszőkből építették, amit azután sárral kívülről-belül betapasztottak.

Alakra és díszítésre nézve is sokkal változatosabb kerámiai termékeket készítettek, és a továbbra is nagy számban előállított agyagszobrocskák között olyan darabok is szép számba előfordulnak, amelyeket már esztétikai mércékkel is mérhetünk.

Különálló temetőket először ezeknél a kultúráknál figyelhetünk meg, bár gyakran előfordul, hogy halottaikat (mint a korai neolitikumban) a telepeken belül, néha hulladékgödörökben találjuk meg. A botosi teme-

tőben 10 sírt ástak ki, de biztos, hogy a vályogvetők sokat elpusztítottak, mielőtt a régészek a helyszínre érkeztek. Hasonló korú, 26 sírből álló temetőt Gomolaván tártak fel. A Csókán kiasott sírok, összesen 13, a településeken belüli temetkezés típusába tartoznak.

A kerámiai anyag vizsgálata során válnak leginkább láthatóvá a vinčai és a tiszai kultúrát megkülönböztető különbségek.

A vinčai kultúra edénygyártásának formakincsére a bikónikus alakok a legjellemzőbbek, valamint a magas csőtalpakon álló finomabb kivitelű tálak. Az edények felülete általában finoman sima, amelyre bedörzsöléssel párhuzamos kannelúrákat, árkokat vittek, vagy bekarcolással képeztek ki szögletes meandrikus díszeket, amelyeket még tűzdeléssel is kombinálhattak. Az edények falán megjelenik az emberi alak is, bár nagyon sematikusan, ennek a művelése már magas szinten az agyagfigurák körében dívik. Álló vagy ülő női alakok ezek, amelyek a korábbi „Földanya”-kultusz töretlen fejlődést bizonyítják.

A tiszai kultúra kerámiájának legjellemzőbb ismérve a szabadon futó meandrikus díszítések mellett a szögletes keretekbe zárt szalagkombinációk tömege, amelyek, a kutatók véleménye szerint, szövésminták utánzatai. Ennek a kultúrának a körében is gyakoriak az agyagszobrok, akár ülő akár álló alakban szerepelnek a női alakok. Mélyreható változásokra lehet következtetni abból a jelenségből, hogy a tiszai kultúra tartamának utolsó fázisában, időszámításunk előtt 2500 körül, a női szobrok között férfiszobrocskák is feltűnnek és mindjárt olyan (trónon ülő) helyzetben és olyan testtartással, amilyennel később hosszú évezredekén át az uralkodókat ábrázolták. Egészen biztosan nem véletlen, hogy éppen a fenti jelenséggel párhuzamosan kezdenek a leletek között feltűnni egy újabb korszak — a fémkorszak — előhírnökei, az apró réztárgyak.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A VÁLTOZÁSOK ALAKTANA

Herceg János: *Kék nyárfás*. Forum, Újvidék, 1979

Herceg János novelláinak tematikai alapját és tartalmi feszültségét szembeállítások, polarizálódó kinagyítások alkotják, anélkül, hogy új minőséget termő konfliktusok jönnének létre vagy hogy a horzsolódásoknál szembeötlőbbekké nőhetnének a belső ellentmondások külső jelei. Nincsenek megvívott harcok Herceg világában, csupán elerőtlenedő gesztusok, halk panaszok, csendes megbotránkozások. Az író kimondatlanul is a régi humanista bölcsességet hirdeti, mely szerint nincs igazán új a Nap alatt, s ami újdonságnak tűnik, az leginkább csak az emberiség időtlen múltjában gyökerező állandónak szokatlan megnyilvánulásmódja, s a haladás öröme a kimutatható csökevényesedés lohasztja le.

Mindez vajdasági színek formáiban lesz léletszerűvé, a program és az álláspont a megfigyelt és teremtett élet kulisszái mögé húzódik. Az ellentmondások elsímítőja, az újdonság izgalma fölötti legyintés oka a helyi színek parasztmítoszáinak titka. *A túlélők* már a címében is példázza az életforma folyamatosságába burkolózó magatartást, melynek lényege a mezei munkán, a mulatozások körén vagy a családi életen túli világ iránti idegenkedés. Herceg valóságlátásában a szabadságharc leverését követő történelmi események nem befolyásolták lényegesen a zomboriak életét, mely korábban is kivetette magából a nemzeti türelmetlenség salakját. Az említett elbeszélés utolsó bekezdése így hangzik: „S miután megkiáltották ők is az új országrészt, az új tartományt, vagy mi is akart lenni, kényelmes kocogással elindultak az ajtó felé. Haza.” Külön hangsúlya van annak a nevelődésnek, melyen az egyik hős, Nemegyei esik át a mi vidékünkön. Ő ugyanis más területek nemzetiségi torzalkodásainak lelki sérültjeként mint a bosszú angyala érkezik meg a honvéd sereggel, hogy elismerje a helybeliek taktizáló kivárásának igazságát, az élet folytonosságába vetett hit előnyét az önzés és gyűlölet vakságával szemben.

A nyílt kegyetlenség nem a konfliktusok kiélésének módja ezekben az

elbeszélésekben. A vizályok leírásának komikus felhangjai vannak s a burleszk elemei olykor meghatározó erővel nyomulnak előtérbe. Jelenlétük azonban nem öncélú, a vidékiesség karikírozása nem provinciális eszközökkel történik. Az egyik csetepatét majdnem olyan, szinte félelmetesnek mondható csend követi, mint amelyet a harmincas években írt Herceg-elbeszélések árasztottak magukból. A másikat, noha itt nem kerül sor tettegességre, groteszkké teszi a temetőbeli sínhelyért folytatott harc. Az ilyen kiélezett helyzetek arra szolgálnak ürügyet az író számára, hogy az emberi gyarlóságok fölött tartson az olvasót mosolyra készítő terepszemlét. Az emberi magatartások és gesztusok látszatjellegét néhol az eltérő életszakaszok montázsolásával nyomatékosítja. A nemzedéki problémát olykor önmagában, másutt egymást kölcsönösen átvilágító korosztályok szerepeltetésével teszi érzékletessé. A nemzedékváltás kérdései és az elmúlás magasabb perspektívája szinte mindenütt ábrázolásának középpontjában vannak. Előszeretettel mutat rá a látszatok látszat voltára, ám sohasem botránkozik meg. Ami nem tűr papírt, azt nem is veszi figyelembe, vagy csupán a kézlegyintésnek megfelelő célzással fejezi ki róla egyértelmű véleményét. Az ember társadalmi magatartásának átfarmálódásához nem fűz reményt. A visszasságokat inkább óvatosan megjegyzi, esetleg utal rájuk; a közvetlenebb társadalombírálatnál idegenkedünk, de nem gyávasságból, hanem esztétikai meggyőződésből. Csak úgy mellese ír le ilyeneket: „A főnök a fekete emeletes csákkó helyett feltette fejére a régi tányérsapkát, csak egy kis vörös csillagot varrt a feisége a szárnyaskerek helyére.”

Hőseinek egy csoportja terheit a kétoldali kötődésnek, illetve a kétfelől való veszélyeztetettségnek köszönheti; aminek — a tér és idő többnyire ismert egységének feltételei közepette — világosan kifejezhető okai vannak. A két tűz között helyzetére a *Borokon* kívül — stílusmorfológiai tekintetben — a *Fegyvertelen* is utal. Itt ugyanis nem csupán az a probléma, hogy korábban ki „melyik oldalon” állt, hanem az is, hogy melyik stílus a hitelesebb: az Európa felől érkező szecesszió vagy pedig a déli, bizánci elemekből összeálló. Ennél nagyobb nyomatékkal ad hírt magáról a nemzetiségek egymás mellett élésének dilemmája olyképpen, mint a hagyományosságában megnyugtatóan áttetsző patriarkalizmus, a mitikusan ismétlődő értékformák világának s nyugtalanítóan idegen, önmagukban is anarchisztikus elemeknek a keveredése. Ez azonban csak pszichológiai, és nem gyűlölködő emberi magatartás; az általános emberi értékek ugyanis Herceg világában előbbre valók a nemzetiekénél — csak-hogy a kultúrák keveredése őt a maga emberi valóságában ragadja meg.

A korábban említett poláris szembeállítás mint ábrázoló módszer Herceg János olykor ijesztő végletekig feszíti. Bácska-mítosztát (miként mesterénél, Szentelekynéi is) a „valahol otthon lenni” igénye teremtette meg még akkor, amikor a nagyobb közösségek vállalása nem ígért olyan

bensőséget, mint a kisebbeké. A spontaneitás hiánya szülte a spontaneitás utáni vágyat — ez viszont a paraszti élet zárt természetességében vélt önmagára ismerni. Innen van az, hogy az író a kétkezi dolgozókat többnyire csak nyelvi jellegzetességeik s inkább csak külső jegyeik által ragadja meg. Ők azok, akik otthon vannak; akiknek magabiztossága egy időben ad okot iróniára és irigységre. Az író nyugtalansága teszi idegenné: így hát igen közel állhat hozzá az a vendég, aki nagyvilági magányosságából képtelen visszatálcálni egykori emlékeinek közvetlenségébe s a célszerű érdekekkel végzett napi munka meghittségébe; de főleg öntudatának folyamatosságába. Ugyancsak az élet közvetlenségével szembeni távolság alkotja meg annak a különöncnek az alakját, aki szimbolikus jelentésű balettiskolát nyit öregek számára.

Azonban nem csupán az önrónia és a komikum hangnemében szól önmagáról és a világról Herceg János; írói énjének érzékenyebb oldala is van, amit komolyan kell vennie. Mondtam már: számára a világ ismétlődések folyamata, melyben viszonylagos egyensúlyt a hagyományok biztosítanak. Az ilyen felfogásból természetsszerűleg következik a sztoikus magatartás eszménye. Érezhetően vonzódik a tülekedésből visszahúzódó passzívokhoz, az igazságukat magukba rejtőkhez. A szerelemnek is akkor van különleges többlete előtte, ha hivalkodó nyíltság helyett két ember magánügyeként tartozik az élethez. Ilyen esetekben a neorealista megfigyelő mintha saját maga is belefeledkezne jelenetei alanyainak szemléletébe: „... a férfi magázta. Mint a régi magyar urak a feleségüket, mintha csak így adhatták volna meg a kellő tiszteletet, mikor még voltak ilyen urak ezen a parlagias tájon. Náluk viszont ez nem sznobizmus volt, hanem rejtőzködés. Így titkolóztak mások előtt, hogy szeretik egymást.”

Herceg János írói világát sajátos kettősség tartja feszültségben. Ismeri a mai embert, nem siklik át a szeme a fiatalságon — csupán a háttérről nem hajlandó lemondani; színjátékának fényforrásai itt vannak elrejtve. Ritkán ragadja teljesen magával, amit megfigyel — ám a mulandóság tudata inkább barátja, mint ellensége. Ez nem azt jelenti, mintha hiányozna belőle az élet szeretete; inkább azt, hogy az élet határai nála sokkal messzebb vannak annál, ahogy azt mi megszoktuk.

VAJDA Gábor

JELENETEK ÉLETÜNKBŐL

Gobby Fehér Gyula: *Másokat hívó hang*, Forum, Újvidék, 1979

Gobby Fehér Gyula legújabb kötetében, az írói önvallomásnak is vehető 59. novellában így töpreng: „Mit mondhatok még másoknak, amit még nem hallottak, amit hallani, olvasni szeretnének, ami jólesne szívüknek? Hol vannak azok a szavak, hol vannak azok az érzések?” Vegyük úgy, hogy a kötet válasz a fenti kérdésre, azaz Gobby Fehér Gyula terjedelmes könyvében megkísérel úgy írni, hogy elnyerje olvasóinak tetszését. Hogy féltreértés ne essék, ez korántsem jelenti azt, hogy behódol az alacsony ízlésnek, vagy hogy a *Szent bolond* szintje alá süllyed. A történelmi múltból a jelenbe kanyarodva vissza ezt úgy ragadja meg, úgy látta, hogy az olvasó rádöbbenhessen valóságunk sokarcúságára, egy-egy életszituáció mélységére.

Gobby Fehér Gyula a *Másokat hívó hangban* nagyon is nyitott szemmel és érző szívvel járó íróként mutatkozik be. Számptalan történetet tud; könyvében kerekén hatvanat mondott el. Ezek a történetek nem korlátozódnak egyetlen társadalmi rétegre, nem kötődnek egyetlen földrajzi térséghez. A színtér a mai Vajdaság, a történetek hősei pedig közöttünk élő egyetemi hallgatók, háziasszonyok, gyerekek, csillagászok, öregasszonyok, hivatalnokok, főmérnökök, asztalosok, hamiskártyások, munkások, varrónők, kereskedők, pedagógusok, jogászok, igazgatók, takarítónők, nagyanya és unokája, vendégmunkások, fiatal házások, nyugdíjas és lánya, anya és fia... A szerző az alakok széles spektrumát valahogyan rendszerezni akarta, így novelláit hat témakörbe csoportosította (szerelem, sors, munka, bűn, helyzet, bonyodalom). Minden témakörbe tíz novellát sorolt be. Az olvasó ily módon egy csonka dekameront tart a kezében. Mármost hangsúlyozni kell, hogy a szerző néhány estében nem következetes, azaz egy-egy novella két témakör elemeit is tartalmazza, amiért a szerzői besorolás önkényesnek hat. Egyébként a novellákat más nem fűzi egybe, bár néhány hős többször is jelentkezik, de ez nem következik a mesélés valami folyamatosságának szándékából.

Gobby Fehér Gyula szándéka talán az volt, hogy nagyfokú tömöritéssel felvillantsa valamely esemény lényegét, magvát és ezzel értelmezze is a novella tulajdonképpeni történetét. Néhányszor maga sem talál megfejtést, és ilyenkor azt az olvasóra bízta. A *Szent bolond* „irracionális” csodáihoz hasonlóan. (S ha már említettük a szerző korábbi művét, szöjünk a különbségről is. A novellákból teljesen hiányzik az a derű és groteszk humor, ami oly színessé tette a történelmi regényt. A *Másokat hívó hang* hatvan szomorú történetet tartalmaz. Sokszor túl sötét színeket használt a tabló megfestéséhez, és ez a könyv olvasása közben elég nyomasztóan hat. De még az elviselhetőség határain belül.)

Sokkal szembetűnőbbek azok a nehézségek, amelyekkel a szerző akkor találkozott, amikor közlendőjét a novella formájába igyekezett beszéltetni. Sajnos, ez csak ritkán sikerült neki. A mondanivaló bősége, szerteágazottsága, összetettsége és terjedelme a kisregény vagy épp a regény irányába mutatta legtöbbször szétfeszíti a novellaformát. A forma és a mondanivaló azonban a kötet legértékesebb írásaiban szerencsés ötvözetet alkot. Azért, hogy mondanivalójának bőségét valamilyen módon összevonja, mégpedig az írói üzenet ikárvallása nélkül, a szerző túlságosan is gyakran és radikálisan alkalmazza a tömörítés elvét. Egy-egy emberi sors alakulását vagy valamely élethelyzet összetettségét nagyon nehéz egyetlen érzésre vagy fogalomra visszavezetni, hiszen az élet, a sors számtalan összetevő összehatásának eredménye. Más szóval: az élet szövevényesebb, tarkább és ellentmondásosabb, mint ahogyan az Gobby Fehér Gyula novelláiban megmutatkozik. Mert a tömörítést, helytelenül, leegyszerűsítésnek veszi. Ez abból is fakadhat, hogy a szerző az előadott esetek nagy többségében közvetett információkra támaszkodik. Vagy az élet legkülönbözőbb szférái pontos ismeretének hiányából. Ezért hatnak hitelesen éppen azok a novellák, amelyek forrása szerintem személyes élmény. A sikertelenség az információhiány vagy az információbőség igazságtalan megsűrűséséből következik. Ez a megállapítás sajnos a novellák többségére vonatkozik. Gobby Fehér Gyula számára előnyösebb lett volna, ha lemond a dekameronszerűségről és novelláit szigorúbban válogatja meg. Így írójuk kedvezőbb fényben mutatkozhatott volna be.

A kötet a forma szintjén sem hoz újdonságot. A novellák belső formája nagyjából négy változatot mutat: az első változatban az író úgy mondja el a történetet, mintha tükröt tartana a valóság elé. A kötet legtöbb írása ebbe a csoportba tartozik. A második változatban a történetet a hős adja elő egyes szám első személyben. A harmadikban ez előbbi kettő egybeolvasztását láthatjuk, míg a kisszámú negyedik változatban az író valóságos önvallomásokat közöl. Gobby Fehér Gyula nem kísérletezett, nem vállalkozott a novella ismét formájának megbontására. Ezért legtöbb írása egészen Csehovig vezethető vissza.

Váljék azonban a szerző dicséretére, hogy néhány novellájában sikerült megteremtenie a mondanivaló, a választott belső és külső forma, valamint a nyelv összhangját, mégpedig magas művészi szinten. Ilyen írása a Répaföldön című, amely nem tenjengős, lírai képekben és jelképekben gazdag, értékes írás az agrármérnök felvillanó vonzalmáról egy diáklányhoz. Jelképes írás a Guruló hatalom című, amelyben megragadóan kapcsolódik egybe három eltűnés: a kutya, a gazda és világuknak eltűnése. Jobb írás az emlékek hiányáról szóló Nővéreink a varjak című is. Jól sikerült a Sértődés, amelyben a tömörítés eszközeivel a szerző egy öregasszony környezetének hervadó viszonyulását mutatja be. Az Alázat némileg (a belső formát illetően) a *Szent bolond*hoz kapcsolódik: rend-

kívül tömören eleveníti meg jelenünk egyik visszasságát, a címben szereplő magatartásformát. A fantasztikus groteszk az írás megdöbbentő mozzanata. Groteszk elemeket tartalmaz a Dániel magánbeszéde, miközben a fűrészfoga harap című is. A Tanfolyam ügyes megszerkesztése is említésre méltó. A Jogod a mosolyra a megalázás motívumának hiteles felelevenítése miatt a jobb írások közé sorolható. Az igazi élet megismerése utáni vágyat árnyaltan tükrözi Az ismeretlennek vélt dolgok című novella, míg a Mezítláb, amelyben a kötet gyakori motívuma, a megalázás jelentkezik, ügyesen változtatja a nagyepikai történetmondást és a belső monológot. A Tárgyalás az elidegenedést példázza sommásan, a Magadba zártan pedig újszerű eszközökkel a tér- és idősíkok váltogatásával teszi próbára az olvasó figyelmét. A strandfürdő megnyitása, a kötet leghosszabb írása, egyetlen eseményt láttat négy hősnék nézőpontjából.

A kötet többi írása sajnos javarészt az ügyesen megírt tárca szintjén mozog. A maguk műfajában még érdekesnek is tekinthetők. Külön kell rámutatni az író azon törekvésére, hogy novellahőseinek sokszor drámai sorsát társadalmi okokkal magyarázza. Le kell azonban szögezni, hogy a bonyolult, ellentmondásos társadalmi valóságot túlságosan is leegyszerűsítette, vagy csak egyetlen nézőpontból ábrázolja. Így a felvillantott kép egysíkú, nem eléggé árnyalt. Az a benyomásom, hogy a *Szent bolond* értékesebb, művészileg zártabb, teljesebb alkotás, mint a *Másokat hívó hang*. A jelen novellán keresztül történő megközelítése nem sikerült olyan jól, mint a múlt felidézése a regényben.

VARGA István

MORZSÁK VAJDASÁG NÉPRAJZI HAGYOMÁNYÁBÓL

Pénovátz Antal: *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979

Nagy érdeklődéssel fogadtuk Pénovátz Antal *Vajdasági magyar néprajzi kalauz* című könyvét, mely a Forum Kiskönyvtár sorozatban jelent meg, a kiadó felkérésére, amint azt az előszóból megtudjuk. Valóban végső ideje volt egy néprajzi kalauzt adni az érdeklődők kezébe, hiszen az utóbbi években a jugoszláviai magyar néprajz iránt megnőtt az érdeklődés, amit a néprajzi publikációk, könyvek is igazolnak. Kétségtelen: valamiképpen összegezni kell az eredményt, hogy a szakemberek mellett szorgalmasan gyűjtő amatőrök munkája ne csak múltó divatnak tűnjön az érdeklődő nagyközönség előtt. Megért a helyzet egy olyan kiadványra,

amelyből világosan látszik, hazánk magyariakta területein hogyan alakul, formálódik a megőrzött néphagyomány, kik azok, akik időt, fáradságot nem kímélve mentik a még menthetőt.

A kötet célja „a néprajzi érdeklődésű hazai olvasók szolgálatára lenni egy olyan ismeretterjesztő kiadvánnyal, amelyből szélesebb távlatokban is elősejlik, hogy vajdasági viszonylatban mi a tárgya annak a tudománynak, amely az utóbbi időben egyre örvendetesebben gyarapítja mifelénk is az iránta érdeklődők széles táborát”. Pénvátz hangsúlyozza az előszóban: „a Kiadó nem tudományos igények kielégítésére, csak az érdeklődő nagyközönség, az olvasók számára szándékozott tudományos megalapozottságú könyvet írni.” Az ismeretterjesztő kiadvány a tudományos ismereteket, a tudomány (újabb) eredményeit szélesebb körben terjeszti, a néprajzi kalauz pedig utat mutat valamilyen vonatkozásban, eligazítja az embert; hogy a szerzőnek mindezt hogyan sikerült megvalósítania könyvében, erre szeretnénk néhány szempontból rávilágítani.

A rövid bevezető után Vajdaság újratelepítésének vázlatos történetét olvashatjuk (három és fél oldalon!), majd a letelepüléstől az új otthon megalapításáig eltelt idő a következő terjedelmesebb rész témája. Vajdaság újratelepítéséről sokkal részletesebben és nemcsak szociológiai-etikai szempontból, hanem néprajzi vonatkozásból is értékesebb adatokat találunk Bori Imre *Idő, idő tavaszidő* (Forum, Újvidék, 1971) című népköltészeti gyűjteményének bevezetőjében. Vajon itt mi szükség volt az egymást követő községnevek és évszámok pusztá felsorolására, mint pl. „Bácsmonostort 1760-ban, Kulát 1749-ben, Topolyát 1750-ben, Nemesmiliticset 1752-ben stb.”, ha azt színesebben és nem kevésbé tudományos megalapozottsággal már megírták?

A kötet több rövid fejezetből áll, amelyek után az olvasó joggal várhatná: a szerző bibliográfiát ad a témakörrel foglalkozó művek, tanulmányok megjelenéséről. Egy kis utánjárással tájékoztatni kellett volna az olvasókat legalább a megjelent néprajzi publikációkról itt Vajdaságban. Ezáltal valóban elkalauzolt volna bennünket a könyv a vajdasági néprajz múltjában és főleg jelenében. Feltételezem, hogy a kötet is nélkülözné a nagyobb hiányosságokat, melyekkel így sajnos rendelkeznek. Hiszen, nem maradt volna említés nélkül a dél-bánáti székely települések gazdag hagyománya (népmesében, balladában, szokásokban a legarchaikusabb anyaggal rendelkeznek), amit számos kiadvány, tanulmány sőt még székely nyelvatlasz is igazol. A kötetben nem kapott helyet a szlavóniai izes nyelv és szokásvilág hagyománya sem (talán a kalauz címe miatt, mely nem a jugoszláviai magyar, csak a vajdasági magyar néprajzi ismeretterjesztő kiadványa?). A szerző az évek óta folyó földrajzi nevek gyűjtését sem találta fontosnak megemlíteni, holott kötelesek (Bácztopolya, Szabadka, Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára) igazolják, hogy régi földrajzi neveink egy része már nem megy veszendőbe. Nincs

méltóképpen hangsúlyozva a ballada- és népmese gyűjtésünk sem, pedig az utóbbi évtizedben nemcsak gyűjtötték ezeket a műfajokat, de Kálmány Lajos nyomában végeztek újragyűjtéseket. A több mint félezer, nyomtatásban megjelent népmesénk mindenestire néhány mondatnyi közhely és általánosság említésénél többet érdemelt volna. A felsorolásból ennyi is elég, hogy kitétsszen, bizony ez a vajdasági magyar néprajzi kalauz csak csipegetés a nem éppen szegény jugoszláviai magyar folklórból. A szerző egyedül a hozzá legközelebb álló témában — a földművesek életmódjával, gazdálkodásával kapcsolatban — jeleskedett. Ez az otthonosság nem véletlen, hiszen ez az a terület, amelyet tanulmányozott és 1975-ben megjelentette *A pacséri földművelés és állattartás szótárát*. Így mindjárt világos az is, könyvében a népdalok, szokások mellett miért van olyan sok vonatkozásban itt is pacséri példa, ami egy néprajzi kalauzban semmiképpen sem a vajdasági folklór eredményének jellemzője. Noha Pénovázt a felhasznált szakirodalomban huszon-egynéhány tanulmányt, gyűjteményt felsorol, munkájában ezek jelenléte vajmi keveset érezteti hatását, és éppen ezért nem kapunk egy általános összegezést, képet hagyományunkról.

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon Pénovázt Antal a bőséges pacséri anyag birtokában miért nem egy monográfia megjelenését szorgalmazta, vagy egy pacséri vonatkozású kiadvánnyal gazdagította néprajzunkat? A kiadónak annyira sürgős volt a néprajzi kalauz megjelenítése, hogy figyelmen kívül hagyta a felsorolt fogyatékoságokat? Vagy Jung Károly, a könyv szaklektora nem hívta volna fel a figyelmet ezekre? Elképzelhetetlen; annál is inkább, mert maga a szerző is hivatkozik könyve hiányosságaira (a beismerés mentesíthet-e a hibáktól?).

Pénovázt Antal könyvének kétségkívül vannak pozitívumai is. Világos, közvetlen, színes stílusa mellett a szövegeket kísérő fényképekre hívnám fel a figyelmet: az ábrázolt tárgyak közül sajnos már sok csak a fölvételen látható. A könyv hibáival és erényeivel a miénk, el kell fogadnunk, levonva a tanulságot, amiből a kiadónak is okulnia kell, és a „másik, tüzetesebb áttekintés elkészítésénél” talán nem egy, hanem a munkára néhány szakembert felkérve adja az érdeklődők kezébe néprajzunk valódi kalauzát, mely határainkon túl is méltón képvisel bennünket.

VAJDA ZSUZSA

SZÍNHÁZ

IN MEMORIAM Ő. I.

Olyan az egész, mint egy Őrkény-novella vagy egyperces.

Szokványosan kezdődik: színházba megyek.

A folytatás több meglepetéssel szolgál: nem a főbejáraton, hanem az oldalajtón jutunk be a színházba. A ruhatári ceremónia — sorbaállítás, kabátátadás, blokkátvétel, ruhatári díj kifizetése, a hagyományos lezser plusz forinttal — után néhány vasajton át irányítanak bennünket a néző-térre.

A játéktér körül alig három-négy sornyi szék. Az egyik széken fehér papírlapon felirat: ügyeletes orvos. Nem üi rajta senki. Elmosolyodok: biztos a játékhoz tartozó ötlet. (Esetleg egy novellából kiszakított és szándékosan ittfelejtett mondat.) Hiszen egy színházi előadásba senki sem halhat bele. Még talán rosszul sem lehet tőle. Csak ijesztgetnek.

Aztán kiderül: végzetesen tévedtem.

Itt szinte másról sincs szó, csak a halálról. Legföljebb a halálveszélyről.

Az Őrkény-novellák, -egypercesek, -kisregények, -drámák kiragadott és egybemontátszott részletei, jelenetei többnyire erről a kínos fenyegetettségről szólnak. Groteszk, játékos formában. Hogy beleborzongunk.

Egész pontosan beleszédülünk. A forgószínpad ugyanis lassú mozgással megindul alattunk. Körözünk a Vígszínház tőlünk karnyújtásnyira szenvedő-lelkesülő színészeivel, Lukács Sándorral, aki azt mondja el, hogyan tanult meg hajótöröttként úszni, a fogolytáborban pedig — ugyancsak Lukács — orvosi diploma és műszerek nélküli operálja meg Kern Andrást, Nagy Gáborral, aki már a fellobbanás pillanatában lehetetlenné váló szerelmét éli át, Reviczky Gáborral, Venczel Verával, Egri Mártával, Halász Judittal, Szilágyi Tiborral, Miklóssy Györggyel meg a körülöt-tük rajzó jelenlegi vagy leendő ügyeletes széplányokkal és szépfiúkkal, körözünk — s ezzel az egyszerű ötlettel még inkább érezzük, hogy a színház és a valóság között szinte semmi különbség sincs. (Ha Őrkényt játszanak!) Kivált mindennapi szédületeink dolgában.

S ezzel már benne is vagyunk egy elképzelt Őrkény-novella kellős közepében.

Ezután már hiába nevetünk. Nevetésünk nem lehet igazán felszabadult, mert nem feledkezhetünk meg arról, hogy a játék a mi bőrünkre megy. Ment és menni fog.

Erről szól az In memoriam Ő. I. című, Valló Péter rendezte vígszínházi est, amely kapcsán két momentumról lehetetlen nem szólni külön is.

Hogy a színpadon valóban karnyújtásnyira vannak egymástól közön-ség és színészek, az ebben az esetben nem tekinthető színházi divathaj-

hászásnak. Az Örkény-opus testközeliségéből következik, hogy Örkény-művet talán másként, hagyományosan játszani nem is lehet, illetve nem lenne szabad. Drámáinak legtöbbje előbb volt más műfajú irodalom, s csak azután lett belőlük színpadi mű. A kisregények, novellák vagy egypercesek pedig eleve olyan olvasóközelséget tételeznek fel, amely csak a testmeleg közvetlenségéhez hasonlítható. Következésképp az Örkény-drámákon is érzik a nézőközelség igénye, a közvetlenség vágya. És ebben a vígszínházi előadásban pont ez jut kifejezésre. Nézőként olvasói intimitásba kerülünk a színházzal.

Soha eszményibb Örkény-előadás feltételek.

Még nem említettem: a játéktér, amit a forgószínpadra improvizált néhány széksor körül fog: cirkuszi porond. Fekete szegélyű, habszivacs törmelékekkel behintett, függönnyel takart kijáráttal ellátott porond.

Az a helyszín, amely szinte minden Örkény-mű megjelenítésére — tartalmuk és eszközeik szerint — a legalkalmasabb és a leghitelesebb.

Hogy az elképzelt Örkény-novella befejezésével sem maradjak adós, következzen a befejezést megelőző váratlan fordulat lehetősége. A Vígszínház színpadára lépve ötlött fel bennem: a színház ördögi tréfát űz velünk. Itt, az előttünk fehér-ló-feketéllő cirkuszi porondon nem az Örkény-művekből összemontázsolt keresztmetszet-émlékműsor zajlik majd, hanem Ö. I. halálos ágyán írt tragédiája a nemrég könyv alakban megjelent — Forगतókönyv kel majd életre.

Színhelyül a cirkuszi porondot képzelte el az író. A porond, íme, máris színpadra került...

Várja a Forगतókönyvet.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

KÉT BELGRÁDI TÁRLAT

Neke druge razglednice (Másmilyen képeslapok), Galerija Srećna nova umetnost, 1980 februárja—márciusa

A mintegy nyolcvan kiadó és galéria, valamint kétszáz egyéni szerző képeslapjait, meghívókérdőíveit bemutató nemzetközi kiállítás az első kísérlet volt arra, hogy a jugoszláv közönség közelebről is megismerhesse ezt a napjaink időszerű művészeti gyakorlatához, mindennapos kommunikációs folyamataihoz oly elválaszthatatlanul hozzátartozó postai

eszközt. Végső ideje volt, tegyük hozzá, hiszen az alternatív levelezőlapok erőteljes használata jó két évtizedre tekint vissza, protagonistái és terjesztői között pedig nemegy hazai alkotó is található. Hogy mégis miért került ily későn sor ennek a művészetkommunikációs jelenségnek intézményesített keretek között történő tematizálására, több okkal magyarázható. Közülük az a legvalószínűbb, hogy a túlnyomórészt hivatalos vagy félhivatalos keretek közt lezajló új művészeti gyakorlat problémáinak feldolgozása és időszerűsítése mellett a periférikus művészeti jelenségek eléggé háttérbe szorultak, az avatott körök — képtárak és kritikusok — nemigen figyeltek fel rájuk, esetleg — éppen peremművészeti intencióikat tisztelve — szándékosan mellőzték őket. Most, hogy sor került az új művészeti gyakorlat jugoszláviai pályájának felmérésére, és a nemzetközi színen sem tapasztalható sok változás, a figyelem végül is egyre inkább az olyan marginális művészeti tevékenységek felé terelődik, mint a föld alatti képregény, a postaművészet szignifikáns elemeként nyilvántartott levelező- vagy képeslap és maga a küldeményművészet.

A postai levelezőlapok történeti fejlődésére elsősorban a fényképtech-nika nyomta rá bélyegét. Az addig csupán grafikai elemekkel és üres felülettel ellátott *levelezőlap* a fotó terjedése és alkalmazása folytán *képeslappá* minősült át, minek következtében csökkent az írásos üzenetnek fenntartott felület. Megmaradt azonban a levelezőlap elsődleges, konzervatív formája is. A mezőny java részét azonban egyre inkább a tökéletesedő és szó szerint is színesedő képeslapok tették ki. A technikai, előállítási vívmányok tökéletesedése azonban nem sok minőségi javulást hozott. A képeslapok tartalmi veretét ilyformán rendszerint a piac, az éppen uralkodó divat vagy a sztárkultusz szabta meg; kialakult egy merev, sztereotip nyelvezet, melyet a fogyasztók többsége kritikátlanul elfogadott.

A fénykép technikájának kifinomulása és a médium széles körű alkalmazása tehát önmagában véve nem volt elegendő a képeslapok forradalmasításához, tartalmi átminősítéséhez. Egyes fotóművészek és vizuális alkotók, valamint kiállítói tevékenységgel foglalkozó intézmények azonban felismerték a képeslap határtalan lehetőségeit, de mindenekelőtt azt, hogy ez a sztereotip kommunikációs forma kiléphet a személytelenségből, s a feladó személyi jegyeivel ruházható fel. A postai hírcsere korlátian lehetőségeivel élve számos fotós önálló képeslapon tudósított munkásságának újabb mozzanatairól és eredményeiről. Egyes fotóeszközöket gyártó cégek alkalmazkodtak ezekhez a követelményekhez is, s olyan fotópapír sorozatgyártásába kezdtek, melynek hátulján már előre fel volt tüntetve a közönséges levelezőlapok grafikai elemeként fungáló bélyeghely-nyelvezet és a címzés helyét meghatározó néhány vízszintes vonal. Ilyen szabványú papírok ma is forgalomban vannak.

A századelő képeslapjai személytelenségre és közepszerűsége törekedtek, az átlagfogyasztóhoz igazodtak. Propagandalehetőségeiket felismerve egyes múzeumok és (nemzeti) képtárak gyűjteményük híresebb darabjait népszerűsítették általa. Így hát a művészeti intézmények is reprodukzív eszközzé degradáltak, ahelyett, hogy igyekeztek volna feltárni kreatív tulajdonságait. Mint lenni szokott, az új kezdeményezések most is egyes nem hivatalos csoportoktól eredtek, bizonyítva, hogy a médiumok fejlődésének, minőségi ugrásának elsősorban nem a technikai-technológiai vívmányok, hanem a szabadabb szellemi mozgások az előfeltételei.

A képeslap médiumát megújító és átértelmező törekvések az ötvenes, kifejezettebben pedig a hatvanas-hetvenes években, a nyitottabb művészeti mozgásokkal párhuzamosan: a pop művészettel, a Fluxus-mozgalommal, a küldeményművészettel és a konceptuális művészettel egyidejűleg jelentkeztek. Ezeknek az alkotói intencióknak a szellemében — a többi médium mellett — sor került a képes- vagy levelezőlap tautológiai és természetbeli elemzésére, fogalmának átminősítésére. Míg egyes alkotók csupán dokumentáris jelentőséget tulajdonítottak neki, mások számára alkotói tárgyá, az alkotás céljává és végső termékévé vált. A legkülönbözőbb technikával — nyomdai megmunkálással, kézilég: rajz, írás, kollázsolás, pecsételés stb. alkalmazásával — készült alternatív postai lapok rendszerint magukon viselik szerzőjük művészeti aurájának valamelyik elemét, az egyéni kézjegyet. Csak egy dologban egyeznek meg: a postai hírcsere elkerülhetetlen folyamataiban való sorsközösségen kívül már semmiben sem hasonlítanak a sablonos hivatali levelezőlapokhoz. A belgrádi kiállítás sajnos figyelmen kívül hagyta, hogy a rendszerint kis példányban kiadott inventív szerzői képeslapokat az alkotók sok esetben saját kidolgozású bélyegeikkel és pecsétjeikkel látják el.

A fentiekkel összhangban a tárlatmeghívók és egyéb művészeti események meghívóinak verbo-vizuális anyaga is jelentősen megváltozott. A meghívólap sok esetben a klasszikus meghívókártya és a képeslap kombinációjából születik, nemegyszer pedig a kiállító művész valamelyik alkotásának reprodukciójával egészül ki. Alkalmazzák a meghívó és a katalógus együttes kombinációját is. A műfaji és rendeltetésbeli határok itt is felszakadtak.

A belgrádi kiállítás vitathatatlan érdeme, hogy környezetünkben elsőként vállalkozott ennek a művészetkommunikációs, részben pedig a művészet rendszerének mögöttes területén álló jelenségnek a feldolgozására. Egyedül az kifogásolható, hogy a közszemlére tett postai lapok nagy része nyomdatechnikával készült nagyobb sorozatokból került ki, és kevés volt az olyan eredeti alkotás, amely a küldeményművészet technikai és nyelvi lehetőségeinek széles spektrumát is szemléltette volna. A táriat szervezői nem tettek különbséget a peremművészek képeslapjai és a művészeti rendszeren belül működő alkotók jobbjára külső támogatással ké-

szített postai kiadványai közt. Az anyag java részét a dokumentáris vagy alkalmi, nem pedig az olyan alkotói képeslapok képezték, melyek nem valamilyen külön esemény alkalmából, hanem egyszerű kreatív szándékból jöttek létre. A rendezvényre ilyképp az anyagi eszközökhöz közelebb álló elit, nem pedig a peremeken, sokszor névtelenségben, művészeti pretenziók nélkül ténykedő küldeményművészek nyomták rá a bélyeget. A jövő esztendőig tehát, amikor is az anyagot bővített változatban újra közönség elé viszik, még lehet (és kell is) javítani.

Nuša & Srečo (Nuša és Srečo Dragan visszatekintő tárlata), Salon Muzeja savremene umetnosti, 1980 márciusa

A tárlat — űk „tudatlensomatnak” nevezik — a fiatal ljubljanoi művészházaspár 1968-tól napjainkig terjedő munkásságát öleli fel. A Modern Művészetek Múzeumának Szalonjában megrendezett bemutató telát szorosan kapcsolódik azokhoz a retrospektív tárlatokhoz, amelyek az új művészeti gyakorlat pályáját igyekeznek felmérni, valami módon összegezni.

Srečo Dragan tevékenységének első — viszonylag rövid — szakasza a volt OHO csoport munkálkodásához fűződik, s ily módon a reista filozófia képezi alapját. Jelen munkásságuk azonban inkább az OHO transzcendentális konceptualizmusával rokonítható. Vizsgálódásaik közép-pontjában a képzeletbeliség, az imagináció és a kollektív intuáció helyezkedik el. Így az általuk alkalmazott korszerű rögzítőeszközök funkciója részben egy kreatív akció beindítására korlátozódik; a film, a képmagnó, a dia, a fénykép és a hangberendezés csak az esemény, a rítusba való bevezetést vagy beavatkozást szolgálja, de legtöbbször rögzíti is a közben megnyilvánuló reflexiókat, a „kapott választ”. Munkamódszerük nagyrészt a feed-back technikára épül, ezért például a video elektronikus vagy nyelvi elemzéseit hidegen hagyják űket. Kizárólag az akció, a gondolati reflexió az érdekes számukra.

A modern munkaeszközök közvetlen hatáskiváltó képességeire támaszkodva, mint vallják, elsősorban a konceptuális művészet nyilatkozataiban megmutatkozó statikusságot és hermetikusságot kívánják áthidalni. Sajnos, számos akciójuk nem mentes a technológia imádatának érzésétől, ami kétségessé teszi eredeti igyekezetük sikerességét, és el is riaszthatja a gondolati akciók, „agyszeánszok” potenciális részvevőjelöltjeit. Röviden: szellemi társakat keresve Draganék egyben a technológia iránti imádatuknak is hódolnak. Bár jóformán nincs olyan alkotói kezdeményezésük, amely ne igényelne tömeges részvételt, az általuk felállított „tökéletes” kommunikatív láncolat gyakran inkább gátolja a spontán csatlakozást és megnyilatkozást, megbéklyózza a természetes kapcsolatteremtést. E sorok írója, aki részt vett egyik kollektív összejevetelükön, rövid időre maga

is a technológiai intelligencia tagjának érezhette magát. Mellőzve bármilyen mű minősítést, lehet, hogy körülményeink között már a technológiai demonstráció is eredmény. Ha nem is művészeti vonatkozásban.

SZOMBATHY Bálint

FÜGGELÉK

MÁSODLAGOS IRODALOM

Szemet szúr ma is (talán ma még jobban, mint korábban), ha sokat, pontosabban, ha túl sokat keres valaki. Mert bevezettük, ugyebár, a munka szerinti javadalmazást, és így óhatatlanul felmerül a kérdés, hogyan képes valaki többszörösen annyit dolgozni, mint az átlagpolgár, sőt mint sok kiváló dolgozó. Még szembetűnőbbé, idegesítőbbé válik az ügy, ha történetesen egy költő keresete ugrik ki elérhetetlen magasságokig a többi közül. Az írókat, költőket, művészeket még mindig szívesebben látja a nyomorgók között a közép-kelet-európai köztudat. A jelenség így semmiképp sem hagyható szó nélkül, egy kis sajtóbotrány a legkevésbé, ami kijár a dolgok természetes rendjének ilyen felforgatásáért.

De mi van akkor, ha a túl sokat kereső költő mellre szívja az ügyet, és eléggé „szemtelen” ahhoz, hogy azzal vágjon vissza a tolakodó, kételkedő érdeklődőknek, ő akkor is megkeresi régi 25 millió dírárt egy év alatt, ha a kisujját sem mozdítja. Mert mindenekelőtt tehetséges, mert jó verseket ír, tud írni, mert tucatnyi kötete van, melyeket többször is kiadnak, mert szerepel a tankönyvekben és kötelező olvasmány, amit ír, mert több nyelvre lefordították és fordítják, mert megzenésített verseit lemezeken, magnószalagokon is kiadják, mert nagyon keresett költő...

Mi tagadás, nem a közismerten jól fizető cégnél, a televíziónál dolgozó költőtárs évi összeresete láttán akad el a többi író lélegzete, hanem a fenti magyarázat olvasásakor. Persze nem mindegyik íróé, de mindenképp a túlnyomó többségé. Mert lám, milyen egyszerű a dolog, csak tehetség kell hozzá, néhány kötet megjelentetése, és azután akár életfogytiglanig is tétlenkedhet az ember, biztosított az átlagosnál jóval magasabb jövedelme. Hát ha még unalmában dolgozik is!

Ilyen jól menne a költők, a művészek sora nálunk — adódna a végkövetkeztetés. Ez viszont már nem a túl sokat kereső költő ellen fordítja a közvélemény haragját, hanem általában a költőkre, az írókra, a művészekre irányítja, mert azok bizony nem szűnnek jajongni, panaszkodni, hogy mennyire lebecsülik a munkájukat, milyen gyöngén fizetik

őket, hogy egyszerűen képtelenek tisztességesen megélni művészi alkotótevékenységükből.

Itt valami nem stimmel. Vagy a túl sokat kereső költő dölyfössége alaptalan, vagy a többi, a többség nyafogása, nyavalygása indokolatlan.

Aligha vonható kétségbe, hogy a saját helyzetéről igazat mond a túl sokat kereső költő, még ha kissé dicsekszik is talán. De hasonlóképp helyállónak kell tartanunk például Szerbia Képviselő-testülete Végrehajtó Bizottságának a megállapítását is, miszerint: „Az alkotmány, a társult munkáról szóló törvény rendelkezéseinek és az önálló művészek társadalmi-gazdasági helyzetére vonatkozó egyéb előírások végrehajtása terén csak kezdő lépéseket tettek. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ezen a területen nagyon nehezen és lassan változnak a régi viszonyok...”

Nyilvánvaló, hogy ha nemcsak magára vonatkozólag, hanem általában is igaz lenne a túl jól kereső költőnek, akkor egy köztársasági kormány (máshol sem jobb a helyzet) nem kényszerülné a helyzetjavító előírások végrehajtásának sürgetésére. Akkor azt sem állapíthatnánk meg, hogy abszurd módon ma is csak igen kevés író éli alkotómunkájából a többség valamilyen „rendes” munkát is vállal. Akkor a szabad művészek száma is jóval magasabb lenne. (Pillanatnyilag Macedóniában huszoneöten, Vajdaságban negyvennégyen, Bosznia és Hercegovinában kétszázharmincan, Horvátországban hétszázán, Szerbiában mintegy ezerkétszázán vannak. Ezek a számok a szabad művészekre vonatkoznak, a szabad úszó író, költő jóval kevesebb.)

A túl jól kereső költő igazsága csak egyéni, egyedi igazság, kivételes igazság. Az általános helyzetképre épp az ellenkezője érvényes; beleszakadhat az író, a költő az alkotómunkába, akkor is csak kínkeservesen biztosíthatja a létminimumhoz szükséges jövedelmet, ha egyáltalán biztosíthatja. És az ilyen áldatlan állapot nem az alkotó tehetségének, tehetségtelenségének a következménye. Sőt rendszerint sok egyéb külső körülmény szabja meg, ki hogyan élhet meg és megélhet-e az alkotómunkából.

A külső körülmények közé tartozik például az is, hogy egyes kiadónak még mindig az a szilárd meggyőződésük: csak miattuk léteznek írók is nálunk, nehogy ők hazai nyersanyag nélkül maradjanak. Persze a külső körülmények közé sorolandó az is, hol él és dolgozik az író, melyik köztársaságban vagy tartományban, mert (amint az a szabad művészek számából is sejthető) nem egészen egyformán könnyű vagy nehéz az alkotómunkát vállalni itt vagy amott. Továbbá, ha íróról, költőről van szó, az sem mindegy, melyik nyelvterülethez tartozik az alkotó, milyen nyelven ír. Minél szűkebb egy-egy nyelvterület, minél kevesebb az író potenciális olvasója, minél alacsonyabb az eladható példányszám, minél

kevesebb az adott nyelven publikáló kiadó, annál rosszabb helyzetbe kerül az író.

De söpörjünk a saját házunk előtt, nézzük meg, milyen lehetőségei vannak egy jugoszláviai magyar írónak.

Mindenekelőtt hivatásos író úgyszólván nincs is nálunk, illetve csak mutatóba akad. Olyan, aki vállalta a szabad úszó státusát. De csak az irodalomból a szabad úszó képtelen megélni, pótmunkákat vállal, pótkereset, vagyis hát biztosabb jövedelem után futkos, a legkülönfélébb (s az alkotómunkától rendszerint jobban fizetett) tiszteletdíjas szolgáltatásokat végzi, ideje, energiája nagy részét ezekre fordítja, pazarolja azért, hogy egyáltalán fenntarthassa szabad státusát. Így tulajdonképpen a mi egész irodalmunk másodlagos tevékenység eredménye — megszállottság, hobbi, amatőrizmus, passzió, esztelen akarnokság. Ha nyugodtan, biztonságosan, tisztességesen akar élni az ember, ne legyen író. Lehet újságíró, tisztviselő, tanár, szerkesztő, tudományos munkatárs, lektor, fordító, titkár, bármi, csak író ne akarjon lenni. Előbb végezze el a biztos jövedelmet szavatoló „tiszteséges” munkát, mint bármelyik más rendes ember, és utána írjon, ha van még hozzá kedve, ideje, ereje.

Csodák csodájára — van. És ír, ír, ír... Sokkal többet, mint az ép ésszel feltételezhető. Egyszerűen már hely sincs az írásai számára. Mert meglepően sok és egyre több a hozzá hasonlító megszállott. A megjelenési lehetőségek viszont végesek. Gazdálkodni kell velük, sorrendet tartani, mértéket. Beosztani, hogy minden író számára jusson legalább talpalattnyi hely a nap alatt. A leadott kéziratból egy, két, három, négy, öt év múlva lesz könyv, ha lesz, a befektetett munka vagy hoz pénzt a könyhárra, vagy nem, s ha hoz, hát sokkal kevesebbet, mint ha az alkotómunkára fecsértelt időt egyszerűen csak munkára fordította volna az ember.

És ne higgyük, hogy ezért bárki is felelős: egyszerűen ilyen a helyzet. Az egyetlen kiadó nem győzi az iramot, másik nincs, csak ehhez fordulhat az író. Valójában őszintén örülhet műve megjelentetésének, hisz könyve a társadalom anyagi támogatása nélkül egyáltalán nem láthatna napvilágot. Tessék csak megnézni a példányszámokat, jóval a kifizetődőség határa alatt mozognak. Ennek ellenére még pénzt is kap vesztéseget okozó munkájáért az író. Ha nem is túl sokat, de kap. Alázatosnak, hálásnak kell lennie.

Igaz ugyan, hogy a társadalmi anyagi támogatás (a dotáció) nagy részét a könyv technikai kivitele és technikai kivitelezői, valamint a tisztviselők emésztik fel. No de kérem, ők nem dolgozhatnak ingyen. Máshol és máson is megkeresnék ugyanazt a pénzt, nem kötelesek az író könyve miatt lemondani megérdemelt jövedelmükről. Ők munkaviszonyban vannak, nekik munkahelyleírásuk, jövedelemelosztási rendszerük, teljesítményük és munkaidejük van. Az író viszont mint író egy-

szerűen nem lehet munkaviszonyban. Ugyan. Melyik munkaszervezet, intézmény tudna valamit is kezdeni egy csak alkotómunkával foglalkozó íróval? No lám.

Be kell látnia minden írónak, hogy már holnap gyökeresen megváltozik a helyzete, révbe juthat, ha — mondjuk — megtanul könyveini. Helyet szorítanak a számára, szívességből. (Habár hallottam már olyasmiről is, hogy egyik lapunknál őszintén kételkedtek benne, tud-e újságot írni a több kötetes író.)

A legfurcsább, hogy a legtöbben ezt be is látják, látjuk. Vagy a legtermészetesebb? Mindegy. Így van ez mifelénk.

Ezért őszintén és tiszta szívből irigyeljük a túl sokat kereső belgrádi költőt. Mászt nem tehetünk — ezúttal a túlnyomó többséghez tartozunk.

EGÉSZEN JÓ ÖTLETEINK VANNAK

A kulturális együttműködés állandó művelődéspolitikai témáink egyike, és amikor szóba kerül, mindahányszor megállapítják: az elért eredmények ellenére sem lehetünk elégedettek a köztársaságok és tartományok közötti együttműködés szintjével, méreteivel, módjával. De ha szűkebben, a tartományunkban élő népek és nemzetiségek kultúrájára vonatkoztatva vizsgáljuk a kérdést, akkor sem mondhatunk mást. Elsősorban manifesztációs jellegű az együttműködés, a fesztiválok, az időszakos közös fellépések, az intézmények és a személyek kapcsolatai, valamint a leggyakrabban épp az ilyen kapcsolatok irányította fordítások jelentik az együttműködés gyakorlatát. Egyeseknek — attól függ, milyenek a félig-meddig intézményesített, félig-meddig személyes kapcsolataik — kétségkívül jól jön, megfelel az ilyen gyakorlat; egy-egy nemzeti, nemzetiségi kultúra már-már hivatásos reprezentánsaiként szerepelnek, szerepelgetnek. Elvileg, deklaratív módon azonban ők is elégedetlenek a helyzettel, ők is a megváltoztatását szorgalmazzák. Így tulajdonképpen szinte mindannyian azon törjük a fejünket, hogyan lehetne tartalmasabbá, átfogóbbá, hatékonyabbá tenni a kulturális együttműködést. Nem utolsósorban ennek köszönhető ötletgazdaságunk. Mert vannak ötleteink. Mégpedig sokszor egészen jó ötleteink vannak.

A Jugoszláv Írószövetség közgyűlésén is elhangzott néhány érdekes javaslat. Például az, hogy minden köztársaságban és tartományban létesíteni kellene legalább egy olyan elárúsítóhelyet, könyvesboltot, ahol az ország bármely részében megjelent összes könyv megtalálható. Egy másik javaslat, hogy vajdasági mintára országos szinten is tartozzanak közös szervezethez az írók és a műfordítók. A harmadik, hogy minden évben ki kell választani nemzeteink és nemzetiségeink irodalmából, mondjuk,

10—10 művet, amelyet minden nemzet és nemzetiség nyelvén megjelentetünk.

De más összejöveteleken, tanácskozásokon, megbeszéléseken, találkozókon is hangzottak el használható kezdeményezések. A vajdasági műfordítók a műfordítás történetének, elméletének és gyakorlatának állandó jellegű vizsgálatát, fejlesztését, követelését szorgalmazzák. A fiatal vajdasági írók tanácskozásain már évek óta napirenden szerepel az együttműködés, egymás irodalmának kölcsönös megismerése, közös irodalmi programok kidolgozása. Legutóbb úgy döntöttek a fiatal írók, hogy a több éves egy helyben topogás után felméri a fiatal alkotók tevékenységét, teljesítményét és helyzetét mind az öt nyelvterületen, majd összegezik, az eredményeket, és ennek alapján dolgoznak ki egy közös munkatervet. Tavaly javasszal a Sinkó-díjról folytatott megbeszélésen pedig elhangzott az a javaslat is, hogy bővítsék a díjat: egy-egy tanulmányút is tartozzon a díjhoz. A díjazott fiatal író hosszabb időt tölthetne egy-egy irodalmi központban az országhatárokon belül vagy kívül. De kérték már a fiatalok azt is, hogy több intézmény közösen szervezzen hosszabb ideig tartó tanulmányutat vagy létesítsen ösztöndíjalapot a műfordítás iránt érdeklődők számára...

Az ötletlista korántsem teljes. Csupán érzékeltetni szerettem volna, hogy a tanácskozásokon, a közgyűléseken, a megbeszéléseken mennyire tisztában vagyunk az együttműködés egyelőre kihasználatlan lehetőségeivel és a lehetőségek kihasználási módjával is. Kétségkívül egyre többen látják egyre világosabban, mit kellene tenni és hogyan kellene dolgozni. Ugyanakkor biztató, hogy a javaslatok nagy része maguktól az alkotóktól származik, vagyis azoktól, akik nélkül elképzelhetetlen a megvalósításuk, akikre a munka orozslánrésze vár(na).

Ezek után az együttműködés gyors felvirágzását, elmélyülését, kiszélesedését, tartalmasabbá válását kellene várnunk.

De legyünk óvatosak — a dolog nem annyira egyszerű. Az ötletek és a javaslatok gyakran (mondjuk, hogy az esetek többségében?) csak ötletek és javaslatok maradnak hosszú ideig. Akár évekig is. Csupán tanácskozási vastartalékokat képeznek. Minden adandó alkalommal elő lehet kotorni őket, elismételni némi módosítással, kiegészítéssel, élénk vitát folytatni róluk. Vastartalék szerepük fölöttébb alkalmas arra, hogy minden összejövetelről azzal az elégedettségérzettel távozzanak a résztvevők: tartalmas beszélgetést folytattak.

Valahol megrekednek, elakadnak a javaslatok. Az itt felsoroltak egy részének is ez a sorsa — állóvízben lebeg.

Hol és miért paralizálódnak az ötletek?

A választ tudni véljük: a javaslattevők egy része nincs abban a helyzetben, hogy vállalni tudná a megvalósítást, a másik része, ha tehetne is valamit, másokra vár, mert nem tartja magát illetékesnek vagy felelős-

nek a kérdésben, és akadnak olyanok is, akik elvileg támogatják ugyan az ötleteket és maguk is a szószólóik, de akiknek gyakorlatilag jobban megfelel a jelenlegi helyzet. Erről tanúskodik a fiatal vajdasági írók kezdeményezéseinek az elhalása is; habár vannak intézményeik (ifjúsági irodalmi folyóiratok), amelyek a munka szervezői és hordozói lehetnének, mi több, amelyek annak idején vállalták is ezt a feladatot, egyelőre semmi sem mozdul. Nyilván arra várnak, hogy a fiatal alkotók egyéni kezdeményezések, akciók alapján valósítsák meg a közösen elfogadott munkaprogramot. Ha eszükbe jut. S ha futja erejükből úgy magányosan.

Az idő viszont múlik, múlik, múlik...

Megfogalmazhatjuk az ideai tanácskozásra készülő beszámoló első mondatát: Az eredmények ellenére sem lehetünk elégedettek az együttműködés szintjével...

PODOLSZKI József

KRÓNIKA

RÖVIDFILMFESZTIVAL '80. Már évek óta úgy tartjuk, hogy a tavaszi belgrádi rövidfilmfesztivál sokkal jelentősebb produkciókat dob felszínre, mint a játékfilmek országos szemléje, a pulai fesztivál. Most mintha változott volna a helyzet, hiszen a tavaly augusztusban megrendezett játékfilmfesztivál húsz-egynéhány produkciója közül mintegy 8—10-et rendkívül pozitívan értékelt a szakkritika, viszont a március derekán megrendezett belgrádi fesztiválról vajmi kevés jót olvashattunk. Ládi István, a *Magyar Szó* filmkritikusa szerint a szemlét tulajdonképpen a produkció mindössze 6—8 százalékát kitevő rajzfilmek mentették meg a teljes bukástól. A dokumentum- és kisjátékfilmek ugyanis tematikai sokoldalúságuk ellenére is nagyon szerény színvonalon voltak. A kritikus szerint a kreativitás hiánya nemcsak a kifejezési eszközökben mutatkozott meg, hanem a mondanivalóban is. De nemcsak a kritikusoknak volt lesújtó a véleményük, hanem magának a zsűrinek is, amely jelentésében is kénytelen volt megállapítani, miszerint „a dokumentumfilm-fesztivál időszerű és társadalmilag elkötelezett alkotások nélkül zajlott le”. A nagyobb figyelmet érdemelt rajzfilmtermésről napilapunk kritikusa a következőket állapította meg: „Az idén a mérlegen súlyosabbnak bizonyultak a rajzfilmek. Otletekben, gondolatokban, alkotói hozzáállásban jóval felülmúlják a dokumentumfilmeket. Méltóképpen bizonyítják, hogy a rajzfilm határai korlátlanok. Joško Marušić *Halaszem* című műve nemcsak mondaniva-

lójának különböző asszociációkra ösztönző sokrétűségével, hanem grafikai következettségével és animációjával is eredményesen kapcsolódik a legújabb törekvésekbe, amelyek ugyanolyan távol állnak a Disney-konceptiótól, mint az egykori zágrábi iskola redukált animációjától. Filmjében minden vonal, minden részlet állandó mozgásban van, de mindig az egészszel összhangban. Darko Marković *A kéz* című filmjében viszont a karikatúra eszközeivel és közvetlenségével fejezi ki a társadalmi mondanivalót a segítő kézről. Zoran Jovanović *Eppur si muove* című műve nagyon időszerű politikai szatíra. A nagyhatalmi törekvéseket, a világ felosztásának a kísérletét a békés együttélés elvének a szemszögéből gúnyolja ki, szintén a karikatúra eszközeivel.” A figyelmet érdemlő produkciók sorába tartozott még Zlatko Gilić és Bob Gotfrey filozofikus filmje, az *Alombaba*, Petar Gligorovszki *UFO*, Nikola Majdak *Az utolsó napsugár* valamint Aleksandar Marks és Vladimir Jurtiša *Hogyan vett Anna kenyeret* című rajzfilmje. Az egyhetes rendezvény majd száz dokumentum- és rövidfilmje közül Nikša Jovičević *Miér?* valamint a fesztivál díját elnyerő Petar Lalović *Hangyák* című filmje emelkedett értékében a többi fölé. A belgrádi fesztiválon már több ízben díjazott Visek Károly újvidéki rendező *Győzni fogunk* című filmje is a jobbakközött volt de ebben a filmben a zsűri figyelmét elsősorban Dušan Ninkov operatőri munkája vonta

magára, s végül ő is kapta a fesztiváli felvételekért járó elismerését.

A fesztivál harmadik műfaji kategóriájában, a kisjátékfilmek között is csak mutatóban voltak jelentősebb filmek, mint a vizuális szépséggel bíró *Annák* (Živko Nikolić munkája), továbbá Nikola Stojanović irodalmi jellegű, jól megszerkesztett filmje, *A tett* és Franček Rudolf időszerű ironikus alkotása, a *Munkaritmus*.

TÁJÉKOZÓDÁS AFRIKA KULTÚRÁJÁRÓL. Ezzel a címmel tartottak március végén Belgrádban, majd április első napjaiban Zágrábban is ismeretterjesztő előadásokat 19 afrikai ország művelődésügyi dolgozói, írói és rendezői. Azzal a céllal elsősorban, hogy a nagyközönség számára bemutassák Afrika legjelentősebb kulturális értékeit. Legtöbb szó mindinkább feljövő könyvkiadásukról esett, lévén, hogy az afrikai államok önmegismerésük és másokkal való megismertetésük szempontjából a könyvkiadást elsődleges feladatuknak tekintik. Céljuk, hogy minél teljesebben bemutassák történelmüket, sajátos irodalmi formáikat és műfajukat, amelyek természetesen koronként és tájegységként is, a sok azonos vonás mellett, számos eltéréstől tanúskodnak. Minderről persze még Európában is homályosak az ismeretek, s mint mondták, sokszor csak addig terjednek, hogy az afrikai irodalomban létezik egy Senghor. Afrikában mindinkább sikerül felszámolni a Nyugat diktálta gondolkodásmódot és a rájuk kényszerített szokásokat, s ez elsősorban az irodalomban mutatkozik meg, de mindinkább érezni más művészeti ágakban is. A film terén például a szenegáli vagy a kenyai rendezők fátylahordók Afrika területén. Nagy jelentőségűnek számít az egész fekete kontinensen a népi ihletésű művészet

begyűjtése és feltérképezése, nemkülönben néprajzuk prezentálása.

A belgrádi tájékozódási napokon megegyezés született többek között arról, hogy a sorrendben 25. belgrádi könyvvásáron külön helyet kapnak az Afrikából érkező könyvek és a belgrádi Nemzeti Könyvtár szakmai továbbképzésen látja vendégül több fejlődő afrikai ország könyvtársait. A Műértékek Konzervátorainak Egyesülete is felajánlotta segítségét afrikai kollégáiknak.

TANKÖNYVKIADÓNK ÚJ KÖNYVEI. Az újvidéki Tankönyvkiadó Intézet az elmúlt hónapokban több új, nyilván nemcsak az iskolás gyerekek kötelező olvasmányaként hasznos és jelentős könyvet jelentett meg. Olyan antológiák, válogatások, fordítások vagy éppen eredeti munkák, ezek, amelyek egy-egy korszak vagy író legjelentősebb munkáit tartalmazzák, tehát mindazt, amit már az általános iskolai oktatás is tervehet mint maradandó értéket.

Bori Imre állította össze a *Csillagok minden színben* című antológiát, amelyben a jugoszláviai magyar irodalom tizennyolc, a tantervben is szereplő jelentős képviselője kapott helyet. „Mindegyik szövegünk — írja utószavában a válogató — a hazai, a vajdasági, a jugoszláviai életéről szól, de mindegyik más szemszögből megfigyelt képét tükrözi. „S valóban, a jugoszláviai magyar írók tájélménye, életérzése s nem utolsósorban e vidék viharos történelme tárul elének a *Csillagok minden színben* című kötetet olvasva, bizonyítva a válogató tételét, miszerint sok közös vonásból s az egyes írókat és költőket jellemző sajátosságok összességéből alakul ki a jugoszláviai magyar irodalom mai képe. A kötetben Szirmai Károly, Sinkó Ervin, Majtényi Mihály, Gál László, Debreczeni József, Herceg János, La-

ták István, Thurzó Lajos, Ács Károly, Pap József, Fehér Ferenc, Németh István, Major Nándor, Tolnai Ottó, Fehér Kálmán, Domonkos István, Gion Nándor és Brasnyó István munkái szerepelnek.

Az imént említett gyűjteményt bevezető Szirmai Károly külön kötetben is megjelent, *Az éjszakák motorosai* címmel, Tomán László válogatásában és utószavával. Húsz-egynéhány valóban jellegzetes Szirmai-novellát tartalmaz a könyv. A válogató Szirmai több mint negyvenéves fróni pályáját járja végig, és csak a művésze szempontjából fontosnak tartott novellákat ragadja ki.

Kakukkfű a címe annak a kötetnek, amely a mai magyar novellairodalomból közöl válogatást, a *Tükrös tavasz* pedig a mai lírát mutatja be a tanulóknak és más olvasóknak. Az előbbiben (Horváth Mátyás válogatása) többek között Veres Péter, Tamási Áron, Déry Tibor, Sütő András, Sánta Ferenc, Szakonyi Károly elbeszélései, novellái kaptak helyet, míg a versantológia (válogató Vajda József) századunk magyar líráját mutatja meg, számba véve a legjelentősebb jugoszláviai magyar költők műveit is.

Ugyancsak a Házi Olvasmányok sorozatban jelent meg Jung Károly sajtó alá rendezésében, Ivo Andrić a gyermekvilágból írt elbeszéléseinek gyűjteménye, a *Harcban a világgal*.

Utószavában olvashatjuk: „A gyermekek világát megidéző Andrić-elbeszélések voltaképpen figyelmeztetésül állnak a felnőttek előtt, akik meg sem kísérlik, hogy bepillantsanak a gyermeki lélekbe éppen akkor, amikor arra a kicsi embereknek a legnagyobb szükségük lenne a magány pillanataiban, amikor a gyermek számára úgy tűnik, hogy »a külvilág tele van értelmetlen gyötrellemmel.«” E sorozat legújabb könyve Déry Tibor *Niki* című elbeszélését tartalmazza.

Végül időzzünk egy-két mondat erejéig Ágoston Mihálynak a *Mai magyar írás* című könyvének, amely — mint alcímében olvashatjuk — helyesírási kézikönyv az általános iskolai nevelés és oktatás felső osztályai és az egységes középfokú nevelés és oktatás számára. Ismert nyelvészünk a 11—17 éves tanulóknak szánta könyvét, azoknak, akik a magyar helyesírási rendszerével párhuzamosan a jugoszláviai sajátos ortográfiai kérdésekkel is megismerkedhetnek, miután alapot kaptak a magyar írásból, s mielőtt még az anyanyelv intenzív tanulását abbahagyták. Mivel általános nyelvművelő jellegű iskolai kiadványunk nincs, tágabb értelemben vett nyelvhelyességi célja is van a könyvnek: figyelmeztetni a helyes köznyelvi kiejtésre és helyenként megmutatni a magyaros szóhasználatot is.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KÖNYVEI

- Josip Broz Tito összegyűjtött művei*, 3. kötet (1935—1937)
- Josip Broz Tito összegyűjtött művei*, 4. kötet (1937—1939)
- Josip Broz Tito összegyűjtött művei*, 5. kötet (1939—1940)
- El nem taposható csillagok* (Forradalmi költészetünk 1919—1979; második bővített kiadás; összeállította: Ács Károly)
- Balázs G. Árpád* (képzőművészeti kismonográfia Bori Imre bevezetőjével)
- B. Szabó György* (képzőművészeti kismonográfia Bela Duranci és Bányai János bevezetőjével)
- Balázs Attila: *Cuniculus* (regény)
- Mirnic Zsuzsa: *Órásköz 12* (ifjúsági regény)
- Pénovátz Antal: *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*
- Matijevics Lajos: *Az utca nyelve* (nyelvészeti tanulmány)
- Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1919—1945)*, (sajtótörténet, második rész)
- Vladislav Rotbart: *Ne feledd el régi barátod* (emlékezések)
- Tóth Lajos: *A korszerű öngazgatású általános iskola kialakulásának útjai és feltételei* (tanulmányok)

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Vajda Gábor: A változások alaktana (Herceg János: *Kék nyárfás*)
516

Varga István: Jelenetek életünkből (Gobby Fehér Gyula: *Másokat hívó hang*) 519

Vajda Zsuzsa: Morzsák Vajdaság néprajzi hagyományából (Pénovátz Antal: *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*) 521

Színház

Gerold László: In memoriam Ö. I. 524

Képzőművészet

Szombathy Bálint: Két belgrádi tárlat 525

Függelék

Podolszki József: Másodlagos irodalom; Egészen jó ötleteink vannak 529

KRÓNIKA

Bordás Győző: Rövidfilmfesztivál '80; Tájékozódás Afrika kultúrájáról; Tankönyvkiadónk új könyvei 535

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1980. április. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.